

«ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ»

Συνεργαζόμενα Τμήματα:

ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΟ-ΙΡΑΝΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΑΚΡ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ (2002)

Σύνταξη: Δήμος Πιστόλας

Επιβλέπων: κος Γεώργιος Χρηστίδης
Αναπληρωτής Καθηγητής ΠΑ.ΜΑΚ.

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2019

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάσθηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου»

Δήμος Πιστόλας

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ πολύ τη σύζυγό μου Αλεξάνδρα και την κόρη μου Δανάη που υπέμειναν αγόγγυστα την απουσία μου κατά τη διάρκεια της συγγραφής της εργασίας μου και με στηρίζουν ανελλιπώς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	8
1.1 Θεώρηση: τροποποιημένος δομικός ρεαλισμός.....	8
1.2 Το Περιφερειακό Υποσύστημα της Μέσης Ανατολής	14
1.2.1 Το διεθνές σύστημα.....	14
1.2.2 Το υποσύστημα της Μέσης Ανατολής	23
1.2.3 Η διαίρεση του Ισλάμ.....	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ	33
3.1 Σχέσεις Τουρκίας-Ιράν από ιδρύσεως Τουρκικού κράτους έως το 1979.....	33
3.2 Σχέσεις Τουρκίας-Ιράν 1979-2002	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΟΥ ΑΡΚ.....	39
4.1 Ανάληψη εξουσίας από το κόμμα ΑΡΚ.....	39
4.2 Δόγμα Νταβούτογλου.....	40
4.3 Ο μετασχηματισμός της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥΡΚΙΑΣ-ΙΡΑΝ	49
5.1 Κουρδικό ζήτημα	49
5.2 Πόλεμος στο Ιράκ.....	51
5.3 Πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράν	52
5.4 Ενέργεια - Οικονομία.....	53
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ-ΙΡΑΝ	58
6.1 Συρία και Αραβική Άνοιξη.....	58
6.2 Ιράκ	62
6.3 Κυριαρχία στον μουσουλμανικό χώρο.....	64
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	67
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	75

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το πολιτικό πεπρωμένο της Μέσης Ανατολής έχει διαμορφωθεί σημαντικά από την αντιπαλότητα για την περιφερειακή εξουσία και επιρροή μεταξύ Τουρκίας και Ιράν. Η Τουρκία και το Ιράν ανήκουν σε δύο διαφορετικά καθεστώτα κοσμικά και θεοκρατικά: Σουνίτες και Σίίτες. Ενώ παραμένει αδρανής για μεγάλο μέρος της σύγχρονης εποχής, αυτή η αντιπαλότητα έχει οδηγήσει σε μεγάλες συγκρούσεις και αιματοχυσία σε όλη την ιστορία. Αλλά η Τουρκία και το Ιράν είναι κάτι περισσότερο από ιστορικοί και στρατηγικοί αντίπαλοι. Γενικά, οι σχέσεις Τουρκίας-Ιράν μπορούν να εξεταστούν υπό το πρίσμα τριών φάσεων. Η πρώτη φάση είναι μεταξύ του 1920 και του 1970, όπου οι σχέσεις ήταν αρκετά καλές. Η δεύτερη φάση είναι μεταξύ 1979 και 2002, κατά την οποία οι σχέσεις ήταν προβληματικές. Η τρίτη φάση καλύπτει από το 2002 μέχρι σήμερα, όπου οι σχέσεις είναι σχετικά καλές¹. Οι σχέσεις οικονομικής, πολιτικής και ασφάλειας μεταξύ Τουρκίας και Ιράν βελτιώθηκαν σημαντικά μετά την ανάληψη της εξουσίας από το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP) τον Νοέμβριο του 2002 στην Τουρκία και ιδιαίτερα μετά την αμερικανική εισβολή στο Ιράκ τον Μάρτιο του 2003².

Με την εισβολή των ΗΠΑ στο Ιράκ το 2003, η Μέση Ανατολή υπέστη θεμελιώδεις αλλαγές και μια μετάβαση σε μια νέα τάξη πολιτικής ασφάλειας στην οποία όλοι οι μεγάλοι περιφερειακοί παράγοντες, συμπεριλαμβανομένου του Ιράν και της Τουρκίας, διεξήγαγαν έναν ανταγωνισμό στην περιοχή για να δημιουργήσουν "νέους ρόλους" για τον εαυτό τους. Από αυτό το σημείο, η Τουρκία και το Ιράν, ως δύο μη αραβικές περιφερειακές δυνάμεις, διαδραμάτισαν έναν πιο σοβαρό και καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις στη Μέση Ανατολή. Αν και οι ρόλοι τους είναι αρκετά διαφορετικοί, οι κινήσεις τους στην περιοχή δεν μπορούν να συγκριθούν με οποιαδήποτε άλλη περίοδο. Σήμερα, η Τουρκία και το Ιράν δεν μοιράζονται πολλά κοινά όσον αφορά τους στρατηγικούς στόχους στη γύρω περιοχή, καθώς ακολουθούν διαφορετικές και γενικά αντιφατικές κατευθυντήριες γραμμές σε ορισμένα περιφερειακά

¹Karacasulu, N., & Karakir, I.A. (2011). Iran-Turkey Relations in the 2000s: Pragmatic Rapprochement. *Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review*, 11(1), 111-119, σελ. 112.

² Larrabee, S., & Nader, A. (2013). Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East. RAND Corporation. Ανακτήθηκε από: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR200/RR258/RAND_RR258.pdf

υποσυστήματα, συμπεριλαμβανομένου του Λιβάνου και του Περσικού Κόλπου. Στην πραγματικότητα, μπορεί να αναφερθεί ότι η φύση της αλληλεπίδρασης μεταξύ Ιράν και Τουρκίας έχει αποφασίσει σε μεγάλο βαθμό τη μοίρα της Μέσης Ανατολής, η οποία αποτελεί ένα σύνολο ιδεολογικών ζητημάτων που περιλαμβάνουν αμφισβήτηση του πολιτικού συστήματος και της θρησκευτικής νομιμότητας του άλλου καθώς και γεωπολιτικούς ανταγωνισμούς και περιφερειακές κρίσεις. Συνεπώς, η αδυναμία του Ιράν και της Τουρκίας να συμβιβάσουν τα συμφέροντά τους μεταξύ τους έχει υπονομεύσει δυνητικά τους ισχυρούς δεσμούς τους τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Αν και τα πολιτικά και τουριστικά ζητήματα των δύο χωρών είναι αλληλένδετα, ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούν τις επιλογές τους για να εδραιώσουν τη δύναμη και την επιρροή τους στην περιοχή και να ξεπεράσουν τις διαφορές τους καθοδηγήθηκε τόσο από συγκρούσεις, όσο και από συμπορεύσεις³.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80 και του '90, η ιδεολογική διαμάχη οδήγησε σε τριβές μεταξύ Τουρκίας και Ιράν, οι οποίες κυμαίνονταν από μικρά επεισόδια έως πιο επιθετικές ενέργειες όπως η υποστήριξη του Ιράν από ισλαμικές φονταμενταλιστικές ομάδες στην Τουρκία. Επιπλέον, υπάρχει μια ιστορία αντιπαλότητας και αμοιβαίας υπόνοιας μεταξύ των δύο χωρών, καθώς η κάθε χώρα προσπαθεί να γίνει η κυρίαρχη δύναμη στην περιοχή. Στη δεκαετία του '90, το Ιράν φιλοξένησε το Κουρδικό Εργατικό Κόμμα (ΡΚΚ), για να απειλήσει την τουρκική στρατιωτική εξουσία. Παρά το γεγονός ότι το Ιράν παραιτήθηκε από την παροχή βοήθειας σε τουρκικές ανατρεπτικές ομάδες κατά τη δεκαετία του 2000, ο τουρκικός στρατός εξακολουθεί να έχει σοβαρές ανησυχίες για την πολύ στενή συνεργασία με τη χώρα. Παρά τις έντονες αυτές ιδεολογικές διαφορές, καθώς το ΑΚΡ ήρθε στην εξουσία στην Τουρκία το 2002, η Τουρκία και το Ιράν συνεργάζονται όλο και περισσότερο σε διάφορα μέτωπα. Η συγγένεια του ΑΚΡ με τον μουσουλμανικό κόσμο βοήθησε στο να πλησιάσει η Τουρκία το Ιράν. Μάλιστα, προεδρεύοντας μιας αναπτυσσόμενης οικονομίας, το ΑΚΡ προσπάθησε να μετριάσει τις εντάσεις με όλους τους γείτονές του

³Yarmohammadian, H., Omidi, A., & Ebrahimi, S. (2017). Turkish - Iranian Relations: Prospects and Uncertainty. *The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, 6(1), 17-33, σελ. 18.

χρησιμοποιώντας τη μαλακή δύναμη, πιστεύοντας ότι, καθώς οι χώρες αναπτύσσουν εμπορικούς δεσμούς, μειώνεται η πιθανότητα αντιπαράθεσης⁴.

Ως προς τον κοσμικό χαρακτήρα του τουρκικού κράτους, το ΑΚΡ υποστηρίζεται από τους συντηρητικούς, θρησκευτικά πληθυσμούς της Ανατολίας, οι οποίοι είναι λιγότερο πρόθυμοι να δουν το Ισλαμικό Ιράν ως την «τρομερή απειλή», μια αντίληψη που σε μεγάλο βαθμό χαρακτήριζε την τουρκική κοσμική ελίτ. Η ευρύτερη προσπάθεια του ΑΚΡ για βελτίωση των σχέσεων με τη Μουσουλμανική Μέση Ανατολή διευκόλυνε επίσης τους θερμότερους δεσμούς με την Ισλαμική Δημοκρατία. Ωστόσο, οι αυξανόμενοι δεσμοί μεταξύ Τουρκίας και Ιράν στο πλαίσιο του ΑΚΡ βασίστηκαν κυρίως στις κοινές ανησυχίες σχετικά με το κουρδικό ζήτημα και τα κοινά οικονομικά συμφέροντα, παρά σε θρησκευτική και ιδεολογική συγγένεια. Παρά τη ρητορική σχετικά με τη μουσουλμανική αλληλεγγύη και τα κοινά πολιτικά συμφέροντα, εξακολουθούν να υπάρχουν σημαντικές ιδεολογικές και στρατηγικές διαφορές που περιορίζουν - και συνεχίζουν να περιορίζουν - τον βαθμό προσέγγισης μεταξύ των δύο χωρών⁵.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να διερευνηθεί η πορεία των σχέσεων μεταξύ Τουρκίας και Ιράν από το 2002 και έπειτα, από όταν και ανέλαβε την εξουσία στην Τουρκία το ΑΚΡ. Έμφαση θα δοθεί στα ζητήματα που σχετίζονται με τη Συρία και την Αραβική Άνοιξη, το Ιράκ, την ενέργεια, αλλά και το πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράν. Μέσα από την ανάλυση αυτή θα καταδειχθούν σημεία ανταγωνισμού, αλλά και συνεργασίας. Οι συγκλίσεις και αποκλίσεις αυτών των δύο χωρών από το 2002 και έπειτα θα οδηγήσουν στην καλύτερη κατανόηση του υφιστάμενου καθεστώτος στη Μέση Ανατολή, καθώς και της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας υπό το Δόγμα Davutoğlu. Παράλληλα, τα ζητήματα που αφορούν τόσο την Τουρκία όσο και το Ιράν, αλλά και τα σημεία στα οποία υπάρχουν διαφωνίες, θα οδηγήσουν σε εκτιμήσεις όσον αφορά στο μέλλον αυτών των δύο χωρών.

⁴ McCurdy, D. (2009). Turkish-Iranian relations: when opposites attract. *Turkish Policy Quarterly*, 7(2), 88-106, σελ. 88.

⁵ Larrabee, S., & Nader, A. (2013). Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East. RAND Corporation. Ανακτήθηκε από: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR200/RR258/RAND_RR258.pdf, σελ. 2.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1.1 Θεώρηση: τροποποιημένος δομικός ρεαλισμός

Διάφορες θεωρίες διεθνών σχέσεων έχουν κατά καιρούς προταθεί από διάφορους μελετητές-θεωρητικούς, με απώτερο στόχο την κατανόηση των διεθνών σχέσεων και της παγκόσμιας πολιτικής σκηνής⁶. Ο ρεαλισμός⁷ αποτελεί μία προσέγγιση των διεθνών σχέσεων, η οποία δημιουργήθηκε σταδιακά, και η οποία δίνει έμφαση στους περιορισμούς που τίθενται στην πολιτική από την ανθρώπινη φύση και την απουσία μίας παγκόσμιας κυβέρνησης. Ως εκ τούτου, οι διεθνείς σχέσεις καθίστανται ένα πεδίο εξουσίας και συμφερόντων⁸.

Σε γενικές γραμμές, ο ρεαλισμός παρέχει ένα εύκολα κατανοητό σύνολο βημάτων που πρέπει να ακολουθήσουν εκείνοι που προσπαθούν να κατανοήσουν και να αντιμετωπίσουν πιθανές απειλές για την ασφάλεια των κρατών τους. Οι αναλυτές επικεντρώνονται σε κράτη, ή συνασπισμό κρατών, που θα μπορούσαν να αποτελέσουν αποτελεσματικές απειλές, δεδομένης της εξουσίας που διαθέτουν και θα ερμηνεύσουν τις ενέργειες αυτών των κρατών όχι μόνο με βάση τις πολιτικές που ανακοινώνονται, ή με την υπόθεση ότι θα συμπεριφερθούν ηθικά, αλλά υπό την προϋπόθεση ότι αναζητούν να αναπτύξουν ορθολογικά την εξουσία τους και να σχεδιάσουν πολιτικές που θα προστατεύουν την κοινωνία τους συγκεντρώνοντας ή διατηρώντας επαρκή δύναμη, μόνοι ή σε συμμαχίες, για να διαφυλάξουν τα βασικά τους συμφέροντα ασφαλείας⁹. Παρ' όλο που οι ρεαλιστές βασίζουν την ανάλυσή τους για τη διεθνή πολιτική στον ρόλο της εξουσίας, υπάρχει μια μεγάλη ποικιλία στον τρόπο με τον οποίο αναλύεται αυτή η έννοια. Στην πραγματικότητα υπάρχουν αρκετές διαφορετικές και ανταγωνιστικές θεωρίες

⁶Keohane, R.O. (1986). Realism, Neorealism and the Study of World Politics. Στο: Keohane, R.O. (Ed.), *Neorealism and its critics* (σελ. 1-26). New York: Columbia University Press, σελ. 2-3.

⁷Keohane, R.O. (1986). Theory of world politics: Structural Realism and Beyond. Στο: Keohane, R.O. (Ed.), *Neorealism and its critics* (σελ. 158-203). New York: Columbia University Press, σελ. 159.

⁸Donnelly, J. (2000). *Realism and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, σελ. 6, 9.

⁹Keohane, R.O. (1986). Realism, Neorealism and the Study of World Politics. Στο: Keohane, R.O. (Ed.), *Neorealism and its critics* (σελ. 1-26). New York: Columbia University Press, σελ. 8

στη σχολή σκέψης του ρεαλισμού: ο κλασικός ρεαλισμός, ο νεορεαλισμός, ο δομικός ρεαλισμός και ο τροποποιημένος ρεαλισμός¹⁰.

Ο κλασικός ρεαλισμός, ο οποίος εισήχθη από τον Morgenthau, περιλαμβάνει τρεις βασικές υποθέσεις: α) τα κράτη είναι οι βασικές μονάδες δράσης, β) τα κράτη αναζητούν δύναμη, είτε ως αυτοσκοπό είτε ως μέσο για άλλους σκοπούς, και γ) τα κράτη συμπεριφέρονται με τρόπους που είναι, σε γενικές γραμμές, ορθολογικοί και επομένως κατανοητοί για τους ξένους με λογικούς όρους. Ο κλασικός ρεαλισμός θεωρήθηκε εύλογος από τους πολιτικούς στη μετά-μεσαιωνική Δυτική Ευρώπη. Μετά την Ειρήνη της Βεσφαλίας το 1648, με τη νομιμοποίηση του κρατικού συστήματος, ο πολιτικός ρεαλισμός έγινε η γενικά αποδεκτή συμβατική θεωρία, ιδιαίτερα στην ηπειρωτική Ευρώπη. Κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η παράδοση της πολιτικής εξουσίας αναζωπυρώθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες και ο Morgenthau διατύπωσε αυτό που ονομάζεται ως "πολιτικός ρεαλισμός", σε αντίθεση με τον "ουτοπισμό", ή τον "ιδεαλισμό"¹¹. Για τους κλασικούς ρεαλιστές όπως ο Hans Morgenthau, τα κράτη χρειάζονται εξουσία διότι αυτό συνάδει με την ανθρώπινη φύση: όλα τα άτομα έχουν τη βούληση να εξουσιάζουν, γεγονός που ουσιαστικά σημαίνει ότι οι μεγάλες δυνάμεις καθοδηγούνται από άτομα που έχουν την τάση να κυριαρχούν έναντι των αντιπάλων τους¹².

Ο νεορεαλισμός, που ιδρύθηκε από τον Waltz, αποτελεί ένα δομικό μοντέλο διεθνών σχέσεων που εισήγαγε μια «μέθοδο» στην κατανόηση της πολυπλοκότητας της πραγματικότητας¹³. Στη θεωρία του, ο Waltz επικεντρώνεται μόνο στις διεργασίες που λαμβάνουν χώρα σε διεθνές επίπεδο και παραλείπει εκείνες που προέρχονται από το εθνικό επίπεδο. Αυτή η απόπειρα απλοποίησης της πραγματικότητας και της μη συμπερίληψης των ενεργειών των ατόμων ή των κρατικών θεσμών επικρίθηκε

¹⁰Schmidt, B. C. (2005). Competing Realist Conceptions of Power. *Millennium*, 33(3), 523–549, σελ. 523.

¹¹Keohane, R.O. (1986). Realism, Neorealism and the Study of World Politics. Στο: Keohane, R.O. (Ed.), *Neorealism and its critics* (σελ. 1-26). New York: Columbia University Press, σελ. 7.

¹²Mearsheimer, J.J. (2006). Structural Realism. Ανακτήθηκε από: <https://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/StructuralRealism.pdf>, σελ. 72.

¹³Herbut, M., & Kunert-Milcarz, R. (2017). The Explanatory Power of Structural Realism in the 21st Century: the Eastern Partnership, Russian Expansionism and the War in Ukraine. *Polish Political Science Yearbook*, 46(2), 190-204, σελ. 191-192.

υπερβολικά. Ωστόσο, ο Waltz ήθελε να απομονώσει, να ελέγξει και να κατανοήσει μια πραγματικότητα που άλλοι τρόποι θα ήταν αδύνατο να κατανοήσουν: τα κράτη επιδιώκουν τα δικά τους συμφέροντα και η επιβίωση είναι ο απώτερος στόχος τους και σε αυτή την επιδίωξη μπορούν κυρίως να βασίζονται στον εαυτό τους. Συνοψίζοντας, οι βασικές αρχές του νεορεαλισμού είναι: α) η διεθνής δομή καθορίζεται από την αρχή της τάξης, β) η δομή αποτελείται από λειτουργικά αδιαφοροποίητες μονάδες (κράτη) και ο απώτερος στόχος τους είναι η επιβίωση, γ) τα κράτη επενδύουν στην 'αυτοβοήθεια' και υπολογίζουν στα δικά τους μέσα που θα τους εξασφαλίσουν την επιβίωση, δ) οι αλλαγές στην κατανομή των δυνατοτήτων μεταξύ των μονάδων (κρατών) είναι αυτοσχέδιες αλλαγές στην ίδια τη διεθνή δομή¹⁴.

Διακρίνονται δύο κύριες σχολές νεορεαλιστικής σκέψης. Από τη μία είναι ο αμυντικός νεορεαλισμός, βάσει του οποίου τα κράτη γίνονται αντιληπτά ως ορθολογικοί παράγοντες που προσανατολίζονται προς την κατεύθυνση της δικής τους ασφάλειας και συγκρατούνται από επεκτατικές συμπεριφορές. Από την άλλη πλευρά είναι ο επιθετικός νεορεαλισμός, όπου τα κράτη θεωρούνται ως παράγοντες που θα επεκταθούν εάν εμφανιστεί κάποια ευκαιρία¹⁵. Ιδιαίτερη έμφαση στις δύο αυτές σχολές δόθηκε από τον Mearsheimer. Το σημείο στο οποίο διαφοροποιείται από τον Waltz είναι στην εκτίμησή του ότι η αναζήτηση εξουσίας και ασφάλειας είναι απεριόριστη, ενώ ο Waltz υποστηρίζει ότι έχει όρια. Έτσι, διαφωνεί με τον Waltz στο ερώτημα «πόση δύναμη θέλουν τα κράτη». Ο Mearsheimer αναφέρει πως στην περίπτωση του αμυντικού ρεαλισμού, η διεθνής δομή παρέχει στα κράτη μικρότερο κίνητρο να αναζητήσουν πρόσθετη αύξηση της εξουσίας, αλλά τα ωθεί να διατηρήσουν την υπάρχουσα ισορροπία εξουσίας. Η διαφύλαξη της εξουσίας, αντί να την αυξάνει, είναι ο κύριος στόχος των κρατών. Στον επιθετικό ρεαλισμό, από την άλλη πλευρά, υποστηρίζεται ότι οι status quo δυνάμεις σπανίως απαντώνται στην παγκόσμια πολιτική, διότι το διεθνές σύστημα δημιουργεί ισχυρά κίνητρα για τα κράτη να αναζητήσουν ευκαιρίες για να κερδίσουν εξουσία σε βάρος των αντιπάλων τους και να επωφεληθούν

¹⁴Ο.π., σελ. 193

¹⁵Ο.π., σελ. 192

από αυτές τις καταστάσεις, δεδομένου ότι ο τελικός στόχος ενός κράτους είναι να είναι ο ηγεμόνας στο σύστημα¹⁶.

Ενώ διατηρεί την κεντρική θέση του κράτους, ο δομικός ρεαλισμός επιβεβαιώνει τη λογική της εξουσιαστικής πολιτικής μέσα σε ένα διεθνές σύστημα που στερείται μίας συγκεκριμένης εξουσίας διακυβέρνησης που ρυθμίζει και εέγχει τη συμπεριφορά των επί μέρους κρατών, κάτι το οποίο ονομάστηκε ως «αναρχική δομή»¹⁷. Για τους διαρθρωτικούς ρεαλιστές, η ανθρώπινη φύση δε σχετίζεται με την επιθυμία απόκτησης δύναμης από μέρους των κρατών, όπως ο κλασικός ρεαλισμός. Αντίθετα, είναι η δομή ή η αρχιτεκτονική του διεθνούς συστήματος που αναγκάζει τα κράτη να επιδιώξουν την εξουσία. Σε ένα σύστημα όπου δεν υπάρχει ανώτερη εξουσία και όπου δεν υπάρχει εγγύηση ότι κάποιο κράτος δεν θα επιτεθεί σε κάποιο άλλο, είναι λογικό κάθε κράτος να επιδιώκει να είναι αρκετά ισχυρό για να προστατευθεί σε περίπτωση που δεχθεί επίθεση. Στην ουσία, οι μεγάλες δυνάμεις ανταγωνίζονται μεταξύ τους για δύναμη προκειμένου να επιβιώσουν¹⁸. Ο Waltz ισχυρίζεται ότι ενώ ο δομικός ρεαλισμός δεν μπορεί να εξηγήσει κάθε πτυχή των διεθνών σχέσεων, μπορεί να εξηγήσει σημαντικά πράγματα. Η δομική προσέγγιση συμβάλει στην κατανόηση της εξέχουσας θέσης του κράτους στο πλαίσιο των αλληλεπιδράσεων σε παγκόσμιο επίπεδο, αλλά και της συνεχιζόμενης κατάχρησης και χειραγώγησης διεθνών θεσμών, συμπεριλαμβανομένου του διεθνούς δικαίου. Το γεγονός ότι τα όργανα αυτά διαδραματίζουν τόσο μεγάλο ρόλο στις διεθνείς σχέσεις σημαίνει ότι ο δομικός ρεαλισμός είναι ένα χρήσιμο εργαλείο για την ανάλυση τουλάχιστον μιας σημαντικής πτυχής των σημερινών υποθέσεων και, ως εκ τούτου, δεν πρέπει να αγνοηθεί πλήρως. Παρότι ορισμένοι υποστηρίζουν ότι τα κράτη ακολουθούν το διεθνές δίκαιο σε πολλές περιπτώσεις, το γεγονός ότι, όταν συμβαίνουν παραβιάσεις υπάρχουν συνέπειες για το διεθνές σύστημα στο σύνολό του, δεν μπορεί να αγνοηθεί.

¹⁶Snyder, G.H. (2002). Mearsheimer's World— Offensive Realism and the Struggle for Security. A Review Essay. *International Security*, 27(1), 149-173, σελ. 151-152.

¹⁷Jepson, V. (2012). The Differences Between Classical Realism and Neo Realism. Ανακτήθηκε από: <https://www.e-ir.info/2012/01/24/the-differences-between-classical-realism-and-neo-realism/>

¹⁸ Mearsheimer, J.J. (2006). Structural Realism. Ανακτήθηκε από: <https://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/StructuralRealism.pdf>, σελ. 72.

Παρ' όλα αυτά, ο δομικός ρεαλισμός έχει τους περιορισμούς του. Από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου έχει αποδειχθεί ότι δεν μπορεί να οδηγήσει σε επαρκείς εξηγήσεις πολεμικών επιχειρήσεων, ξένων παρεμβάσεων στο εσωτερικό των κρατών, αλλά και μεταβαλλόμενων σχέσεων μεταξύ των κρατών. Επιπλέον, το διεθνές σύστημα είναι πολύ πιο περίπλοκο από μία και μοναδική σχέση αιτίας και αποτελέσματος. Δεν είναι απόλυτα σωστή η θεώρηση ότι τα κράτη είναι πάντοτε ελεύθερα να ενεργούν χωρίς περιορισμούς. Επί παραδείγματι, η δυναμική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και διακυβέρνησης και η επίδρασή της στην κρατική συμπεριφορά, οι οικονομικές αλληλεξαρτήσεις των κρατών, αποτελούν ορισμένα παραδείγματα αυτών των περιορισμών¹⁹. Επιπλέον, η δομική ρεαλιστική θεωρία αγνοεί τις πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των κρατών καθώς και τις διαφορές στον τύπο καθεστώτος αυτών, κυρίως επειδή το διεθνές σύστημα δημιουργεί τα ίδια βασικά κίνητρα για όλες τις μεγάλες δυνάμεις. Το αν ένα κράτος είναι δημοκρατικό ή όχι δε σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με το πώς ενεργεί προς άλλα κράτη. Επίσης δεν έχει σημασία το ποιος είναι υπεύθυνος για τη διεξαγωγή της εξωτερικής πολιτικής του κράτους. Ουσιαστικά, η προσέγγιση αυτή αντιμετωπίζει τα κράτη ως όμοια, με την εξαίρεση ότι ορισμένα είναι λίγο πιο ισχυρά από άλλα²⁰.

Κατά συνέπεια, ο δομικός ρεαλισμός θα είναι καλύτερο να χρησιμοποιηθεί ως μέρος μιας πλουραλιστικής προσέγγισης κατά την ανάλυση των διεθνών σχέσεων²¹. Όπως, άλλωστε, αναγνωρίζει ο Waltz, το ζητούμενο δεν είναι να επιλεγεί μία μεταξύ δύο αμοιβαία αποκλεισμένων θεωριών. Είναι, αντιθέτως, το πώς θα γίνει σύνθεση διαφορετικών ιδεών, προκειμένου να ενισχυθεί η κατανόηση της παγκόσμιας πολιτικής. Ο δομικός ρεαλισμός παρέχει μια καλή βάση για μια τέτοια σύνθεση, αλλά όχι επαρκή²². Ο Waltz προσθέτει πως στο πλαίσιο που διαμορφώθηκε μετά τον Ψυχρό Πόλεμο, ο ρεαλισμός θεωρείται από ορισμένους ξεπερασμένος. Αν και οι

¹⁹Jepson, V. (2012). The Differences Between Classical Realism and Neo Realism. Ανακτήθηκε από: <https://www.e-ir.info/2012/01/24/the-differences-between-classical-realism-and-neo-realism/>

²⁰ Mearsheimer, J.J. (2006). Structural Realism. Ανακτήθηκε από: <https://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/StructuralRealism.pdf>, σελ. 72.

²¹Jepson, V. (2012). The Differences Between Classical Realism and Neo Realism. Ανακτήθηκε από: <https://www.e-ir.info/2012/01/24/the-differences-between-classical-realism-and-neo-realism/>

²²Keohane, R.O., & Waltz, K.N. (2000). The Neorealist and His Critic. *International Security*, 25(3), 204-205, σελ. 204.

αντιλήψεις του ρεαλισμού για αναρχία, αυτοβοήθεια και εξισορρόπηση εξουσίας ίσως ήταν κατάλληλες σε μια περασμένη εποχή, έχουν εκτοπιστεί από μεταβαλλόμενες συνθήκες, που απαιτούν αναθεωρημένες θεωρίες ή τελείως διαφορετικές θεωρίες²³.

Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται ο τροποποιημένος δομικός ρεαλισμός, που προτάθηκε από τον Keohane τη δεκαετία του 1980. Ο τροποποιημένος δομημένος ρεαλισμός είναι το αποτέλεσμα της προσπάθειας βελτίωσης των θεωριών του κλασσικού και δομημένου ρεαλισμού, προσθέτοντας μερικές βασικές παραδοχές από ιδεαλιστικές θεωρίες. Βασικές υποθέσεις αυτής της προσέγγισης είναι οι εξής²⁴: α) τα κράτη είναι οι κυριότεροι παράγοντες του διεθνούς συστήματος, αλλά δίνεται περισσότερη έμφαση στον ρόλο των μη κυβερνητικών οργανώσεων, των διεθνών και των πολυεθνικών οργανισμών, β) τα κράτη είναι ορθολογικοί παράγοντες που κινούνται προς το δικό τους εθνικό συμφέρον, κάνοντας υπολογισμούς ούτως ώστε να μεγιστοποιήσουν τα συμφέροντά τους στο πλαίσιο συγκεκριμένων στόχων. Αυτό δεν υποθέτει τέλεια πληροφόρηση, θεώρηση όλων των δυνατών εναλλακτικών λύσεων, ή μη μεταβαλλόμενες προτιμήσεις, γ) τα κράτη αναζητούν εξουσία και υπολογίζουν τα συμφέροντά τους ως αυτοσκοπό ή απαραίτητο μέσο, αλλά απορρίπτεται η υπόθεση ότι η αναζήτηση εξουσίας αποτελεί τον πρώτιστο στόχο ή αποτελείται από την ίδια μορφή, δ) τα κράτη προσπαθούν πάντοτε να μεγιστοποιήσουν τη στρατιωτική τους δύναμη, αλλά ενδιαφέρονται επίσης να μεγιστοποιήσουν άλλες μορφές εξουσίας, όπως η «μαλακή δύναμη» (π.χ. διπλωματία), ε) ο ορισμός των εθνικών συμφερόντων επηρεάζεται από τη δομή του διεθνούς συστήματος, αλλά και από εσωτερικούς παράγοντες όπως η κοινή γνώμη. Ωστόσο, τα εσωτερικά χαρακτηριστικά δεν διαμορφώνουν την κρατική συμπεριφορά στο διεθνές σύστημα, στ) η αξία των πόρων δύναμης για την επιρροή συμπεριφοράς στη διεθνή πολιτική εξαρτάται από τους στόχους που επιδιώκονται και για αυτό η αποτελεσματικότητα των πόρων εξουσίας μπορεί να μεταβάλλεται ανάλογα με τις καταστάσεις.

²³Waltz, K.N. (2000). Structural Realism after the Cold War. *International Security*, 25(1), 5-41, σελ. 5, 24.

²⁴Keohane, R.O. (1986). Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond. Στο: Keohane, R.O. (Ed.), *Neorealism and its critics* (σελ. 158-203). New York: Columbia University Press, σελ. 193-196.

Δεδομένων των περιορισμών ορισμένων θεωρήσεων του ρεαλισμού, όπως αναφέρθηκαν πρωτίτερα, αλλά και λαμβάνοντας υπόψη τις υποθέσεις του τροποποιημένου δομικού ρεαλισμού, αυτή η σχολή σκέψης υιοθετείται στην παρούσα εργασία. Ο κυριότερος λόγος για τον οποίο επιλέχθηκε η συγκεκριμένη σχολή σκέψης είναι πως δίνει έμφαση σε κυβερνητικούς και μη κυβερνητικούς παράγοντες, αλλά και στο ότι η έννοια του εθνικού συμφέροντος επηρεάζεται τόσο από εξωτερικούς, όσο και από εσωτερικούς παράγοντες. Οι παράγοντες αυτοί θα χρησιμοποιηθούν προκειμένου να κατανοηθεί το πλαίσιο ανταγωνισμού και συνεργασίας μεταξύ Τουρκίας και Ιράν, ιδίως στο πλαίσιο της ανάληψης της εξουσίας από το πολιτικό κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP). Συνεπώς, εφόσον η παρούσα εργασία θέτει ως θεωρητικό της υπόβαθρο την ανάληψη εξουσίας από το συγκεκριμένο πολιτικό κόμμα, δηλαδή κυβερνητικό παράγοντα, η προσέγγιση του τροποποιημένου δομικού ρεαλισμού κρίνεται η πλέον κατάλληλη.

1.2 Το Περιφερειακό Υποσύστημα της Μέσης Ανατολής

1.2.1 Το διεθνές σύστημα

Το σύστημα αναφέρεται σε ένα ολοκληρωμένο σύνολο που αποτελείται από τα εσωτερικά και τα συναφή μέρη του, τα οποία αλληλεπιδρούν συνεχώς μεταξύ τους και τελικά δίνουν νόημα στα στοιχεία και τα έργα του για τελικό σκοπό. Η αλληλεπίδραση μεταξύ ανθρώπων είναι η βάση όλων των συστημάτων. Ωστόσο, ο Joshua S. Goldstein όρισε το διεθνές σύστημα ως ένα σύνολο σχέσεων μεταξύ των κρατών, δομημένο από κανόνες και μορφές αλληλεπίδρασης. Επομένως, το «σύστημα» αναφέρεται σε μια δομική διάταξη των μονάδων του που συνδέονται μεταξύ τους και είναι το ολοκληρωμένο σύνολο των μονάδων του που αποτελείται από το σύστημα και το διεθνές σύστημα²⁵.

Στο πλαίσιο της διεθνούς πολιτικής η έννοια του "συστήματος" έχει χρησιμοποιηθεί κυρίως με δύο τρόπους: το διεθνές σύστημα και το παγκόσμιο σύστημα. Πρώτον, ο όρος "διεθνές σύστημα" είναι μια έννοια για την ανάλυση

²⁵Minar, S.J. (2018). Revisiting the Evolution of International System: Reflections on the Role of Religion. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science*, 23(7), 62-70, σελ. 64.

ή την περιγραφή της διεθνούς πολιτικής ή των σχέσεων, αλλά υπάρχει και μια αναφορά στη διπλωματική ή στρατιωτική δράση. Δεύτερον, ο όρος "παγκόσμιο σύστημα" είναι μια έννοια με την οποία αναλύονται ή περιγράφονται κυρίως οι πολιτικοοικονομικές παγκόσμιες καταστάσεις, ενώ οι συνέπειές της για την πολιτική δράση απορρέουν έμμεσα. Τρίτον, το "διεθνές σύστημα" έγινε δεκτό ως ακαδημαϊκός όρος στα τέλη της δεκαετίας του 1950, που έγινε παρωχημένος στα τέλη της δεκαετίας του 1990. Το "παγκόσμιο σύστημα" άρχισε να συζητείται στη δεκαετία του '70, διατηρώντας ακόμα τη δημοτικότητα στον ακαδημαϊκό κόσμο. Όροι όπως τα "διεθνή καθεστώτα" και η "παγκόσμια διακυβέρνηση" έχουν αντικαταστήσει το "διεθνές σύστημα" ως ακαδημαϊκή λέξη τη δεκαετία του 1990, αν και η τελευταία εξακολουθεί να ισχύει. Οι νέοι όροι είναι πιο κανονιστικοί και περιγραφικοί παρά αναλυτικοί και έχουν σαφείς επιπτώσεις στην προώθηση της διεθνούς συνεργασίας. Στο πλαίσιο της διεθνούς πολιτικής η έννοια του διεθνούς συστήματος χρησιμοποιείται κυρίως με δύο τρόπους: αναλυτικό και ιστορικό. Σύμφωνα με την αναλυτική προσέγγιση, το διεθνές σύστημα αποτελεί ένα σύστημα "ισορροπίας εξουσίας". Σύμφωνα με την ιστορική προσέγγιση, το διεθνές σύστημα συνάδει περισσότερο με τους κώδικες συμπεριφοράς του δυτικού κρατικού συστήματος που αποκαλύπτουν τη δυτική κυριαρχία, ή ακόμα και το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα του καπιταλισμού²⁶.

Στη συζήτηση σχετικά με το διεθνές σύστημα εμπλέκεται και η έννοια της διεθνούς κοινωνίας. Οι Bull και Watson ορίζουν τη διεθνή κοινωνία ως μια ομάδα κρατών - ή, γενικότερα, μια ομάδα ανεξάρτητων πολιτικών κοινοτήτων - που δεν αποτελούν απλώς ένα σύστημα, υπό την έννοια ότι η συμπεριφορά καθενός είναι ένας απαραίτητος παράγοντας στους υπολογισμούς των άλλων. Επίσης, έχουν καθιερώσει με διάλογο και συναίνεση κοινούς κανόνες και θεσμούς για τη διεξαγωγή των σχέσεών τους και αναγνωρίζουν το κοινό τους συμφέρον για τη διατήρηση αυτών των ρυθμίσεων. Ο ορισμός αυτός καθιερώνει την αρχή ότι το σύστημα και η κοινωνία είναι ξεχωριστά. Τα όρια μεταξύ τους, είναι ιδιαίτερα χρήσιμα για την κατανόηση της διεθνούς σκηνής. Από την αγγλική πλευρά, η ορολογική σύγχυση προκύπτει από τον Wight, ο

²⁶Hatsuse, R. (2010). International System. Στο: Sekiguchi, M. (Ed.), *Government and Politics* (σελ. 269-282). Oxford: Eolss Publishers, σελ. 269-270.

οποίος χρησιμοποίησε τον όρο "συστήματα κρατών" για να σημάνει αυτό που εννοείται σήμερα ως διεθνής κοινωνία²⁷.

Η διάκριση μεταξύ συστήματος και κοινωνίας είναι κεντρική. Το σύστημα είναι πιο βασική και προγενέστερη ιδέα: ένα διεθνές σύστημα μπορεί να υπάρξει χωρίς μια κοινωνία, αλλά το αντίστροφο δεν ισχύει. Για να υπάρχει ένα σύστημα απαιτείται η ύπαρξη μονάδων, ανάμεσα στις οποίες λαμβάνει χώρα σημαντική αλληλεπίδραση και οι οποίες είναι διαρρυθμισμένες ή δομημένες σύμφωνα με κάποια αρχή τάξης. Η διατύπωση των Bull και Watson ορίζει τη σημαντική αλληλεπίδραση ως δράση, τέτοια ώστε η συμπεριφορά κάθε παράγοντα είναι κρίσιμη στους υπολογισμούς των άλλων παραγόντων. Στο διεθνές σύστημα, οι μονάδες είναι κράτη (ή ανεξάρτητες πολιτικές κοινότητες). Οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ τους περιλαμβάνουν τον πόλεμο, τη διπλωματία, το εμπόριο, τη μετανάστευση και την κίνηση ιδεών²⁸. Ωστόσο, θα πρέπει να τονιστεί και η άποψη πως, η διεθνής και παγκόσμια κοινωνία μπορεί να αναφέρονται σε ολόκληρο το παγκόσμιο σύστημα, αλλά και σε υποσυστήματα (π.χ. Ευρώπη, Ισλάμ). Είναι συνεπώς δυνατό να συνυπάρχουν περισσότερες από μία διεθνείς ή «παγκόσμιες» κοινωνίες ή ένα μέρος του συστήματος να έχει μια διεθνή κοινωνία. Το κεντρικό ερώτημα είναι πώς αυτές οι δύο ιδέες σχετίζονται μεταξύ τους, δηλαδή αν είναι συμπληρωματικές ή αντίθετες. Ο Bull υποστηρίζει ότι η επέκταση του διεθνούς δικαίου σε άλλα θέματα εκτός από τα κράτη (π.χ. το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων) υπονομεύει τη διεθνή τάξη που βασίζεται στην κοινωνία των κρατών. Μερικοί ρεαλιστές, όπως ο Hans Morgenthau, θεώρησαν την παγκόσμια κοινωνία ως προϋπόθεση για μια παγκόσμια κυβέρνηση που τελικά θα οδηγήσει την αναρχική εποχή του διεθνούς συστήματος στο τέλος.

Ο Bull θέτει τρεις στοιχειώδεις στόχους ως βασικούς για κάθε κοινωνία: α) συγκεκριμένα όρια στη χρήση βίας, β) κάποια πρόβλεψη για την ιερότητα των συμβάσεων και γ) κάποια ρύθμιση για την εκχώρηση δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Η ιδέα είναι ότι το αμοιβαίο συμφέρον θα ωθήσει τις ηγεσίες να

²⁷Buzan, B. (1993). From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School. *International Organization*, 47(3), 327-352, σελ. 330

²⁸Ο.π., σελ. 331

επιδιώξουν κοινούς στόχους σε αυτούς τους τρεις τομείς και έτσι να οικοδομήσουν μια διεθνή τάξη. Αυτή η προσέγγιση, με τον ισχυρό προσανατολισμό προς τον ρεαλισμό παρέχει ένα χρήσιμο και αποτελεσματικό πλαίσιο για να διερευνήσει γιατί ανταγωνιστικές μονάδες καθιερώνουν με διάλογο κοινούς κανόνες και θεσμούς για τη διεξαγωγή των σχέσεών τους και αναγνωρίζουν το κοινό τους συμφέρον για τη διατήρηση αυτών των ρυθμίσεων²⁹.

Με βάση τα όσα αναπτύχθηκαν παραπάνω, είναι δυνατό να δημιουργηθεί μια σχετικά σαφής εικόνα του τι ακριβώς εννοείται ως διεθνής κοινωνία στο σύγχρονο διεθνές σύστημα. Το διεθνές σύστημα μπορεί να οριστεί ως ένα σύνθετο σύστημα συστημάτων που αποτελείται από οικονομικά, πολιτικά, επιστημονικά, τεχνολογικά και στρατιωτικά συστήματα. Η παγκοσμιοποίηση, η επανάσταση στις στρατιωτικές υποθέσεις και οι τεχνολογικές εξελίξεις αύξησαν την αλληλεπίδραση αυτών των παραγόντων και την πολυπλοκότητα του διεθνούς συστήματος. Επίσης, θα πρέπει να τονιστεί πως, εξαιτίας της αλληλεξάρτησης της πολιτικής δύναμης, της στρατιωτικής δύναμης, της αμυντικής βιομηχανίας και της στρατιωτικής τεχνολογίας, η παγκόσμια αμυντική βιομηχανική τάξη επηρεάζει τη δυναμική του διεθνούς συστήματος πολύ πιο άμεσα και σημαντικά από άλλους παράγοντες και μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως δείκτης ισορροπίας δυνάμεων στο διεθνές σύστημα.³⁰.

Μία εντελώς διαφορετική άποψη δίνει έμφαση στον ρόλο της θρησκείας στη διαμόρφωση του διεθνούς συστήματος. Το σημερινό σύστημα εθνικού κράτους και, ως εκ τούτου, το διεθνές σύστημα απειλείται από την τρομοκρατία και τον ριζοσπαστισμό. Για παράδειγμα, λαμβάνοντας υπόψη τις τρομοκρατικές ενέργειες διαφόρων μουσουλμανικών θρησκευτικών ομάδων, θα πρέπει να τονιστεί ότι τα βασικά κίνητρα αυτών των ομάδων δεν είναι αυστηρά θρησκευτικά. Η επιρροή των θρησκευτικών κοινοτήτων στην πολιτική και τις πολιτικές δεν πρέπει να υπερεκτιμηθεί, παρακάμπτοντας τις άλλες αιτίες. Οι πηγές των συγκρούσεων και η πορεία των διαδικασιών

²⁹Ο.π., σελ. 333-334

³⁰Özkan, G. (2008). Unipolar, Bipolar Or Multipolar International System? The Defense Industry Factor. *Açık Dergi Sistemleri*, 10, 104-123, σελ. 105.

σύγκρουσης είναι ιδιαίτερα σύνθετες. Οι θρησκευτικοί παράγοντες συχνά διαδραματίζουν μόνο έναν δευτερεύοντα ρόλο ως πηγή συγκρούσεων, αλλά οι βασικές αιτίες είναι η κατοχή, η εκμετάλλευση, η στέρηση κλπ. Ο Eric O. Hanson πρότεινε ένα νέο παράδειγμα παγκόσμιας πολιτικής που επικεντρώνεται στον ρόλο της θρησκείας στην παγκόσμια πολιτική. Ουσιαστικά πρότεινε ένα νέο μοντέλο πολιτικής και θρησκείας στο πλαίσιο του οικονομικού, στρατιωτικού και επικοινωνιακού συστήματος που βασίζεται στην τεχνολογία. Υποστήριξε ότι η θρησκεία έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην τοπική πολιτική συνιστώντας τη βασική μονάδα του πολιτισμού. Ωστόσο, η συνειδητή χρήση της θρησκείας μπορεί να διαδραματίσει αποφασιστικό ρόλο στην οικοδόμηση της παγκόσμιας ειρήνης στο μέλλον³¹.

Στο πλαίσιο του ρεαλισμού, η θρησκεία μπορεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στον προσδιορισμό της αρχής του συστήματος, και να επηρεάσει σημαντικά τη συμπεριφορά των μονάδων στο σύστημα. Τα κράτη είναι η κεντρική μονάδα της διεθνούς πολιτικής. Η άνοδος μιας θρησκείας, όπως το Ισλάμ, θα μπορούσε να οδηγήσει άμεσα σε ένα σχίσμα μέσα στην ίδια τη θρησκεία, όπως η διαμάχη Σιιτών-Σουνιτών, θα μπορούσε να «σπάσει» την αυτοκρατορική ιεραρχία και να την επαναφέρει στην αναρχία. Επιπλέον, η αλλαγή στη θρησκεία μπορεί να διαταράξει και να αναδιατάξει το διεθνές σύστημα. Επιπρόσθετα, η θρησκεία μπορεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην εδραίωση της ηγεμονίας σε μια συγκεκριμένη περιοχή. Εκτός των παραπάνω, οι θρησκευτικοί πόλεμοι μπορούν να αποτελέσουν ένα μεταβατικό στάδιο σε εθνικούς πολέμους. Ο θρησκευτικός ενθουσιασμός υπήρξε κατά καιρούς κίνητρο στρατιωτικών εξεγέρσεων³². Η θρησκεία μπορεί να οριοθετήσει την έκταση της εξουσίας ή της επιρροής ενός παράγοντα ή να επηρεάσει τα εργαλεία που θα χρησιμοποιηθούν σε κοινωνικά κινήματα και ως εκ τούτου η θρησκεία μπορεί να επηρεάσει την κατανομή εξουσίας³³. Ο

³¹Minar, S.J. (2018). Revisiting the Evolution of International System: Reflections on the Role of Religion. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science*, 23(7), 62-70,σελ. 67.

³² Για παράδειγμα, στην Αμερική άτομα τα οποία αυτοχαρακτηρίζονται ως αρκετά θρησκευόμενα είναι περισσότερο πιθανό να λάβουν μέρος σε στρατιωτικές επιχειρήσεις έναντι όσων χαρακτηρίζονται ως λιγότερα θρησκευόμενα (Burdette et al., 2009, σελ. 795). Ήδη από τον Αμερικανικό Εμφύλιο ο θρησκευτικός ενθουσιασμός αποτέλεσε το κίνητρο του αποικιοκρατικού στρατού (Showalter & Astore, 2007, σελ. 106). Ένα ακόμα παράδειγμα θρησκευτικής και πολιτικής αλληλεπίδρασης είναι η περίπτωση της Βόρειας Ιρλανδίας μεταξύ Καθολικών και Προτεσταντών υπό το πρίσμα της ανεξαρτησίας από τη Μ. Βρετανία.

³³Ο.π., σελ. 67-68.

ρόλος της θρησκείας οδηγεί στο συμπέρασμα πως υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός παραγόντων που επηρεάζει το διεθνές σύστημα, στη βάση επί μέρους θεμάτων (issue-based systems), όπως η θρησκεία. Ως εκ τούτου, στο πλαίσιο του ρεαλισμού, υιοθετείται το μοντέλο των πολλαπλών συστημάτων· μία προσέγγιση επιτρέπει τη σύνθεση μέσα σε ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο πρόσφατων αλλαγών στη διεθνή σκηνή³⁴.

Ακόμα πιο συγκεκριμένα, η παγκόσμια ιστορία παρέχει αρκετά παραδείγματα αλλαγών στη διεθνή σκηνή και εμπλοκής της θρησκείας στο διεθνές σύστημα. Η περίοδος μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, η νέα τάξη πραγμάτων, χαρακτηρίζεται από από-ιδεολογικοποίηση και τάση απομάκρυνσης από την παγκοσμιοποίηση. Η κρίση στον Κόλπο τελείωσε με μεγάλη κυριαρχία των ΗΠΑ στη δύση και εξαφάνιση της ΕΣΣΔ. Οι δυτικές διεθνείς αρχές και η κυριαρχία έγιναν δεκτές σε παγκόσμιο επίπεδο και οι ΗΠΑ θεωρήθηκαν ως ο «νικητής» της μεταψυχροπολεμικής περιόδου. Οι τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 αναδιμόρφωσαν την αμερικανική πολιτική και τις διεθνείς σχέσεις. Πλέον, ο φόβος του κομμουνισμού αντικαταστάθηκε από το φόβο του Ισλάμ που ονομάστηκε Ισλαμοφοβία³⁵. Αυτό αποτέλεσε τον παράγοντα ανάκτησης εκ νέου της ηγεμονίας των ΗΠΑ μετά τη δεκαετία του 1990. Πιο συγκεκριμένα, αρχικά η αμερικανική ηγεμονία δημιουργήθηκε με τη συμμετοχή διαφόρων χωρών, οι οποίες συγκεντρώθηκαν γύρω από ένα κοινό συμφέρον ως ένα μπλοκ ενάντια στην απειλή του κομμουνισμού που προέκυψε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και στην αναγνώρισή τους από τις Ηνωμένες Πολιτείες ως ηγεμόνα. Μια ηγεμονική τάξη που έχει καθιερωθεί με αυτόν τον τρόπο έχει κερδίσει τη νομιμότητα επειδή η δομή της είχε ως στόχο να ικανοποιήσει όχι μόνο τα συμφέροντα των ΗΠΑ, αλλά και τα συμφέροντα των υποκείμενων χωρών που ήταν πιστοί στο σύστημα αυτό σε διαφορετικά επίπεδα. Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, ο κομμουνισμός δεν αποτελούσε πλέον κύρια απειλή για τις δυτικές χώρες. Επομένως, το κοινό συμφέρον υπό την αμερικανική ηγεμονία, σταμάτησε να υφίσταται και

³⁴Lampert, D.E., Falkowski, L.S., & Mansbach, R.W. (1978). Is There an International System?. *International Studies Quarterly*, 22(1), 143-166, σελ. 143.

³⁵Büyükgebiz, M. (2016). How the Enemy Has Changed: Islamophobia And Post 9/11 Syndrome In John Le Carre's Novel; A Most Wanted Man. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 228-235, σελ. 229-230.

έτσι ήταν πιο δύσκολο για τη διοίκηση των ΗΠΑ να αποκτήσει τη συναίνεση άλλων χωρών να υιοθετήσουν τον ηγεμονικό ρόλο των Ηνωμένων Πολιτειών. Μια αναζήτηση για ένα νέο όραμα που βασίζεται στο κοινό συμφέρον για την ανασυγκρότηση της αμερικανικής ηγεμονίας κυριάρχησε στην ιστορία της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ το 1990: η απειλή της τρομοκρατίας όσον αφορά τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας μετά τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου εναντίον των Ηνωμένων Πολιτειών. Οι Ηνωμένες Πολιτείες προσπάθησαν να δημιουργήσουν μια κοινή αντίληψη απειλής, υπογραμμίζοντας ότι η απειλή αυτή ήταν ενάντια σε ολόκληρο τον κόσμο. Επιπλέον, αριθμός αντιδημοκρατικών χωρών θεωρεί πως τα εγχώρια αντιπολιτευτικά κινήματα και οι εξεγέρσεις κοινωνικών ομάδων εντάσσονται στο πλαίσιο της τρομοκρατίας, δηλαδή είναι υποκινούμενα από τρομοκράτες. Ως εκ τούτου, η προσπάθεια δημιουργίας κοινού συμφέροντος μέσω του παγκόσμιου πολέμου κατά της τρομοκρατίας που ξεκίνησαν από τις ΗΠΑ στην περίοδο μετά την 11η Σεπτεμβρίου είχε επιτυχή αποτελέσματα³⁶.

Βασικό στοιχείο στη διεθνή σκηνή έπειτα από τον Ψυχρό Πόλεμο είναι η «σφαίρα επιρροής». Σύμφωνα με τον Kramer, οι σφαίρες επιρροής μπορούν να οριστούν ως μια περιοχή όπου ένας ηγεμόνας (κράτος Α) είναι σε θέση να αναγκάσει τα τοπικά κράτη να συμμορφωθούν με τις προτιμήσεις του³⁷. Η ανάγκη των ΗΠΑ για σφαίρες επιρροής στην περιοχή της Μέσης Ανατολής δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, δεδομένου ότι η περιοχή είναι πλούσια σε συμφέροντα που σχετίζονται με την ασφάλεια και την οικονομία. Οι ΗΠΑ έχουν μακροχρόνιες σχέσεις με ορισμένα αραβικά κράτη, συγκεκριμένα το Κουβέιτ και τη Σαουδική Αραβία. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, η Μέση Ανατολή συμμετείχε στον πόλεμο μεταξύ των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης ως ενδιάμεσος σε γεωγραφικούς όρους (proximity)³⁸. Ωστόσο, ο ισλαμικός εξτρεμισμός έχει απειλήσει τα συμφέροντα των ΗΠΑ στη Μέση

³⁶Telatar, G. (2014). Barack Obama, the War on Terrorism and the US Hegemony. *Turkish Journal Of International Relations*, 13(4), 41-58, σελ. 42.

³⁷Bunyavejchewin, P. (2012). Theories of International Politics after the Incident of 9/11: The Richness and Weakness of Realist Tradition in the Twentieth-First Century. *Kasetsart Journal*, 33, 161-169, σελ. 164.

³⁸ Πιο συγκεκριμένα, ο ρόλος ΗΠΑ και Ρωσίας μπορεί να γίνει αντιληπτός στις φιλονικίες των δύο χωρών στο έδαφος της Μέσης Ανατολής που συνέβησαν εκείνη την εποχή, συμπεριλαμβανομένου του πολέμου έξι ημερών, στον οποίο οι ΗΠΑ βοήθησαν το Ισραήλ, ενώ η Σοβιετική Ένωση βοήθησε τα αραβικά κράτη.

Ανατολή από την ιρανική επανάσταση του 1979. Ο φόβος αυτός οδήγησε στην αμερικανικής υποστήριξης κυβέρνηση του Ιράκ κατά τη διάρκεια του πολέμου Ιράν-Ιράκ τη δεκαετία του 1980. Εντούτοις, η υποτιθέμενη κατάρρευση του κομμουνιστικού στρατοπέδου, ένας φιλελεύθερος μύθος της δεκαετίας του 1990, η εισβολή στο Αφγανιστάν και, στη συνέχεια, στο Ιράκ έστρεψε ακούσια την Τεχεράνη σε περιφερειακή εξουσία. Για το λόγο αυτό, τα συμφέροντα των ΗΠΑ έχουν απειληθεί από τη μετατροπή του διεθνούς συστήματος και των ίδιων των αμερικανικών πολιτικών. Επιπλέον, τα αραβικά κράτη του Κουβέιτ και της Σαουδικής Αραβίας – συμμαχικά των ΗΠΑ - απαιτούν την παρουσία των ΗΠΑ ως εγγυητή, καθώς αντιλαμβάνονται το Ιράν και τη Συρία ως απειλές για την επιβίωση των καθεστώτων τους. Όσον αφορά αυτούς τους παράγοντες, η αμερικανική σφαίρα επιρροής στη Μέση Ανατολή έχει ως στόχο να περιορίσει το Ιράν και τη Συρία, πέρα από τη διασφάλιση της σταθερότητας των αμερικανικών συμφερόντων. Έτσι, τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου δεν χρησιμεύουν στην πραγματικότητα ως δικαιολογία για την αμερικανική παρουσία στην περιοχή. Αντιθέτως, οι λόγοι αφορούν τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα και τις παγκόσμιες γεωπολιτικές στρατηγικές, ιδίως την Κίνα³⁹.

Λαμβάνοντας υπόψη και τον ρόλο της θρησκείας που αναφέρθηκε παραπάνω, ιδιαίτερη έμφαση θα πρέπει να δοθεί στον ρόλο του Ισλάμ στα μουσουλμανικά κράτη. Πιο συγκεκριμένα, θα πρέπει να δοθεί έμφαση στο ότι, οι ισλαμικές αξίες δεν είναι ο μόνος καθοριστικός παράγοντας της εξωτερικής πολιτικής μιας μουσουλμανικής χώρας. Αντίθετα, τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου αποκάλυψαν επίσης τις διακρατικές πτυχές του θρησκευτικού φονταμενταλισμού⁴⁰. Αυτή η άποψη μπορεί να βασιστεί στον ρόλο της θρησκείας μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου στα τέλη της δεκαετίας του 1980. Αφενός, αυτή ήταν η σύντομη περίοδος της υποτιθέμενης δημιουργίας μιας νέας παγκόσμιας τάξης, όταν η διπολική ιδεολογική διαίρεση και η πυρηνική ισορροπία του τρόμου έπρεπε να αντικατασταθούν από ένα νέο διεθνές καθεστώς, που χαρακτηρίστηκε από την παγκόσμια επιδίωξη συλλογικής συνεργασίας, ειρήνης και ευημερίας. Από την άλλη πλευρά,

³⁹Ο.π., σελ. 165.

⁴⁰Ο.π., σελ. 165.

υπήρξε ο πόλεμος του Περσικού Κόλπου (1990-1991), μια κοσμική σύγκρουση των οποίων οι διακλαδώσεις οδήγησαν τον Huntington στην υπόθεση σχετικά με τη σημασία του πολιτισμού και της θρησκείας στην ενθάρρυνση διεθνών συγκρούσεων. Το επιχείρημα του Huntington για την «σύγκρουση πολιτισμών» κατέδειξε την αντίληψη ότι η ασφάλεια της Δύσης - και κατ' επέκταση η παγκόσμια τάξη - βρισκόταν υπό συνεχή και σοβαρή επίθεση από τη διεθνή ισλαμική μαχητικότητα⁴¹.

Η παγκόσμια πολιτικοποίηση της θρησκείας έχει διάφορες μορφές, όπως η οικουμενικότητα του θρησκευτικού εξτρεμισμού και του φονταμενταλισμού, η «πολιτική αφύπνιση» των θρησκευτικών οργανώσεων και η ευρεία συμμετοχή τους στην πολιτική, ιδιαίτερα στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις που διαδραματίζουν ολοένα και σημαντικότερο ρόλο στη διεθνή πολιτική σκηνή, ο σχηματισμός παγκόσμιου δικτύου υπεράσπισης των θρησκειών και ο διεθνής θρησκευτικός μηχανισμός ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και το «τέταρτο κύμα διεθνούς τρομοκρατίας»⁴². Τα τελευταία χρόνια, οι θρησκευτικές μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) ανέπτυξαν σημαντική δραστηριότητα. Χρησιμοποιώντας διάφορα μέσα επιρροής οι ΜΚΟ κινητοποιούν την κοινή γνώμη, την κοινωνική ελίτ και τους υπευθύνους εξωτερικών πολιτικών για την επίτευξη των πολιτικών τους στόχων. Ως νέος διεθνής παράγοντας, οι θρησκευτικές ΜΚΟ αντιπροσωπεύουν ένα είδος «μεταφοράς ισχύος» στις τρέχουσες διεθνείς σχέσεις. Αν και οι θρησκευτικές ΜΚΟ δεν διαθέτουν τους παραδοσιακούς πόρους νομιμοποίησης που απολαμβάνουν τα έθνη-κράτη, μπορούν να

⁴¹Haynes, J. (2005). Religion and international relations after '9/11'. *Democratization*, 12(3), 398-413, σελ. 401.

⁴² Το πρώτο κύμα της σύγχρονης τρομοκρατίας χρονολογείται στις 24 Ιανουαρίου 1878, όταν η αναρχική Vera Zasulich πυροβόλησε και τραυμάτισε έναν αστυνομικό διοικητή στην Αγία Πετρούπολη της Ρωσίας, εξαιτίας κατηγοριών ότι συμπεριφέρεται άσχημα σε πολιτικούς κρατούμενους. Το δεύτερο κύμα τρομοκρατίας αναπτύχθηκε εξαιτίας της Συνθήκης των Βερσαλλιών μετά το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, όπου διαμορφώθηκαν νέα έθνη-κράτη. Παράλληλα, σε αυτό το κύμα τρομοκρατίας εντάχθηκαν οι προσπάθειες κρατών να απελευθερωθούν από τα δεσμά της αποικιοκρατίας, ενώ παράλληλα η τρομοκρατία εξισώθηκε με κινήματα εθνικής απελευθέρωσης, όπως ο IRA. Το τρίτο κύμα, το λεγόμενο Αριστερό κύμα, εμφανίστηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1960 ως απάντηση στον πόλεμο του Βιετνάμ. Η θρησκευτική βία και ειδικότερα η βία του Ισλάμ αποτελεί το επίκεντρο του υφιστάμενου, τέταρτου κύματος τρομοκρατίας, ήδη από τη δεκαετία του 1990 (Kaplan, 2016).

καταφύγουν σε οικονομικές κυρώσεις και άλλα μέσα «ανθρωπιστικής παρέμβασης» για την επίτευξη των στόχων τους⁴³.

Επομένως, παρατηρείται πως οι ΜΚΟ, σε συνδυασμό με τις κυβερνήσεις, στο πλαίσιο τόσο της στρατιωτικής επέμβασης όσο και της «μαλακής διπλωματίας» αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες του σημερινού διεθνούς συστήματος. Αυτό αιτιολογεί για μία ακόμα φορά την επιλογή του τροποποιημένου δομικού ρεαλισμού που χρησιμοποιήθηκε ως σχολή σκέψης σε αυτήν την εργασία. Από την παραπάνω ανάλυση, επίσης, παρατηρείται πως ένα σημαντικό υποσύστημα του διεθνούς συστήματος αποτελεί και η Μέση Ανατολή, τόσο υπό το πρίσμα της θρησκείας, όσο και υπό το πρίσμα των γεωπολιτικών και οικονομικών συμφερόντων άλλων χωρών. Για τον λόγο αυτό η επόμενη ενότητα εξετάζει το συγκεκριμένο υποσύστημα.

1.2.2 Το υποσύστημα της Μέσης Ανατολής

Η ανάλυση που προηγήθηκε ήταν σημαντική προκειμένου να κατανοηθεί το υποσύστημα της Μέσης Ανατολής, δεδομένου ότι: α) για δεκαετίες οι διεθνείς σχέσεις χαρακτηρίζονται από την ηγεμονία των ΗΠΑ και β) τα τελευταία χρόνια αμερικανική υπεροχή έχει μειωθεί, ή τουλάχιστον μετατοπιστεί ως προς την εφαρμογή της, αλλά καμία αντίπαλη δύναμη δεν έχει ακόμα αναλάβει τη θέση της. Όλα τα παραπάνω επηρεάζουν την περιφερειακή πολιτική στη Μέση Ανατολή⁴⁴. Ένα ακόμη στοιχείο που θα πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά την ανάλυση του υποσυστήματος της Μέσης Ανατολής είναι ο όρος 'Μέση Ανατολή'. Ο όρος αυτός παραμένει μια δυτική έννοια που δεν ταιριάζει απαραίτητα με την αντίληψη των ατόμων και των ηγετών της συγκεκριμένης περιοχής. Ως εκ τούτου θα πρέπει να εξεταστεί λαμβάνοντας υπόψη τις γεωγραφικές περιοχές και τους παράγοντες που καθορίζουν την περιοχή. Δεν μπορεί για παράδειγμα να αγνοηθεί η θέση του Αφγανιστάν ή του Πακιστάν στις τρέχουσες εξελίξεις, όπως επίσης και η

⁴³Xu, Y. (2012). Religion and International Relations in the Age of Globalization. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 6(4), 19-50, σελ. 29-30.

⁴⁴Lynch, M., & Jamal, A. (2019). Introduction: Shifting Global Politics and the Middle East. Στο: *Shifting Global Politics and the Middle East* (σελ. 3-6). POMEPS Studies, 34, https://pomeps.org/wp-content/uploads/2019/03/POMEPS_Studies_34_Web.pdf, σελ. 3.

κληρονομιά των Περσών και των Αράβων⁴⁵. Τα μοτίβα φιλίας και εχθρότητας είναι το αποτέλεσμα της επικάλυψης τριών ομάδων κρατών: (1) εκείνων που είναι έτοιμοι να ομαλοποιήσουν τις σχέσεις με το Ισραήλ και εκείνους που αντιτίθενται σε αυτό, (2) εκείνων που αντιμετωπίζουν ο ένας τον άλλον κατά μήκος των γραμμών ταυτότητας και με τον τρόπο αυτό υπονομεύουν τη ζωή σε περιφερειακές μορφές σεκταρισμού και (3) εκείνων που τάσσονται υπέρ της πολιτικής αλλαγής έναντι εκείνων που υπερασπίζονται το status quo⁴⁶.

Σύμφωνα με τον Katzenstein, οι περιφέρειες είναι κοινωνικά κατασκευασμένες και πολιτικά αμφισβητούμενες. Κατά τον καθορισμό των περιφερειών, υπογραμμίζονται διάφορα χαρακτηριστικά που τις καθιστούν ως μια περιοχή. Για παράδειγμα, ο Russett τόνισε παράγοντες όπως η γεωγραφική εγγύτητα, η κοινωνική και πολιτισμική ομοιογένεια, οι πολιτικοί θεσμοί και η οικονομική αλληλεξάρτηση. Από την άλλη πλευρά, οι Cantori και Spiegel θεωρούν τη γεωγραφική συνοχή, τους κοινούς ιστορικούς, πολιτιστικούς και γλωσσικούς δεσμούς καθώς και τις διεθνείς αλληλεπιδράσεις ως αναγκαιότητα για τον ορισμό μιας περιοχής. Στη βάση αυτών, η Μέση Ανατολή είναι μια εξωτερικά επινοημένη περιοχή. Αρχικά αναφέρθηκε το όνομα σε ένα άρθρο με τίτλο "Ο Περσικός Κόλπος και οι Διεθνείς Σχέσεις", από τον Αμερικανό αξιωματικό του ναυτικού και ιστορικό, τον Alfred Thayer Mahan, το 1902, που σηματοδότησε τη στρατηγική αξία της περιοχής για τα βρετανικά αυτοκρατορικά συμφέροντα. Ο όρος Μέση Ανατολή χρησιμοποιήθηκε στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο από τους Βρετανούς. Την εποχή εκείνη, η Βρετανία είχε στρατεύματα τόσο στην Ινδία, όσο και στη Δυτική Ευρώπη. Ενόψει αυτού, οι βρετανικές δυνάμεις στην Αίγυπτο παρέμειναν κάπου στη μέση όσον αφορά την εγγύτητα με τη Βρετανία. Έτσι, ο όρος Μέση Ανατολή ήταν περιγραφικός για τους Βρετανούς και τελικά έγινε πανταχού παρών. Έκτοτε, η απάντηση στο πώς 'κατασκευάστηκε' η περιοχή στην αλληλεπίδραση μεταξύ διαφόρων τύπων πολιτών, φορέων της αγοράς

⁴⁵Otte, M. (2018). The Quest for a Regional Order in the Middle East. <http://www.egmontinstitute.be/content/uploads/2018/02/SPB94.pdf?type=pdf>, σελ. 2

⁴⁶Del Sarto R.A., Malmvig, H., & Lecha, E.S. (2019). Interregnum: The Regional Order In The Middle East And North Africa After 2011. MENARA Final Reports, 1, https://www.iai.it/sites/default/files/menara_fr_1.pdf, σελ. 3.

και της κοινωνίας των πολιτών εξακολουθεί να είναι διφορούμενος⁴⁷. Ως εκ τούτου, ο όρος 'Μέση Ανατολή' είναι ευρύς και δεν χρησιμοποιείται πάντα για να περιγράψει την ίδια επικράτεια. Περιλαμβάνει συνήθως τις αραβικές χώρες από την Αίγυπτο ανατολικά μέχρι τον Περσικό Κόλπο, συν το Ισραήλ και το Ιράν. Η Τουρκία θεωρείται μερικές φορές μέρος της Μέσης Ανατολής, μερικές φορές μέρος της Ευρώπης. Μερικές φορές η Μέση Ανατολή περιλαμβάνει και τη Βόρεια Αφρική⁴⁸. Σύμφωνα με το World Atlas, η Μέση Ανατολή είναι ένας όρος που χρησιμοποιείται γενικά για την αναφορά στην περιοχή που βρίσκεται μεταξύ της Ασίας και της αφρικανικής ηπείρου. Θεωρείται μια διηπειρωτική ζώνη. Οι χώρες αυτής της περιοχής μοιράζονται πολλούς παράγοντες, συμπεριλαμβανομένων των εθνοτικών ομάδων, των γεωγραφικών χαρακτηριστικών, των θρησκευτικών πεποιθήσεων και της πολιτικής ιστορίας. Η Μέση Ανατολή περιλαμβάνει επίσης την Αίγυπτο, μια χώρα της Βόρειας Αφρικής, λόγω των δημογραφικών της, της εγγύτητας και της κοινής ιστορίας.

Εικόνα 1. Χάρτης χωρών Μέσης Ανατολής

Πηγή: <https://www.worldatlas.com/articles/which-are-the-middle-eastern-countries.html>

Σύμφωνα με τον οργανισμό World Population, η Μέση Ανατολή αποτελείται συνολικά από 17 χώρες⁴⁹: Μπαχρέιν, Κύπρος, Αίγυπτος, Ιράν, Ιράκ, Ισραήλ, Ιορδανία, Κουβέιτ, Λίβανος, Ομάν, Παλαιστίνη, Κατάρ, Σαουδική

⁴⁷Sever, A. (2018). Globalism, Regionalism and the Middle East. Στο: Stivachtis, Y.A. (Ed.), *Conflict and Diplomacy in the Middle East. External Actors and Regional Rivalries* (σελ. 16-31). Bristol: E-International Relations Publishing, σελ. 18-19.

⁴⁸<http://www.middleeastpdx.org/resources/original/geography-of-the-modern-middle-east-and-north-africa/>

⁴⁹<http://worldpopulationreview.com/countries/middle-east-countries/>

Αραβία, Συρία, Τουρκία, Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, Υεμένη. Σύμφωνα με τον οργανισμό Ernst&Young, η Μέση Ανατολή αποτελείται από τις εξής 16 χώρες⁵⁰: Μπαχρέιν, Αίγυπτος, Ιράκ, Ιορδανία, Κουβέιτ, Λίβανος, Λιβύη, Μαρόκο, Ομάν, Πακιστάν, Παλαιστίνη, Κατάρ, Σαουδική Αραβία, Συρία, Τυνησία, Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα.

Από το 2011 και εξής, υπάρχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που επικρατούν στην περιοχή της Μέσης Ανατολής εξαιτίας διαφόρων παραγόντων: τη μείωση της αμερικανικής εξουσίας, την άνοδο του σεκταρισμού, την αυξανόμενη επιρροή των μη κρατικών φορέων, την εντεινόμενη αντιπαλότητα μεταξύ Ιράν και Σαουδικής Αραβίας, την εμφάνιση περιφερειακών παραγόντων όπως η Τουρκία, το Κατάρ και τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και τη ρευστότητα των συμμαχιών⁵¹. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τη δομική προσέγγιση, η Μέση Ανατολή, κάποτε ανεξάρτητος πολιτισμός, μετατράπηκε, κάτω από τον ιμπεριαλισμό, σε περιφέρεια του παγκόσμιου συστήματος που κυριαρχείται από τη Δύση. Ως τόπος τόσο του Ισραήλ όσο και των συμπυκνωμένων πετρελαϊκών αποθεμάτων του κόσμου, η Μέση Ανατολή παραμένει ένας εξαιρετικός «μαγνήτης» για εξωτερική παρέμβαση που με τη σειρά της κράτησε τον αντιιμπεριαλιστικό εθνικισμό ζωντανό πολύ μετά την από-αποικιοκρατία⁵². Επιπρόσθετα, η αυθαίρετη επιβολή κρατικών συνόρων του ιμπεριαλισμού παρήγαγε μια ουσιαστική ασυμφωνία μεταξύ εδάφους και ταυτότητας, με αποτέλεσμα η πίστη στο κράτος να αμφισβητείται από τις υπο-κρατικές και υπερ-κρατικές ταυτότητες. Αυτό δημιούργησε δυσαρέσκεια με τα σύνορα που με τη σειρά τους δημιούργησαν παρατεταμένες συγκρούσεις, επί παραδείγματι τον ρόλο των

⁵⁰[https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Capital_Markets_EMEIA/\\$FILE/EY_Capital_Markets_EMEIA.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Capital_Markets_EMEIA/$FILE/EY_Capital_Markets_EMEIA.pdf)

⁵¹Del Sarto R.A., Malmvig, H., & Lecha, E.S. (2019). Interregnum: The Regional Order In The Middle East And North Africa After 2011. MENARA Final Reports, 1, https://www.iai.it/sites/default/files/menara_fr_1.pdf, σελ. 3.

⁵²Hinnebusch, R. (2003). *The international politics of the Middle East*. Oxford: Manchester University Press, σελ. 3.

Κούρδων στις συγκρούσεις μεταξύ Τουρκίας και Συρίας, Ιράν και Ιράκ⁵³. Τα γενικά χαρακτηριστικά της περιοχής αυτής είναι τα εξής⁵⁴:

α) Αύξηση του αριθμού των ένοπλων μη κρατικών φορέων (π.χ. διακρατικών εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων, αντάρτες, τρομοκρατικές οργανώσεις, ξένες πολιτοφυλακές και μισθοφόροι) που προκαλούν απαιτήσεις των κρατών για μονοπώλιο βίας και εδαφικό έλεγχο.

β) Η εμμονή των καθεστώτων για την παραμονή στην εξουσία έχει θολώσει περαιτέρω τα όρια μεταξύ των εννοιών 'εγχώριο' και 'περιφερειακό', καθώς οι αντιληπτές απειλές για την επιβίωση των καθεστώτων εξισοροπούνται από συχνά ασταθείς εξωτερικές πολιτικές, παρεμβάσεις και συνεχώς μεταβαλλόμενες συμμαχίες.

γ) Οι σεκταριστές επιχειρηματίες και πολιτικοί ηγέτες έχουν ενισχύσει τη δύναμή τους και προσπαθούν να μεταστρέψουν τις απαιτήσεις για αλλαγή προς άλλη κατεύθυνση από την αρχική, ισχυριζόμενοι ότι προστατεύουν ορισμένα τμήματα του πληθυσμού, ή χρησιμοποιούν τον σεχταρισμό για να δυσφημήσουν τους πολιτικούς τους αντιπάλους και τους περιφερειακούς αντιπάλους.

δ) Οι εξηγήσεις για την περιφερειακή πολιτική που βασίζονται στις αντιλήψεις του ανταγωνισμού Σουνιτών-Σιιτών είναι υπερβολικά απλοϊκές και μπορεί να οδηγήσουν σε επικίνδυνες γραμμές πολιτικής, όπως η κατάργηση των κρατών κατά μήκος των εθνο-σεκταριστικών γραμμών, η ενίσχυση των κατασταλτικών πρακτικών των αυταρχικών κυβερνήσεων ή η ενίσχυση των αντιλήψεων ότι όλα σχετίζονται με τη θρησκεία, οδηγώντας στην υπόθεση ότι οι συγκρούσεις είναι ενδημικές στην περιοχή.

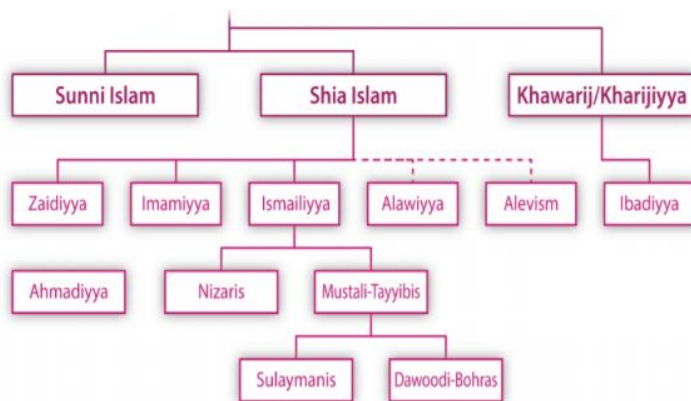
1.2.3 Η διαίρεση του Ισλάμ

Η ισλαμική θεολογία και οι θρησκευτικές θεωρήσεις σπανίως είναι επαρκείς εξηγήσεις για περιπτώσεις τρομοκρατίας και πολιτικής βίας στον

⁵³Ο.π., σελ. 5.

⁵⁴Del Sarto R.A., Malmvig, H., & Lecha, E.S. (2019). Interregnum: The Regional Order In The Middle East And North Africa After 2011. MENARA Final Reports, 1, https://www.iai.it/sites/default/files/menara_fr_1.pdf, σελ. 3-4.

σύγχρονο μουσουλμανικό κόσμο. Οι πολιτικοί, κοινωνικοί και οικονομικοί παράγοντες συχνά καθορίζουν εάν μια δεδομένη διαφορά αντικατοπτρίζει τις σχεταριστικές ταυτότητες ή τις υπερβαίνει⁵⁵.

Εικόνα 2. Κλάδοι του Ισλάμ

Πηγή: <http://www.europarl.europa.eu/EPRS/EPRS-Briefing-568339-Understanding-branches-Islam-FINAL.pdf>, σελ. 3

Σουνίτες και Σίίτες, οργανισμοί και κυβερνήσεις, συνεργάζονται όταν αντιλαμβάνονται ότι τα συμφέροντά τους αλληλεπικαλύπτονται. Σε άλλες περιπτώσεις, οι θεολογικές διαφορές μπορούν να τροφοδοτήσουν άμεσα το θρησκευτικό μίσος και τη βία. Η πλειοψηφία του μουσουλμανικού πληθυσμού ακολουθεί τον Σουνίτικο κλάδο του Ισλάμ και περίπου το 10-15% όλων των μουσουλμάνων ακολουθεί τον Σιιτικό κλάδο⁵⁶.

Οι Σουνίτες και οι Σίίτες μοιράζονται βασικές θρησκευτικές αρχές. Ωστόσο, οι διαφορές τους ήταν μερικές φορές η βάση της θρησκευτικής μισαλλοδοξίας, της πολιτικής μάχης και της σεκταριστικής βίας⁵⁷. Οι διαφορές μεταξύ των σουνιτικών και σιιτικών ισλαμικών αιρέσεων οφείλονται στις διαφωνίες σχετικά με τη διαδοχή του Προφήτη Μωάμεθ, ο οποίος πέθανε το 632 μ.Χ., και της φύσης της ηγεσίας στη μουσουλμανική κοινότητα. Η ιστορική συζήτηση επικεντρώθηκε στο κατά πόσον θα ανατεθεί η ηγεσία σε ένα ειδικευμένο, ευσεβές άτομο που θα ακολουθήσει τα έθιμα του Προφήτη ή θα μεταδώσει την ηγεσία αποκλειστικά μέσω της γραμμής του Προφήτη. Το

⁵⁵Blanchard, C.M. (2006). Islam: Sunnis and Shiites. <https://pdfs.semanticscholar.org/413d/9c6e0989bc5c9ab643b2246c3ef6731e91fc.pdf>, σελ. 2

⁵⁶Ο.π.

⁵⁷Blanchard, C.M. (2006). Islam: Sunnis and Shiites. <https://pdfs.semanticscholar.org/413d/9c6e0989bc5c9ab643b2246c3ef6731e91fc.pdf>, σελ. 1.

ζήτημα δημιουργήθηκε όταν οι ηγέτες των κοινοτήτων εξέλεξαν τον Abu Bakr, σύντροφο και πεθερό του Προφήτη, για να γίνει ο πρώτος Χαλίφης. Αν και οι περισσότεροι μουσουλμάνοι αποδέχτηκαν αυτή την απόφαση, ορισμένοι υποστήριξαν την υποψηφιότητα του Ali ibn Abi Talib, του ξαδέλφου και του γαμπρού του προφήτη, σύζυγο της κόρης του Προφήτη, της Fatima. Ο Ali είχε διαδραματίσει εξέχοντα ρόλο κατά τη διάρκεια της ζωής του Προφήτη, αλλά δεν είχε αρχαιότητα στο αραβικό φυλετικό σύστημα και παρακάμφθηκε⁵⁸.

Αυτή η κατάσταση δεν ήταν αποδεκτή από ορισμένους από τους οπαδούς του Ali, οι οποίοι θεωρούσαν παράνομο το Abu Bakr και τους δύο επόμενους χαλίφηδες (Umar και Uthman). Οι οπαδοί του Ali πίστευαν ότι ο ίδιος ο προφήτης Μωάμεθ ονόμασε τον Ali ως διάδοχο και ότι το status quo ήταν παραβίαση της θείας τάξης. Μερικοί από τους συμπατριώτες του Ali ενορχήστρωσαν τη δολοφονία του τρίτου Χαλίφη Uthman το 656 μ.Χ., και ο Ali ονομάστηκε Χαλίφης. Ο Ali, με τη σειρά του, δολοφονήθηκε το 661 μ.Χ. και ο γιος του Hussein (680 μ.Χ.) πέθανε στη μάχη ενάντια στις δυνάμεις του σουνιτικού χαλιφίου. Εκείνοι που υποστήριζαν την υπεροχή του Ali έγιναν αργότερα γνωστοί ως "Shi'a", μια λέξη που προέρχεται από τον όρο "shi'atAli", που σημαίνει "υποστηρικτές" ή "βοηθοί του Ali". Άλλοι αποδέχτηκαν τη νομιμότητα του χαλιφάτου, πολιτική διαδοχή που βασίζεται στην αιμοδοσία στον Προφήτη. Αυτή η ομάδα, η οποία αποτελούσε την πλειονότητα των μουσουλμάνων, έγινε γνωστή ως "Sunni", που σημαίνει "ακόλουθοι των εθίμων του Προφήτη [sunna]"⁵⁹.

Το χαλιφάτο μειώθηκε ως θρησκευτικός και πολιτικός θεσμός μετά τον 13^ο αιώνα, αν και ο όρος «χαλίφης» συνέχισε να χρησιμοποιείται από μερικούς μουσουλμάνους ηγέτες μέχρι να καταργηθεί το 1924 από τον πρώτο πρόεδρο της Τουρκίας, Mustafa Kemal Atatürk. Η παρακμή και η κατάργηση του χαλιφάτου έγινε ένα ισχυρό θρησκευτικό και πολιτικό σύμβολο για ορισμένους σουνίτες ισλαμιστές ακτιβιστές κατά τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα. Αυτοί οι ακτιβιστές υποστήριξαν ότι οι ηγέτες στον ισλαμικό κόσμο υπονόμισαν τον

⁵⁸Blanchard, C.M. (2006). Islam: Sunnis and Shiites. <https://pdfs.semanticscholar.org/413d/9c6e0989bc5c9ab643b2246c3ef6731e91fc.pdf>; Doud, B.T. (2016). The Sunni Shia Split: Perplexing and Deadly International Intercultural Conflict. *Global Security Studies*, 7(2), 14-29, σελ. 15.

⁵⁹Ο.π.

χαλιφάτο εγκαταλείποντας την αληθινή πορεία του Ισλάμ. Εμπνευσμένοι από αυτά τα στοιχεία, μερικοί σύγχρονοι σουνίτες εξτρεμιστές, όπως ο Osama bin Laden και άλλοι, υποστηρίζουν την αποκατάσταση ενός νέου χαλιφάτου βασισμένου σε «καθαρές» ισλαμικές αρχές⁶⁰.

Αν και υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ του σουνιτικού και του σιιτικού Ισλάμ, οι δύο ισλαμικές σέκτες έχουν κοινές παραδόσεις, πεποιθήσεις και δόγματα. Όλοι οι μουσουλμάνοι πιστεύουν ότι ο προφήτης Muhammad ήταν ο αγγελιοφόρος του Allah. Όλοι πιστεύουν ότι πρέπει να συμμορφωθούν με τις αποκαλύψεις που δόθηκαν στον Προφήτη από τον Allah (όπως καταγράφονται στο Κοράνι) και με το χαντίθ (λόγια του Προφήτη και των συντρόφων του). Οι έννοιες της ευσέβειας, η προσπάθεια για καλοσύνη και η κοινωνική δικαιοσύνη είναι θεμελιώδεις για την ισλαμική πίστη και πρακτική. Επιπλέον, όλοι οι μουσουλμάνοι αναμένεται να ζουν σύμφωνα με τους πέντε πυλώνες του Ισλάμ: (1) shahada - αιτιολογική σκέψη του θρήνου «Δεν υπάρχει Θεός παρά ο Αλλάχ και ο Μωάμεθ είναι ο Προφήτης Του», (2) salat - πέντε υποχρεωτικές προσευχές την ημέρα, (3) zakat - δίνοντας ελεημοσύνη στους φτωχούς, (4) sawm - νηστεία από την ανατολή στο ηλιοβασίλεμα κατά τη διάρκεια του μήνα του Ραμαζανιού και (5) hajj - κάνοντας προσκύνημα στη Μέκκα μια φορά κατά τη διάρκεια μιας ζωής, εάν κάποιος είναι φυσικά και οικονομικά ικανός. Οι βασικές πηγές της ισλαμικής νομολογίας, είτε πρόκειται για σουνίτες είτε για σιίτες, είναι το Κοράνι, η sunna (τα έθιμα του Προφήτη Μωάμεθ), qiyas (αναλογία), ijma (ομοφωνία) και ijtihaad (ατομική λογική). Η πρωταρχική λειτουργία των μαθητευόμενων θρησκευτικών ηγετών είναι η ερμηνεία του ισλαμικού νόμου (shari'a). Δεν υπάρχουν κωδικοποιημένοι νόμοι ούτε στο σουνιτικό ούτε στο σιιτικό Ισλάμ. Αντίθετα, υπάρχουν πηγές για την ερμηνεία του νόμου, και αυτές οι πηγές είναι παρόμοιες μεταξύ Σιιτών και Σουνιτών. Το σιιτικό χαντίθ διαφέρει από το σουνιτικό χαντίθ, κυρίως επειδή περιλαμβάνει τα λόγια των σιιτών ιμάμηδων που θεωρούνται ότι έχουν θεϊκή έμπνευση. Η σιιτική νομική ερμηνεία επιτρέπει επίσης περισσότερο χώρο για ανθρώπινη λογική από ό, τι η σουνιτική ερμηνεία⁶¹.

⁶⁰Ο.π.

⁶¹Blanchard, C.M. (2006). Islam: Sunnis and Shiites. <https://pdfs.semanticscholar.org/413d/9c6e0989bc5c9ab643b2246c3ef6731e91fc.pdf>, σελ. 3; Khalili,

Σουνιτικό Ισλάμ⁶²

Ο μεγάλος αριθμός Μουσουλμάνων σήμερα είναι Σουνίτες. Θεωρητικά, οι Σουνίτες πιστεύουν ότι ο ηγέτης (ιμάμης) της μουσουλμανικής κοινωνίας θα πρέπει να επιλεγεί με βάση την κοινή συμφωνία, την υπάρχουσα πολιτική τάξη και την ατομική υπεροχή ενός ηγέτη. Οι σουνίτες θρησκευτικοί ιερείς ήταν ιστορικά υπό κρατικό έλεγχο. Ταυτόχρονα, το σουνιτικό ισλάμ είναι σχετικά ευέλικτο, επιτρέποντας στους λαούς να υπηρετούν ως ηγέτες προσευχής και ως ιεροκήρυκες. Στο Σουνιτικό Ισλάμ, υπάρχουν τέσσερις σχολές νομολογίας (Hanafi, Maliki, Shaf'i, Hanbali) που προσφέρουν διαφορετικές ερμηνείες των δικαστικών αποφάσεων.

Το σουνιτικό Ισλάμ είχε λιγότερο αξιοσημείωτες θρησκευτικές διαιρέσεις από το σιιτικό Ισλάμ. Η λατρεία του Ibadī, επικεντρώνεται στο Ομάν, στην Ανατολική Αφρική και σε μέρη της Αλγερίας, της Λιβύης και της Τυνησίας. Το θρησκευτικό και πολιτικό δόγμα του Ibadī είναι συνήθως παρόμοιο με το βασικό πρωταρχικό δόγμα, αν και οι Ibadis δεν είναι ούτε σουνίτες ούτε σίιτες. Οι Ibadis πιστεύουν σθεναρά στην ύπαρξη μιας μουσουλμανικής κοινωνίας και αμφισβητούν ότι οι θρησκευτικοί ηγέτες θα πρέπει να επιλέγονται από τους ηγέτες της κοινότητας για τη γνώση και την αφοσίωσή τους, ανεξάρτητα από τη φυλή ή την καταγωγή. Το κίνημα που ονομάζεται "ουαχαβισμός" (Wahhabism) έχει γίνει ευρέως γνωστό τα τελευταία χρόνια και είναι ίσως το πιο εκτεταμένο αναβιωτικό κίνημα στον ισλαμικό κόσμο. Αυτό το κίνημα, που ιδρύθηκε από τον μελετητή Muhammad ibn Abdal-Wahhab (1703-1791 μ.Χ.), θεωρείται ως αποτέλεσμα της σχολής του νόμου Hanbali. Μετά τη σοβιετική κατάληψη του Αφγανιστάν και της ισλαμικής επανάστασης στο Ιράν, η βασιλική οικογένεια των Σουνιτικών Αράβων άρχισε πιο ενεργά να προωθεί το θρησκευτικό δόγμα Wahhabi στο εξωτερικό, ενώ οι Σαουδάραβες ιδιώτες και οργανώσεις χρηματοδότησαν την κατασκευή τζαμιών προσανατολισμένων στο Wahhabi.

E. (2016). Sects in Islam: Sunnis and Shias. *International Academic Journal of Humanities*, 3(4), 41-47, σελ. 43.

⁶² Blanchard, C.M. (2006). Islam: Sunnis and Shiites. <https://pdfs.semanticscholar.org/413d/9c6e0989bc5c9ab643b2246c3ef6731e91fc.pdf>; Khalili, E. (2016). Sects in Islam: Sunnis and Shias. *International Academic Journal of Humanities*, 3(4), 41-47, σελ. 43; Doud, B.T. (2016). The Sunni Shia Split: Perplexing and Deadly International Intercultural Conflict. *Global Security Studies*, 7(2), 14-29, σελ. 15.

Σιιτικό Ισλάμ⁶³

Αρχικά, το κίνημα των Σιιτών κέρδισε ακόλουθους σε περιοχές που περιλαμβάνουν τώρα το Ιράκ, το Ιράν, την Υεμένη και τμήματα της Κεντρικής και Νότιας Ασίας. Η θρησκευτική πρακτική των Σιιτών επικεντρώθηκε στο μνημείο του νεώτερου γιου του Ali, του Hussein, ο οποίος μαρτύρησε κοντά στην πόλη Karbala στο Ιράκ από τις σουνιτικές δυνάμεις το 680. Ως μειοψηφία που συχνά καταπιέζεται από τους Σουνίτες, οι Σίιτες επικεντρώθηκαν στο τελετουργικό Ashura, την αποκάλυψη του μαρτυρίου του Hussein και τα ηθικά διδάγματα που πρέπει να διδαχθούν από αυτό, τα οποία ενισχύουν τις θρησκευτικές παραδόσεις και πρακτικές των Σιιτών.

Υπάρχουν σημαντικές θρησκευτικές διαιρέσεις των Σιιτών: α) Twelver Shiism: η πιο κοινή μορφή που είναι ευρέως διαδεδομένη στο Ιράν, στο Ιράκ, στο Λίβανο και στο Μπαχρέιν. Οι Twelvers δέχονται μια γραμμή δώδεκα ιμάμηδων που προέρχονται από τον Ali και πιστεύουν ότι έχουν προγραμματιστεί από τη γέννηση. Οι Twelvers πιστεύουν ότι ο δωδέκατος ιμάμης "εξαφανίστηκε" στα τέλη του 9ου αιώνα. Αυτός ο "κρυμμένος ιμάμης" υποτίθεται ότι θα επιστρέψει για να καθοδηγήσει την κοινότητα, β) Ismaili: Αν και οι περισσότεροι Shias συμφωνούν στη βασική υπόθεση ότι ο Ali ήταν ο πρώτος νόμιμος ιμάμης, αμφισβητούν τους διαδόχους του. Οι Ismaili, αναγνωρίζουν μόνο τους πρώτους επτά ιμάμηδες (ο έβδομος ονομαζόταν Ισμαήλ, εξ ου και τα ονόματα "Ismaili" και "Sevener"), γ) άλλες διαιρέσεις: οι Zaydis, βρίσκονται κυρίως στην Υεμένη, παραδέχονται τους πρώτους πέντε ιμάμηδες και αποκλίνουν από την ταυτότητα του πέμπτου, Αλαουίτες που υπάρχουν κυρίως στη Συρία και το Λίβανο και ερμηνεύουν τα καθήκοντα των πυλώνων του Ισλάμ ως συμβολικά και όχι εφαρμοσμένα. Στην Τουρκία, οι Αλεβίτες είναι μια ομάδα εξάπλωσης του Ισραήλ που συγχέεται συχνά με τους Αλαουίτες της Συρίας ή άλλους Σίιτες, η κοινότητα των Δρούζων, που αποτελεί παραλλαγή του Ismaili Shia Islam του 11^{ου} αιώνα και επικεντρώνεται στον Λίβανο, την Ιορδανία, τη Συρία και το Ισραήλ.

⁶³Ο.π.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

3.1 Σχέσεις Τουρκίας-Ιράν από ιδρύσεως Τουρκικού κράτους έως το 1979

Οι αρχικές επαφές μεταξύ Περσών και Τούρκων έλαβαν χώρα πριν από την μετατροπή των δύο εθνών σε ισλαμικά κράτη. Στοιχεία σχετικά με τους Τούρκους που ζούσαν ως νομαδικές ή ημι-νομαδικές φυλές στην Κεντρική Ασία μπορεί να βρεθούν σε ιρανικές πηγές⁶⁴. Πιο συγκεκριμένα, το ιρανικό εθνικό έπος *Shahname*, απεικόνιζε την αρχαία βασιλεία του Τουράν (που συνδέεται με τον τουρκικό λαό στην Κεντρική Ασία) ως την υπέρτατη θεία δίκη του Ιράν. Το Ιράν συχνά έμεινε στο έλεος των τουρκικών φυλών από την Κεντρική Ασία, πολλές από τις οποίες όχι μόνο εισέβαλαν στο Ιράν καθώς μετανάστευσαν προς τα νότια, αλλά ήρθαν να εκτιμήσουν και να απορροφήσουν την περσική κουλτούρα ως αρχηγοί του Ιράν. Η δυναστεία των Περσών Σαφάβιντ διευρύνει την ανατολική επέκταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τον 16ο και 17ο αιώνα. Στη συνέχεια, η κυρίαρχη δυναστεία Qajar του Ιράν, Τουρκικής καταγωγής, θεώρησε την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως πρότυπο εκσυγχρονισμού σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ο Reza Shah Pahlavi, ο ιδρυτής της τελευταίας δυναστείας της κυβέρνησης του Ιράν (και η πρώτη μη Τουρκική δυναστεία σε εκατοντάδες χρόνια), θαύμαζε τον Kemal Ataturk, τον ιδρυτή της Τουρκικής Δημοκρατίας, για την αποφασιστική προσπάθειά του να εκκοσμίσει και να εκσυγχρονίσει την Τουρκία. Οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού του Σάχη εμπνεύστηκαν από τις πολιτικές του Ataturk, αλλά τελικά ήταν λιγότερο επιτυχείς και διευκόλυναν την ανατροπή του γιου του, Mohammad Reza Shah Pahlavi, και την άνοδο της Ισλαμικής Δημοκρατίας⁶⁵.

⁶⁴Aslan, D.H. (2015). Turkish-Iranian Relations. The Past, Present and Future. *Znuz* 41(3), 58-69, σελ. 59.

⁶⁵ Larrabee, S., & Nader, A. (2013). Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East. RAND Corporation. Ανακτήθηκε από: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR200/RR258/RAND_RR258.pdf, σελ. 1.

Οι Τούρκοι διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην περίοδο δημιουργίας του κράτους και της στρατιωτικής οργάνωσης στο Ιράν, ενώ η τουρκική γλώσσα και ο πολιτισμός επηρεάστηκαν βαθιά από την περσική γλώσσα και παραδόσεις. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι τόσο οι Πέρσες όσο και οι Τούρκοι ανήκουν στο Ισλάμ, ως φυσική συνέπεια των θρησκευτικών διακρίσεων (οι Τούρκοι είναι Σουνίτες ενώ οι Πέρσες είναι Σίιτες στην πλειοψηφία τους) σε όλη την ιστορία τους, δεν υπήρξε στενή συγγένεια μεταξύ αυτών των δύο χωρών. Πιο συγκεκριμένα, υπάρχει αντιπαλότητα μεταξύ των δύο χωρών, η οποία χρονολογείται από την εποχή των Οθωμανικών και των Περσικών αυτοκρατοριών. Η αντιπαλότητα αυτή οφείλεται εν πολλοίς στη δυναμική των σχέσεων μεταξύ Σουνιτών και Σιιτών στη Μέση Ανατολή, που χαρακτηρίζεται από συνεχή ανταγωνισμό όσον αφορά τις εδαφικές διεκδικήσεις, την πολιτική, τον πολιτισμό καθώς και τη θρησκεία. Οι σχέσεις κυριαρχούσαν από εναλλασσόμενες φάσεις αυτοκρατορικής και θρησκευτικής αντιπαλότητας και συνεργασίας, με μια σταθερή υποκείμενη ανταγωνιστική γραμμή για την περιφερειακή κυριαρχία. Από το 1639 και έπειτα δεν έχουν αναφερθεί παραβιάσεις συνόρων ή παρόμοια προβλήματα, καθώς τότε υπογράφηκε η Συνθήκη Qasr-i Shirin, η οποία έβαλε τέλος σε 150 χρόνια διαρκούς πολέμου μεταξύ των Οθωμανών και των Σαφαβιδών και καθιέρωσε ένα όριο μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών που παραμένει αμετάβλητο μέχρι σήμερα⁶⁶.

Οι Τούρκοι εκτέθηκαν στον περσικό πολιτισμό όταν μετακινήθηκαν προς τα δυτικά. Το Ιράν φιλοξενεί μια μεγάλη τουρκική μειονότητα και ιστορικά η Περσία κυβερνήθηκε από τουρκικές βασιλικές οικογένειες όπως οι Σαφαβίδες και οι Χαζάροι από τις αρχές του 16ου αιώνα, όταν δέχτηκαν τον Twelver Shiism, μέχρι την εποχή των Pahlavi τον 20ό αιώνα. Η διάσπαση των Οθωμανών- Safavi ήταν ουσιαστικά ένας ανταγωνισμός δύο τουρκοκρατικών δυναστειών, οι οποίοι μετέφεραν αντίστοιχα τις αντιλήψεις του ορθόδοξου Σουνιτικού Ισλάμ και του Σοφισμού των Σιιτών. Οι σύγχρονες ιστορίες της Τουρκίας και του Ιράν ακολούθησαν παρόμοια πορεία: Οι πρώτες προσπάθειές τους για την εκδίωξη του δυτικού κόσμου σπέρνουν τους

⁶⁶Aslan, D.H. (2015). Turkish-Iranian Relations. The Past, Present and Future. *Znua* 41(3), 58-69, σελ. 59.

σπόρους της μεταγενέστερης απομάκρυνσής τους από αυτή τη διαδικασία λόγω της αδυναμίας των δύο χωρών να εκπληρώσουν τις εθνικές τους φιλοδοξίες σε καθαρά δυτικούς όρους. Η δυτικοποίηση της Τουρκίας πήρε τη σαφή μορφή του τουρκικού συντηρητισμού, που επέτρεψε την πραγματιστική συνεργασία με τη Δύση, ενώ το Ιράν αγκάλιασε τον επαναστατικό ζήλο με έναν ισχυρό αντιδυτικό τόνο⁶⁷.

Ταυτόχρονα, οι δύο αυτοκρατορίες είχαν κάτι κοινό, ειδικά στην περίοδο της παράλληλης παρακμής τόσο της Κωνσταντινούπολης όσο και της Τεχεράνης, καθώς έπρεπε να αντιμετωπίσουν έναν κοινό εχθρό, ιδίως τις δυτικές χώρες και τη Ρωσία. Αυτή η αντιπαλότητα και ο περίπλοκος χαρακτήρας της σχέσης Τουρκίας-Ιράν συνοψίζονται καλύτερα στην εξής υπόθεση σχετικής έκθεσης του RAND: Το πολιτικό πεπρωμένο της Μέσης Ανατολής έχει διαμορφωθεί σημαντικά από τον ανταγωνισμό για την περιφερειακή εξουσία και επιρροή μεταξύ Τουρκίας και Ιράν. Ενώ είναι αδρανής για μεγάλο μέρος της σύγχρονης εποχής, αυτή η αντιπαλότητα έχει οδηγήσει σε μεγάλες συγκρούσεις και αιματοχυσία σε όλη την ιστορία. Ωστόσο, μετά τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τα δύο κράτη προέβλεπαν στην εμβάθυνση των σχέσεών τους, προκειμένου να διευκολύνουν τη μετάβαση των δύο κρατών σε νεωτερικότητα έναντι των ανώτερων εχθρών. Το έτος 1934 σηματοδοτεί τη μοναδική επίσκεψη στο εξωτερικό από τον ιρανό βασιλιά Reza Shah στην Τουρκία με στόχο να παρατηρήσει τις πολιτικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις της χώρας. Η σχέση ήταν φιλική μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο όταν και οι δύο χώρες παρέμειναν σύμμαχοι του Δυτικού κόσμου που δεσμεύτηκε από τις διατάξεις του Κεντρικού Οργανισμού Συνθηκών (CENTO). Ωστόσο, το Ιράν ήταν πλούσιο σε φυσικούς πόρους, κάτι το οποίο επέτρεψε την ταχεία ανάπτυξη της χώρας, πέραν εκείνης της Τουρκίας⁶⁸.

Με την οθωμανική ήττα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και την υποταγή τους στη Συνθήκη του Μούδρου στις 30 Οκτωβρίου 1918, οι

⁶⁷ Aras, B., & Yorulmazlar, E. (2016). Turkey-Iran Relations: A Long-Term Perspective. Ανακτήθηκε από: https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2016/07/07081708/TurkishEssay_Aras.pdf, σελ. 1.

⁶⁸ Aslan, D.H. (2015). Turkish-Iranian Relations. The Past, Present and Future. *Znua* 41(3), 58-69, σελ. 59-60.

τεταμένες σχέσεις μεταξύ Ιράν και Οθωμανών αναστάληκαν για σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα και η σύγχρονη ιστορία της Δημοκρατίας της Τουρκίας και του Ιράν ακολούθησαν μια παρόμοια πορεία, με την απομάκρυνση από τη «δυτικοποίηση», καθώς καμία από τις δύο χώρες δεν κατόρθωσε να πραγματοποιήσει τις εθνικές τις φιλοδοξίες βασισμένες αποκλειστικά στα δυτικά πρότυπα. Η αναστολή της δυτικοποίησης στην Τουρκία ξεχώρισε από τον τουρκικό συντηρητισμό, ο οποίος παρείχε την ευκαιρία για ρεαλιστική συνεργασία με τη Δύση. Εν τω μεταξύ, το Ιράν προτίμησε να επιλέξει μία πιο επαναστατική οδό⁶⁹.

3.2 Σχέσεις Τουρκίας-Ιράν 1979-2002

Η Ισλαμική Επανάσταση του 1979 στο Ιράν ήταν μια σημαντική καμπή στις σχέσεις Τουρκίας και Ιράν. Αρχικά, η Τουρκία αναγνώρισε την Ιρανική Επανάσταση ενόψει των εσωτερικών προβλημάτων της χώρας λόγω πολιτικής και οικονομικής αδυναμίας. Από τη μία πλευρά, η Άγκυρα - κυριαρχούμενη κυρίως από τους κεμαλικούς παράγοντες λήψης αποφάσεων για την εξωτερική πολιτική- αγωνιζόταν για την ακεραιότητα του Ιράν στη διεθνή κοινότητα, ενώ, από την άλλη πλευρά, παρείχε αποδείξεις για την εξαγωγή καθεστώτος από το Ιράν, το οποίο θα χαιρετούσαν θερμά οι ισλαμιστές της Τουρκίας⁷⁰. Η Ισλαμική Δημοκρατία, μια επαναστατική θεωρία, ήταν η αντίθεση της κοσμικής δημοκρατίας του Atatürk: όχι μόνο προσπάθησε να ανατρέψει την περιφερειακή γεωπολιτική τάξη, αλλά, στα μάτια της τουρκικής ελίτ, απείλησε την ταυτότητα και την ύπαρξη του τουρκικού κράτους⁷¹.

Μετά την επανάσταση του 1979, το Ιράν άρχισε να χρησιμοποιεί μια παραδοσιακή ισλαμική προσέγγιση για να ξεπεράσει τη Σιιτική του απομόνωση στον ισλαμικό κόσμο. Αντιμέτωπη με την κρίση ταυτότητας μετά το Ψυχρό Πόλεμο, η Τουρκία αντέδρασε με μια πολυδιάστατη προσέγγιση και

⁶⁹Yarmohammadian, H., Omid, A., & Ebrahimi, S. (2017). Turkish - Iranian Relations: Prospects and Uncertainty. *The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, 6(1), 17-33, σελ. 17.

⁷⁰Aslan, D.H. (2015). Turkish-Iranian Relations. The Past, Present and Future. *Znuny* 41(3), 58-69, σελ. 60.

⁷¹ Larrabee, S., & Nader, A. (2013). Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East. RAND Corporation.

Ανακτήθηκε από: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR200/RR258/RAND_RR258.pdf, σελ. 1.

επικεντρώθηκε στην ανάπτυξη σχέσεων με τις παραδοσιακές περιοχές επιρροής της από τα Βαλκάνια στον Καύκασο. Έτσι, η φιλοδυτική Τουρκία και το αντι-δυτικό Ιράν βρίσκονταν σε έναν άυλο ανταγωνισμό μεταξύ τους στη Μέση Ανατολή, τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία, τον Περσικό Κόλπο και ακόμη και το Αφγανιστάν και το Πακιστάν στην περίοδο μετά τον πόλεμο⁷².

Η αντίθεση μεταξύ των δύο κρατών έγινε όλο και πιο ορατή με τις εντάσεις που οδήγησαν στο στρατιωτικό πραξικόπημα του 1980 στην Τουρκία. Αυτή η κρίση στις σχέσεις διεκόπη εξαιτίας του πολέμου Ιράν-Ιράκ και αποτέλεσε έναν λόγο για την επανέναρξη μίας αμοιβαίας σχέσης. Και οι δύο πλευρές επωφελήθηκαν από αυτή την κατάσταση με την οικονομική κρίση και την πολιτική αδυναμία της Τουρκίας, η οποία κέρδισε χρόνο για ανάκαμψη και τις ανάγκες του Ιράν για μια αξιόπιστη εμπορική και μεταφορική οδό που η Τουρκία έπρεπε να προσφέρει. Πραγματοποιήθηκαν πολλές εμπορικές συμφωνίες και προβλεπόταν μια σταθερή και συνεργατική σχέση μεταξύ των δύο κρατών. Παράλληλα με την εξέλιξη αυτή, το αποσχιστικό Κουρδικό Εργατικό Κόμμα (PKK) έλαβε την ευκαιρία να ξεκινήσει την εξέγερση μέσα στην Τουρκία. Καθώς η Τουρκία απάντησε στρατιωτικά, οι εντάσεις άρχισαν να αυξάνονται ξανά. Ταυτόχρονα, οι παγκόσμιες τιμές του πετρελαίου κατέρρευσαν και η σημασία των οικονομικών σχέσεων μεταξύ Τουρκίας και Ιράν μειώθηκε, θέτοντας και πάλι σε κίνδυνο τη σταθερότητα στην περιοχή⁷³.

Στη δεκαετία του 1990, με την αυξανόμενη διεθνή σημασία της Τουρκίας, η οποία αποτελούσε απειλή για το Ιράν, επιχειρήθηκε μια προσπάθεια αποσταθεροποίησης του τουρκικού πολιτικού συστήματος με το Ιράν να υποστηρίζει το PKK και τους ισλαμιστές φονταμενταλιστές στην Τουρκία. Οι εντάσεις κορυφώθηκαν το 1997, οδηγώντας σε ένα άλλο πραξικόπημα και στρατιωτικοποίηση της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας που συνεχίστηκε μέχρι τη νίκη επί του PKK το 1998-1999. Οι εντάσεις που κυριαρχούν στις σχέσεις Τουρκίας-Ιράν στα τέλη της δεκαετίας του 1990

⁷² Aras, B., & Yorulmazlar, E. (2016). Turkey-Iran Relations: A Long-Term Perspective. Ανακτήθηκε από: https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2016/07/07081708/TurkishEssay_Aras.pdf, σελ. 1; Yarmohammadian, H., Omid, A., & Ebrahimi, S. (2017). Turkish - Iranian Relations: Prospects and Uncertainty. *The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, 6(1), 17-33, σελ. 17.

⁷³ Aslan, D.H. (2015). Turkish-Iranian Relations. The Past, Present and Future. *Znuz* 41(3), 58-69, σελ. 60.

συνοψίζονται στο ότι η Τουρκία συνέχισε να ισχυρίζεται ότι το Ιράν υποστήριξε το PKK και μια βίαιη και πολύ πιο ριζοσπαστική ομάδα γνωστή ως η τουρκική Χεζμπολάχ⁷⁴. Στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και στις αρχές της δεκαετίας του 2000 κυριαρχούσαν υψηλές εντάσεις. Μάλιστα, ιρανοί αξιωματούχοι ισχυρίστηκαν ότι η τουρκική αεροπορία βομβάρδισε ένα χωριό στο βορειοδυτικό Ιράν. Η Τουρκία αντιτάχθηκε με ισχυρισμούς ότι μέλη της Ιρανικής Επαναστατικής Φρουράς Corp (IRGC) και οι υποτιθέμενοι σύμμαχοί τους στην Τουρκική Χεζμπολάχ ήταν υπεύθυνοι για μια σειρά δολοφονιών εξέχοντων Τούρκων. Παρ' όλα αυτά, το Ιράν και η Τουρκία κατόρθωσαν να αποφύγουν την κλιμάκωση και αντ' αυτού πήραν μέτρα για να προσπαθήσουν να βελτιώσουν, ή τουλάχιστον να διαχειριστούν, εντάσεις. Η αμοιβαία σχέση μεταξύ Τουρκίας και Ιράν επικεντρώθηκε κυρίως στο εμπόριο ενέργειας. Ωστόσο, η οικονομική κρίση του 2000-2001 στην Τουρκία ήταν ένας σημαντικός παράγοντας που οδήγησε στην αποδυνάμωση των σχέσεων με το Ιράν, καθώς η Τουρκία επικεντρώθηκε στην επίλυση εσωτερικών προβλημάτων, χωρίς να δίνει τόση έμφαση στις σχέσεις της με άλλα κράτη. Παράλληλα, η κρίση οδήγησε σε πλήρη αλλαγή των τουρκικών αρχών στις εκλογές του 2002, γεγονός που σήμαινε νέες πολιτικές και μια νέα εποχή των τουρκικών εξωτερικών σχέσεων, συμπεριλαμβανομένων εκείνων με το Ιράν. Με την έναρξη μιας πιο φιλικής περιόδου στις σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών το 2000, η προσέγγιση συνέχισε πολύ πιο γρήγορα μετά το 2002. Η αλλαγή στις εγχώριες πολιτικές της Τουρκίας που προέκυψε από τις εκλογές κατέστησε το ιδεολογικό χάσμα μεταξύ των δύο κρατών σημαντικά στενότερο⁷⁵.

⁷⁴ Ο.π., σελ. 60.

⁷⁵ Ο.π., σελ. 60-61.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΟΥ ΑΚΡ

4.1 Ανάλυση εξουσίας από το κόμμα ΑΚΡ

Στην Τουρκία κυβερνούσαν συμμαχίες με βραχυπρόθεσμες αρμοδιότητες τη δεκαετία του 1990. Κατά την περίοδο 1992-2003, η Τουρκία είχε εννέα διαφορετικές κυβερνήσεις, δέκα πρωθυπουργούς, δέκα υπουργούς εξωτερικών και γνώρισε ένα μεταμοντέρνο πραξικόπημα το 1997. Η τουρκική οικονομία γνώρισε τρεις σοβαρές κρίσεις το 1994, το 1999 και το 2001, με το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν της χώρας να συρρικνώνεται κατά 4,7%, 3,4% και 5,7% αντίστοιχα. Ο αγώνας των στρατιωτικών δυνάμεων κατά του Κουρδικού Εργατικού Κόμματος (Partiya Karkeren Kurdistan, PKK) οδήγησε σε δεκάδες χιλιάδες στρατιωτικούς και πολιτικούς θανάτους, και κόστος περίπου 90 δισεκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ, σύμφωνα με ορισμένες εκτιμήσεις⁷⁶.

Τον Νοέμβριο του 2002 στην εξουσία της Τουρκίας ανήλθε το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AdaletveKalkinmaPartisi - ΑΚΡ) ως συντηρητικό μουσουλμανικό δημοκρατικό κόμμα. Το ΑΚΡ ήταν το πρώτο κόμμα που κυριάρχησε στην Τουρκία από το 1987. Οι εκλογές άλλαξαν επίσης τελείως τη σύνθεση του κοινοβουλίου. Κανένα από τα πέντε κόμματα που εκπροσωπούσαν στο προηγούμενο κοινοβούλιο δεν κατάφερε να περάσει το όριο των δέκα τοις εκατό στις εκλογές, υπογραμμίζοντας τη σημασία της αλλαγής στην τουρκική πολιτική σκηνή⁷⁷. Η τουρκική εξωτερική πολιτική στο πλαίσιο της διοίκησης του ΑΚΡ βασίζεται στην στρατηγική "σταθερότητα, win-win", στην αρχή "αξίες πάνω από συμφέροντα" και στην «προνοητική προσέγγιση» (proactive approach)⁷⁸. Όταν το ΑΚΡ ανέλαβε την εξουσία, η νέα

⁷⁶Başer, E.T. (2015). Shift-of-axis in Turkish Foreign Policy: Turkish National Role Conceptions Before and During AKP Rule. *Turkish Studies*, 16(3), 291-309, σελ. 292.

⁷⁷Ο.π., σελ. 292.

⁷⁸ Η προσέγγιση αυτή προτάθηκε από τον Davutoğlu. Η εξωτερική πολιτική του Davutoğlu βασίστηκε στη συγχώνευση των εξωτερικών υποθέσεων με την πολιτισμική ιδιαιτερότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οποίες είχαν την επιρροή τους στη Μέση Ανατολή, την Αφρική και σε πολλά μέρη της Ασίας, αλλά και με την ενίσχυση της οικονομίας. Ουσιαστικά, η προσέγγιση αυτή στοχεύει στη

διοίκηση έπρεπε να αντιμετωπίσει σειρά προβλημάτων όπως το πρόβλημα της Κύπρου, το αδιέξοδο στο Ιράκ και ποικίλα οικονομικά προβλήματα⁷⁹.

Ένας πρωταρχικός λόγος πίσω από την ιδέα ότι το κόμμα του ΑΚΡ αντιπροσωπεύει μια ρήξη στην παραδοσιακή τουρκική εξωτερική πολιτική έχει να κάνει με τις ιδεολογικές ρίζες των ιδρυτών του ΑΚΡ. Το γεγονός ότι σχεδόν ότι όλα τα ηγετικά στελέχη του ΑΚΡ έχουν τα υπόβαθρά τους στο Ισλαμιστικό κίνημα της Τουρκίας «Εθνική Προοπτική» (Millî Görüş) προκάλεσε σημαντικές εντάσεις με την παραδοσιακή στρατιωτικο-γραφειοκρατική ελίτ της χώρας, καθώς και με κοσμικά τμήματα της κοινωνίας. Αν και οι ανώτεροι υπάλληλοι του ΑΚΡ, συμπεριλαμβανομένου του πρωθυπουργού Erdoğan, επανειλημμένα υπογράμμισαν ότι δεν θεωρούν τους εαυτούς τους ως οπαδούς της ιδεολογίας Millî Görüş, πολλοί παρατηρητές της τουρκικής πολιτικής επεσήμαναν το ιστορικό αυτό ως καθοριστικό παράγοντα για τις δράσεις της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής στο πλαίσιο της κυβέρνησης του ΑΚΡ⁸⁰.

4.2 Δόγμα Νταβούτογλου

Από την άνοδο του ΑΚΡ στην εξουσία της Τουρκίας και έκτοτε, στη χώρα κυριαρχεί το Δόγμα Davutoğlu, που αποτελεί ένα δόγμα της σύγχρονης τουρκικής εθνικής στρατηγικής και εξωτερικής πολιτικής. Το ΑΚΡ «οικοδομεί από το 2002 αυτόνομη, ενεργητική και «Αγκυρο-κεντρική εξωτερική πολιτική», η οποία εκμεταλλεύεται όλες τις ευκαιρίες που της παρουσιάζονται ώστε είτε πραγματικά να βρίσκεται, ή έντεχνα να παρουσιάζεται ότι βρίσκεται στο επίκεντρο του διεθνούς ενδιαφέροντος»⁸¹. Το πλαίσιο εξωτερικής πολιτικής

συγχώνευση των ιστορικών, πολιτισμικών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών στόχων. Η προσέγγιση αυτή διευκολύνθηκε από το γεγονός ότι πλέον στην παγκόσμια διπλωματία οι εξωτερικές υποθέσεις (που αφορούν περισσότερο τις σχέσεις μεταξύ ατόμων) δεν είναι εντελώς αποκομμένες από την εξωτερική πολιτικά (που αφορά τις κρατικές σχέσεις μέσω των επίσημων υπηρεσιών). Άλλωστε, η «μαλακή εξουσία» (soft power) αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της παγκόσμιας διπλωματίας. Στο πλαίσιο αυτό, οι εξωτερικές υποθέσεις βασίζονται σε ιστορικές ρίζες, πολιτιστικές ιδέες, θρησκευτικές πεποιθήσεις, κοινωνικές αξίες. Το ΑΚΡ επαναπροσδιόρισε την εξωτερική του πολιτική στη βάση των παραπάνω (Baba, 2017, σελ. 575).

⁷⁹Kara, M. (2011). „Axis Shift“ in Turkish Foreign Policy during AKP Administration: New Fundamental Foreign Policy Principles and Challenges. Master Thesis, Eastern Mediterranean University, σελ. 24.

⁸⁰Başer, E.T. (2015). Shift-of-axis in Turkish Foreign Policy: Turkish National Role Conceptions Before and During AKP Rule. *Turkish Studies*, 16(3), 291-309, σελ. 292.

⁸¹Φουκκαρής, Λ. (2010). *Η σύγχρονη τουρκική εθνική στρατηγική και εξωτερική πολιτική (Παρούσα κατάσταση-Εκτιμήσεις)*. Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου, σελ. 4.

σχεδιάστηκε από τον Ahmet Davutoğlu, τον Τούρκο Υπουργό Εξωτερικής Πολιτικής, στο βιβλίο του με τίτλο «Stratejikderinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu» («Στρατηγικό βάθος: Η διεθνής θέση της Τουρκίας» που εκδόθηκε το 2001⁸².

Το βασικό συστατικό του Δόγματος Davutoğlu ήταν ότι η Τουρκία πρέπει να εκμεταλλευτεί τη θέση της ως «κεντρική χώρα» σε μια ζωτική περιοχή του κόσμου, κάτι που ο Davutoğlu αισθάνθηκε ότι μέχρι στιγμής η χώρα του απέτυχε να κάνει. Αυτό ήταν εφικτό με την ανάπτυξη «στρατηγικού βάθους», που σημαίνει ουσιαστικά την ανάπτυξη και τη διαφοροποίηση των δεσμών με τη Μέση Ανατολή, την Ασία και την Αφρική, προκειμένου να συμπληρωθούν οι ήδη εδραιωμένοι δεσμοί με την Ευρώπη και τις ΗΠΑ⁸³. Στο έργο του ο Davutoğlu επιβεβαιώνει με σαφήνεια ότι η Άγκυρα - λόγω της γεωγραφικής της θέσης και του προηγούμενου μεγαλείου της ως αυτοκρατορίας - μπορεί να έχει τη δυνατότητα να ανακτήσει τη θέση της στις διεθνείς σχέσεις. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, η Άγκυρα πρέπει να προωθήσει την ταυτότητά της με μεγάλη δύναμη και να αναπτύξει μια ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική, αποσυνδεδεμένη από τον δεσμό με τη Δύση που χαρακτήρισε τις επιλογές που έγιναν τις προηγούμενες δεκαετίες⁸⁴. Ο Davutoğlu αναφέρθηκε στον "αμοιβαίο ψυχολογικό φραγμό", που αποδεσμεύσει την Τουρκία και τη Μέση Ανατολή από το παρελθόν. Σε αυτό, τονίζει πρωτίστως τις πολύπλοκες αντιλήψεις των Αράβων, των Ιρανών και των Τούρκων και την αμοιβαία εξαθλίωση μεταξύ τους, με τις ρίζες των εθνοτικών εθνικισμών του 19ου και του 20ού αιώνα. Το Δόγμα Davutoğlu για την «προληπτική ειρήνη» καταδεικνύει μία σημαντική απόκλιση από την

⁸²Grigoriadis, I.N. (2010). The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy. Athens: ELIAMEP, σελ. 4; Handy, N. (2011). Turkey's Shifting Relations with its Middle East Neighbors during the Davutoğlu Era: History, Power and Policy. *Bilgi*, 61-85, σελ. 62; Φουκκαρής, Λ. (2010). *Η σύγχρονη τουρκική εθνική στρατηγική και εξωτερική πολιτική (Παρούσα κατάσταση-Εκτιμήσεις)*. Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου, σελ. 5.

⁸³Handy, N. (2011). Turkey's Shifting Relations with its Middle East Neighbors during the Davutoğlu Era: History, Power and Policy. *Bilgi*, 61-85, σελ. 62.

⁸⁴Bacchi, E. (2017). The strategic guidelines of Turkey's foreign policy according to Ahmet Davutoğlu. Turkey's Opening to Africa policy: the case of Ethiopia. Ανακτήθηκε από: <https://ovipot.hypotheses.org/14852>

Κεμαλική εξωτερική πολιτική, γιατί το όραμα του Atatürk ήταν ένα όραμα εσωτερικής ανάπτυξης⁸⁵.

Σύμφωνα με την άποψη του Davutoğlu, η Τουρκία είναι χώρα της Μέσης Ανατολής, των Βαλκανίων, του Καυκάσου, της Κεντρικής Ασίας, της Κασπίας, της Μεσογείου, του Περσικού Κόλπου και της Μαύρης Θάλασσας, και μπορεί ταυτόχρονα να ασκήσει επιρροή σε όλες αυτές τις περιοχές και, συνεπώς, να διεκδικήσει έναν παγκόσμιο στρατηγικό ρόλο. Στη βάση αυτή, απορρίπτει την αντίληψη ότι η Τουρκία αποτελεί μία γέφυρα μεταξύ του Ισλάμ και της Δύσης, καθώς αυτό θα οδηγούσε στο να καταστεί η Τουρκία ως ένα μέσο για την προώθηση των στρατηγικών συμφερόντων άλλων χωρών. Αντί να επιτρέψει σε άλλες χώρες να χρησιμοποιήσουν την Τουρκία για να προωθήσουν τον περιφερειακό και παγκόσμιο στρατηγικό ρόλο τους, η Τουρκία πρέπει να αναπτύξει μια προνοητική πολιτική ανάλογη με το ιστορικό και γεωγραφικό βάθος της, η οποία ενισχύεται από την οθωμανική κληρονομιά της. Για να επιτύχει αυτό το στόχο, η Τουρκία θα πρέπει να αξιοποιήσει το δυναμικό της για 'μαλακή δύναμη' (softpower). Αυτό βασίζεται στους ιστορικούς και πολιτιστικούς δεσμούς του με όλες τις περιφέρειες στις οποίες ανήκει, καθώς και τους δημοκρατικούς θεσμούς και την ευημερούσα οικονομία της αγοράς. Η Τουρκία πρέπει να εγκαταλείψει τη μιλιταριστική εικόνα στην κοινωνία και την πολιτική. Αντ' αυτού, θα πρέπει να προωθήσει την επίλυση των συγκρούσεων, την περιφερειακή οικονομική συνεργασία, η οποία θα απέκλειε την ανάγκη για περιφερειακή επέμβαση από μέρους των μεγάλων δυνάμεων⁸⁶.

Στο πλαίσιο αυτό, ο Davutoğlu πρότεινε πέντε βασικές αρχές που υποστηρίζουν την εξωτερική πολιτική του AKP προς την περιοχή της Μέσης Ανατολής⁸⁷. Η πρώτη είναι η προώθηση της ασφάλειας με και μέσω της δημοκρατίας. Αυτή η αρχή αφορούσε την αναγκαιότητα δημιουργίας

⁸⁵Handy, N. (2011). Turkey's Shifting Relations with its Middle East Neighbors during the Davutoğlu Era: History, Power and Policy. *Bilgi*, 61-85, σελ. 62.

⁸⁶Grigoriadis, I.N. (2010). *The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy*. Athens: ELIAMEP, σελ. 4-5.

⁸⁷Φουκκαρής, Λ. (2010). *Η σύγχρονη τουρκική εθνική στρατηγική και εξωτερική πολιτική (Παρούσα κατάσταση-Εκτιμήσεις)*. Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου, σελ. 5; Handy, N. (2011). Turkey's Shifting Relations with its Middle East Neighbors during the Davutoğlu Era: History, Power and Policy. *Bilgi*, 61-85, σελ. 62; Bacchi, E. (2017). The strategic guidelines of Turkey's foreign policy according to Ahmet Davutoğlu. Turkey's Opening to Africa policy: the case of Ethiopia. Ανακτήθηκε από: <https://ovipot.hypotheses.org/14852>.

ισορροπίας μεταξύ της ασφάλειας και της δημοκρατικής ελευθερίας μέσα στην εσωτερική πολιτική. Η δεύτερη ήταν τα μηδενικά προβλήματα με τους γείτονες. Αν και η έννοια αυτή έχει μια εντυπωσιακή ομοιότητα με το μάντρα εξωτερικής πολιτικής του Mustafa Kemal Atatürk - «Ειρήνη στο σπίτι, ειρήνη στον κόσμο» - είναι μια σημαντική απόκλιση από την πραγματικότητα των εξωτερικών σχέσεων του κράτους κατά το μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα, όπου τα προβλήματα με τους γείτονες ήταν ένα συνεχές θέμα. Η τρίτη αρχή αφορούσε την υιοθέτηση μιας προορατικής διπλωματίας που θα επιτρέψει στην Τουρκία να γίνει διαμεσολαβητής στις διεθνείς συγκρούσεις και διαμάχες. Η τέταρτη αρχή υπογράμμισε τη σημασία μιας πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής. Τέλος, η πέμπτη αρχή αποσκοπούσε στη συμμετοχή της Τουρκίας σε όλα τα παγκόσμια ζητήματα, επιτρέποντάς της να γίνει μέρος αυτού που ονόμασε «ρυθμική διπλωματία» (ritmik diplomasi). Αυτές οι αρχές αποδεικνύουν την πίστη στην αλληλεξάρτηση της σταθερότητας και της δημοκρατίας, αλλά και στην πεποίθηση ότι η Τουρκία θα αποκτήσει ασφάλεια στην περιοχή μέσω δέσμευσης και όχι απεμπλοκής. Σύμφωνα με την εκτίμηση του Davutoğlu, η Τουρκία δεν μπορεί να προσδιοριστεί με αμυντικό τρόπο, στάση που αποτελούσε την κυρίαρχη πολιτική του κεμαλικού κράτους έναντι των σχέσεών του με τη Μέση Ανατολή.

4.3 Ο μετασχηματισμός της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής

Το όραμα του Davutoğlu για την τουρκική εξωτερική πολιτική είναι η ανάπτυξη του ευρύτερου οράματός του για την Τουρκία και τα γειτονικά της κράτη. Έχει χαρακτηριστεί από τους υποστηρικτές και τους κριτικούς του ως «νεο-Οθωμανός», μια φράση που χρησιμοποίησε για πρώτη φορά ο Cengiz Çandar για να περιγράψει την πιο εμπλεκόμενη εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης Özal της δεκαετίας του 1990, την αυτοκρατορική κληρονομιά της οθωμανικής κυριαρχίας στη Μέση Ανατολή, την Ανατολία και τα Βαλκάνια. Ο ίδιος ο Davutoğlu αντικρούει τον ισχυρισμό του «νεο-οθωμανισμού», υποδηλώνοντας μάλλον ότι το όραμά του απλώς αναγνωρίζει ένα υπάρχον πολιτισμικό βάθος και κοινή ιστορία που μοιράζεται ο λαός των πρώην οθωμανικών περιοχών⁸⁸.

⁸⁸Ο.π., σελ. 64.

Υπάρχει μια σημαντική και ορατή αλλαγή στην τουρκική εξωτερική πολιτική μετά την άνοδο του ΑΚΡ στην εξουσία, κάτι το οποίο καταδεικνύεται μέσα από τις συζητήσεις στην ημερήσια ατζέντα περί «μετατόπισης του άξονα» ("shift of axis"). Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται σε χώρες που υποτίθεται ότι αλλάζουν τις συνολικές πολιτικές τους θέσεις, κάτι το οποίο σημαίνει ότι εγκαταλείπουν το υφιστάμενο σύστημα ασφάλειας και αξιών τους για να το αντικαταστήσουν με ένα νέο σύστημα. Ο κύριος λόγος αυτής της συζήτησης είναι η προσέγγιση της Τουρκίας με τα ισλαμικά καθεστώτα στη Μέση Ανατολή. Υπάρχουν όμως και άλλες εξελίξεις που δείχνουν ότι υπάρχει μια αξιοσημείωτη αλλαγή στις πολιτικές συμπεριφορές όπως η στάση της Τουρκίας απέναντι στη σύγκρουση μεταξύ Ισραήλ και Παλαιστινίων, ο αναδυόμενος ρόλος της Τουρκίας ως διαμεσολαβητής στις περιφερειακές συγκρούσεις και ο πόλεμος του Ιράκ το 2003⁸⁹. Τέσσερα σημαντικά γεγονότα ήταν εκείνα τα οποία σηματοδότησαν μία αλλαγή στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας. Το πρώτο ήταν η προσέγγιση της Τουρκίας με το Ιράν και η αντίθεσή της στην απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας που υιοθέτησε νέες και αυστηρότερες κυρώσεις εναντίον της χώρας. Το δεύτερο περιστατικό ήταν η επίθεση του Ισραήλ έναντι των οχημάτων που μετέφεραν ανθρωπιστική βοήθεια στη Γάζα και η αντίδραση της Τουρκίας το περιστατικό.

Ο πόλεμος στο Ιράκ διαδραμάτισε επίσης σημαντικό ρόλο στην αλλαγή της συμπεριφοράς της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, διότι το 2003 οι σχέσεις μεταξύ Τουρκίας και ΗΠΑ ήταν τεταμένες εξαιτίας του θέματος της αεροπορικής βάσης. Τα συγκρουόμενα συμφέροντα αυτών των δύο χωρών οφείλονταν στο ότι οι αμερικανικές απειλές για την ανατροπή του Σαντάμ θεωρήθηκαν από την τουρκική κυβέρνηση ως καταλύτης που θα ενθάρρυνε τους Κούρδους να εγκαθιδρύσουν το δικό τους κράτος. Έτσι, λόγω του κουρδικού ζητήματος, η Τουρκία δεν επέτρεψε στην Αμερική να χρησιμοποιήσει την επικράτειά της στον πόλεμο του Ιράκ το 2003. Η Τουρκία εξέφρασε την ανησυχία ότι η αμερικανική εισβολή στο Ιράκ θα δημιουργούσε αποσταθεροποίηση στην περιοχή. Εκτός αυτού, οι Τούρκοι έδειξαν ότι αντιτίθενται στον πόλεμο. Στον νέο ακτιβισμό της εξωτερικής πολιτικής, η

⁸⁹Kara, M. (2011). „Axis Shift” in *Turkish Foreign Policy during AKP Administration: New Fundamental Foreign Policy Principles and Challenges*. Master Thesis, Eastern Mediterranean University, σελ. 28.

διοίκηση του AKP προτίμησε να προσαρμόσει νέες πολιτικές προκειμένου να δραστηριοποιηθεί περισσότερο στην πολιτική. Σύμφωνα με το στρατηγικό βάθος του Davutoğlu, η Τουρκία άλλαξε την αντίληψή της και έπαψε να βλέπει τους γείτονές της ως «εχθρό ή δημιουργό προβλημάτων», ενώ παράλληλα επιδίωξε να ενσωματώσει εκ νέου την Τουρκία στην άμεση γειτονιά της, όπως η Συρία και το Ιράν⁹⁰.

Ο τελευταίος παράγοντας που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στον μετασχηματισμό της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας αφορούσε την ευρωπαϊκή πορεία της χώρας. Από το 2001 έως το 2004 εγκρίθηκαν διάφορα πακέτα πολιτικών μεταρρυθμίσεων για την εκπλήρωση των κριτηρίων της Κοπεγχάγης που οδήγησαν στην εμφάνιση της διαδικασίας εξευρωπαϊσμού της Τουρκίας και ως αποτέλεσμα η επιτυχής εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων της ΕΕ οδήγησε στην έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων το 2005. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αρχίσει να μειώνεται ο ρόλος των στρατιωτικών στη λήψη αποφάσεων, καθώς η ΕΕ έχει πείσει την Τουρκία να ευθυγραμμίσει τον πολιτικό έλεγχο των στρατιωτικών με την πρακτική στα κράτη-μέλη της ΕΕ, κυρίως μέσω μεταρρυθμίσεων στο ρόλο του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας (NSC). Ο στρατός είχε πρωταγωνιστικό ρόλο στην τουρκική πολιτική μέσω αρκετών στρατιωτικών παρεμβάσεων στο παρελθόν, αλλά οι μεταρρυθμίσεις της ΕΕ στόχευαν στην αλλαγή αυτού και μεταβίβαζαν τον έλεγχο της ξένης και της εσωτερικής πολιτικής στους πολίτες⁹¹.

Οι απόψεις που αναφέρθηκαν παραπάνω από τους υποστηρικτές της θεωρίας «μετατόπισης του άξονα» μπορούν να συνοψιστούν σε τρία κύρια σημεία, τα οποία μπορούν να συγκριθούν με τα στοιχεία που βασίζονται στις εθνικές αντιλήψεις της Τουρκίας για το 1992-2012: α) ο προσανατολισμός της εξωτερικής πολιτικής υπέστη σημαντική μεταστροφή κατά τη διακυβέρνηση του AKP, β) υπάρχει ένας άνευ προηγουμένου ακτιβισμός στην τουρκική εξωτερική πολιτική υπό τη διακυβέρνηση του AKP, γ) Το AKP άλλαξε τον

⁹⁰Ο.π., σελ. 24.

⁹¹Ο.π., σελ. 26.

προσανατολισμό της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας διαχωρίζοντας τη χώρα από τη Δύση⁹².

Μία βασική θεωρία βάση της οποίας μπορεί να εξηγηθεί ο μετασχηματισμός της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής είναι η θεωρία σχετικά με τις εθνικές αντιλήψεις ρόλων της χώρας (National Role Conceptions - NRC)⁹³. Η τουρκική εξωτερική πολιτική μετασχηματίστηκε σταδιακά από το 1980. Ενώ η ελίτ της Τουρκικής πολιτικής χαρακτήριζε την Τουρκία ως "αναπτυσσόμενη χώρα" στις αρχές της δεκαετίας του 1980, το 1990 οι Τούρκοι ηγέτες άρχισαν να εκμεταλλεύονται τη γεωστρατηγική θέση της Τουρκίας στην εποχή μετά τον Ψυχρό Πόλεμο ως "περιφερειακό ηγέτη". Αν και οι Τούρκοι ηγέτες χρησιμοποίησαν συχνά την αυξανόμενη επιθυμία της Τουρκίας για «περιφερειακή εξουσία» και «παγκόσμια δύναμη» κατά την περίοδο αυτή, δεν κατάφεραν να το επιτύχουν. Η σημαντικότερη διαφορά μεταξύ των διοικήσεων προ-AKP και AKP είναι η αυξανόμενη χρήση του "συνεργάτη περιφερειακού-υποσυστήματος" της Τουρκίας (regional-subsystem collaborator). Η ελίτ της εξωτερικής πολιτικής του AKP έδωσε έμφαση στις στρατηγικές συνεργασίας και στον αυξανόμενο ρόλο της Τουρκίας στην περιφερειακή συνεργασία. Κατά συνέπεια, οι εθνικές αντιλήψεις ρόλων χαρακτηρίζονται ως «περιφερειακοί προστάτες», «διαμεσολαβητές-ολοκληρωτές», «αναπτυξιακοί», «διευκολυντές», «αυξανόμενες δυνάμεις» και «συνεργάτες παγκοσμίου υποσυστήματος»⁹⁴.

Οι αρχές της εξωτερικής πολιτικής του Davutoğlu και η επανασύνδεση της Τουρκίας με τη Μέση Ανατολή, ιδίως η προσέγγιση της χώρας με τη Συρία και το Ιράν, θεωρήθηκαν ότι απομακρύνουν την Τουρκία από τη Δύση και τη φέρνουν πιο κοντά στην Ανατολή. Ως εκ τούτου, ο ακτιβισμός της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας, ειδικά στη Μέση Ανατολή, προκάλεσε μια συζήτηση στη Δύση σχετικά με μια "μετατόπιση άξονα", ή "αλλαγή παραδείγματος" στην τουρκική εξωτερική πολιτική. Ωστόσο, ο υπουργός Εξωτερικών Davutoğlu

⁹² Başer, E.T. (2015). Shift-of-axis in Turkish Foreign Policy: Turkish National Role Conceptions Before and During AKP Rule. *Turkish Studies*, 16(3), 291-309, σελ. 294.

⁹³ Başer, E.T. (2015). Shift-of-axis in Turkish Foreign Policy: Turkish National Role Conceptions Before and During AKP Rule. *Turkish Studies*, 16(3), 291-309, σελ. 294; Kara, M., & Sözen, A. (2016). Change and Continuity in Turkish Foreign Policy: Evaluating Pre-AKP and AKP Periods' National Role Conceptions. *Uluslararası İlişkiler*, 13(52), 47-66, σελ. 48.

⁹⁴ Kara, M., & Sözen, A. (2016). Change and Continuity in Turkish Foreign Policy: Evaluating Pre-AKP and AKP Periods' National Role Conceptions. *Uluslararası İlişkiler*, 13(52), 47-66, σελ. 62.

τόνισε με έμφαση ότι το νέο όραμα της Τουρκίας δεν ήταν μια απόκλιση από τις προηγούμενες πολιτικές με γνώμονα τη Δύση, αλλά απλώς προσαρμογή στις μεταβαλλόμενες πραγματικότητες του διεθνούς συστήματος. Ως εκ τούτου, είναι δυνατόν να ειπωθεί ότι υπήρξε τόσο αλλαγή όσο και συνέχεια της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Οι ελίτ της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής κατά την περίοδο του ΑΚΡ πιστεύουν ότι το διεθνές περιβάλλον αλλάζει, έτσι οι προσδοκίες της Τουρκίας και από την Τουρκία αλλάζουν. Ως αποτέλεσμα, η απόδοση του ρόλου της Τουρκίας έχει αλλάξει επίσης. Ειδικότερα, ο Davutoğlu ισχυρίστηκε ότι κατά την περίοδο μετά το Ψυχρό Πόλεμο, οι περιφέρειες που περιβάλλουν την Τουρκία και ιδιαίτερα τα πρώην οθωμανικά εδάφη, ανέμεναν ότι η χώρα θα διαδραματίσει πιο ενεργό ρόλο ως "συνεργάτης περιφερειακού υποσυστήματος", "παράδειγμα" και "προγραμματιστής". Κατά συνέπεια, οι ηγέτες ΑΚΡ έχουν ως στόχο να εκπληρώσουν τις "ευθύνες της Τουρκίας" στις περιοχές αυτές. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός, οι ελίτ του ΑΚΡ συνέχισαν να δίνουν έμφαση στους ΝΡΚ πριν από το ΑΚΡ όπως το «παράδειγμα» και «συνεργάτης περιφερειακού υποσυστήματος», ενώ παράλληλα προσέθεσαν νέους ΝΡΚ βάσει της αυτοαναμενόμενης προσδοκίας τους και των αντιλήψεων των προσδοκιών των άλλων, όπως "μαλακή δύναμη", "κεντρική χώρα", "συνεργάτης παγκόσμιου υποσυστήματος" και "παγκόσμιος παίκτης". Ως εκ τούτου, η Τουρκία έχει γίνει πιο ορατή στις διεθνείς πλατφόρμες κατά τη διάρκεια του ΑΚΡ, κυρίως μέσω των ΝΡΚ ως "συνεργάτης περιφερειακού-υποσυστήματος", "συνεργάτης παγκόσμιου υποσυστήματος", "ανάπτυξη", "παράδειγμα" και "διαμεσολαβητή και ολοκληρωτής"⁹⁵.

Συνολικά, στο πλαίσιο της διοίκησης του ΑΚΡ, η Τουρκία χαρακτηρίστηκε από αυτοπεποίθηση και μία πολυδιάστατη και δυναμική εξωτερική πολιτική που έρχεται σε αντίθεση με τις προηγούμενες προσεγγίσεις της Τουρκίας. Στο παρελθόν οι πολιτικοί της Τουρκίας σχεδίαζαν την εξωτερική πολιτική με βάση την ερμηνεία τους στο διεθνές σύστημα και την προβολή των εγχώριων ανησυχιών τους στη διαδικασία εξωτερικής πολιτικής. Αλλά η νέα τουρκική εξωτερική πολιτική έγινε πιο

⁹⁵Ο.π., σελ. 63.

ισχυρή και οι νέες πολιτικές δεν βασίζονται μόνο στις εγχώριες ανησυχίες των πολιτικών ιθυνόντων.

Αυτό που αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί είναι πως, δεν υποστηρίζεται από όλους τους μελετητές η μετατόπιση του άξονα στον μετασχηματισμό της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής⁹⁶. Επί παραδείγματι, υπάρχει ο ισχυρισμός ότι με το AKP πραγματοποιήθηκε μια μετατόπιση της νοοτροπίας της τουρκικής ηγεσίας, αλλά δεν προσδιορίζεται αυτή τη μετατόπιση ως ο μοναδικός μηχανισμός πίσω από την μεταβαλλόμενη τουρκική εξωτερική πολιτική. Αντίθετα, υποστηρίζεται πως ο μετασχηματισμός της παραδοσιακής τουρκικής εξωτερικής πολιτικής είχε ξεκινήσει από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και πολλά από αυτά που χαρακτηρίστηκαν ως "νέα" στην εξωτερική πολιτική του AKP είναι η συνέχιση μιας πιο μακράς τάσης. Εκτός από τα παραπάνω, υποστηρίζεται ακόμα πως η αλλαγή στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας οφείλεται στην κοσμοθεωρία που επικρατεί κάθε φορά στη χώρα στην ελίτ εκείνης της εποχής και στο ποιες είναι οι επικαλυπτόμενες και αποκλίνουσες περιοχές μεταξύ των εξής τριών ανταγωνιστικών κοσμοθεωριών σχετικά με τη διεθνή πολιτική: ρεαλισμός, φιλελευθερισμός και κονστρουκτιβισμός. Συνεπώς, οι κοσμοθεωρίες αυτές δεν μπορούν να κατηγοριοποιηθούν απλώς ως προ-AKP και μετά-AKP. Ένα τρίτο σημείο διαφωνίας είναι ότι, εάν υπάρχει μια αλλαγή που παρατηρείται στη συμπεριφορά της Τουρκίας για την εξωτερική πολιτική, αυτή δεν μπορεί να αποδοθεί στο AKP. Αυτή είναι η λεγόμενη «θεωρία της αυτονομίας», λόγω της έμφασης που δίνεται στην αυξανόμενη αυτοπεποίθηση της Τουρκίας στις διεθνείς υποθέσεις. Έτσι, από τη μία πλευρά δίνεται έμφαση στα περιφερειακά οικονομικά συμφέροντα της Τουρκίας για να εξηγηθούν οι μακροπρόθεσμες τάσεις στον ακτιβισμό της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας, ενώ από την άλλη δίνεται έμφαση στην επιθυμία της Τουρκίας να ακολουθήσει μια αυτόνομη εξωτερική πολιτική σε αντίθεση με τη μετατόπιση του ιδεολογικού περιβάλλοντος των Τούρκων ηγετών.

⁹⁶ Başer, E.T. (2015). Shift-of-axis in Turkish Foreign Policy: Turkish National Role Conceptions Before and During AKP Rule. *Turkish Studies*, 16(3), 291-309, σελ. 293.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥΡΚΙΑΣ-ΙΡΑΝ

5.1 Κουρδικό ζήτημα

Το Ιράν και την Τουρκία φιλοξενούν τον πρώτο και τον δεύτερο μεγαλύτερο αριθμό Κούρδων και επομένως υπάρχει διάχυτος ο φόβος των αυτονομιστικών συναισθημάτων των Κούρδων. Μετά την αποτυχία των ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων μεταξύ της Τουρκίας και του Κουρδικού Εργατικού Κόμματος ΡΚΚ τον Ιούλιο του 2015, αυτή η σύγκρουση εισήλθε σε αιματηρή φάση και αφορούσε μεγάλα τμήματα της νοτιοανατολικής Τουρκίας. Το Ιράν έχει επίσης κατά καιρούς αντιμετωπίσει σποραδικές και παροδικές ταραχές των κινήσεων των κουρδικών ανταρτών. Το 2004 ιδρύθηκε το «Κόμμα για την Ελευθερία Ζωής στο Κουρδιστάν» (ΡJΑΚ) με βάση την ηγεσία και την ιδεολογία του ΡΚΚ. Παρ' όλο που το 2011 ανακοινώθηκε εκεχειρία, εξακολουθεί να λειτουργεί παρά τις περιστασιακές συγκρούσεις και διαμάχες. Στα μέσα του 2016, το Ιράν παρακολούθησε την αναβίωση αναταραχών στην κουρδική περιοχή του Ιράν. Η κινητήρια δύναμη ορισμένων επιθέσεων ήταν πιθανώς οι προσπάθειες των περιφερειακών αντιπάλων του Ιράν, όπως της Σαουδικής Αραβίας, να εκδικηθούν για αυτό που θεωρούν ως παρέμβαση του Ιράν στις εσωτερικές υποθέσεις τους⁹⁷.

Οι δύο χώρες συνεργάζονται στενά όσον αφορά την καταστολή της κουρδικής απόσχισης, καθώς αποτελεί ισότιμη απειλή και για τους δύο γείτονες. Στα μέσα της δεκαετίας του 1990 το Ιράν έπρεπε να αντιμετωπίσει τη δική του εκδοχή του αγώνα με το ΡJΑΚ, και οι δύο χώρες συνένωσαν στις προσπάθειές τους να πολεμήσουν τους κουρδικούς μαχητές⁹⁸. Με την ξαφνική έξαρση του πολέμου Ισραήλ-Χεζμπολάχ τον Ιούλιο του 2006, όλη η προσοχή στην περιοχή προσελκυστήκε στη νέα σύγκρουση και το Ιράν

⁹⁷Yarmohammadian, H., Omid, A., & Ebrahimi, S. (2017). Turkish - Iranian Relations: Prospects and Uncertainty. *The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, 6(1), 17-33, σελ. 23.

⁹⁸Larrabee, S., & Nader, A. (2013). Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East. RAND Corporation. Ανακτήθηκε από: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR200/RR258/RAND_RR258.pdf, σελ. 11; Aslan, D.H. (2015). Turkish-Iranian Relations. The Past, Present and Future. *Znvm* 41(3), 58-69, σελ. 62.

σταθεροποίησε τη θέση του για άλλη μια φορά στην περιοχή, προσεγγίζοντας τόσο τις ΗΠΑ, όσο και την Τουρκία, όπου επετράπη η ύπαρξη στρατιωτικού σταθμού σε ιρανικό έδαφος για να διεξαχθεί αργότερα επίθεση στην κοιλάδα Qandil. Τον Αύγουστο του ίδιου έτους, οι δύο χώρες συντόνισαν τις επιχειρήσεις τους και πραγματοποίησαν από κοινού βομβαρδισμούς στις θέσεις του PKK. Αυτό είχε μια βαθιά επιρροή στην κοινή γνώμη στην Τουρκία, η οποία τώρα αντιλαμβάνονταν το Ιράν ως σύμμαχο στον αγώνα τους κατά της τρομοκρατίας⁹⁹.

Καθώς οι επιθέσεις αυξήθηκαν όλο και πιο έντονα το 2007 και το 2008, οι δύο χώρες ενέτειναν τις προσπάθειες για τη διατήρηση της εγχώριας ασφάλειας, με το Ιράν να ενισχύει τις προσπάθειές του για να αντιμετωπίσει το PKK. Τον Αύγουστο του 2007, ο τότε Τούρκος υπουργός Εξωτερικών (πρόεδρος) Abdullah Gül δήλωσε ότι η Τεχεράνη είχε το δικαίωμα να υπερασπιστεί τα σύνορά της και ότι θα υποστήριζε το Ιράν να ξεκινά επιθέσεις εναντίον των βάσεων PJAK στο βόρειο Ιράκ¹⁰⁰.

Ωστόσο, θα πρέπει να αναφερθεί πως, παρ' όλο που το Ιράν και η Τουρκία συνεργάστηκαν μεταξύ τους για την αντιμετώπιση των εθνικιστικών συναισθημάτων που επικεντρώνονται στα κουρδικά θέματα, η συνεργασία αυτή αντικαταστάθηκε το 2006 από ανταγωνισμό. Η Τουρκία έχει υποστηρίξει τον Masoud Barzani, τον Πρόεδρο της «Περιφερειακής Κυβέρνησης του Κουρδιστάν» (KRG). Από την αντίθετη πλευρά, το Ιράν υποστηρίζει τον Jalal Talabani, τον ηγέτη της «Πατριωτικής Ένωσης του Κουρδιστάν», που είναι αντίπαλος του Barzani. Στο βόρειο τμήμα της Συρίας, το Ιράν και η Τουρκία έχουν επίσης υποστηρίξει διάφορες κουρδικές ομάδες. Ωστόσο, θεωρητικά, αν και η ενισχυτική δύναμη του PKK και συναφών ομάδων αποτελεί απειλή τόσο για το Ιράν όσο και για την Τουρκία, η εκτεταμένη κατάληψη της γης από το «Κόμμα Δημοκρατικής Ένωσης Συρίας» (PYD) που είναι συνδεδεμένο με το PKK και το στρατιωτικό του παρακράτος γνωστό ως «Μονάδες Προστασίας του Λαού», που ενεργούν άμεσα ενάντια στα συμφέροντα της Τουρκίας, έχει προκαλέσει τις αρχές της Άγκυρας να κατηγορούν την Τεχεράνη. Αλλά η πραγματικότητα είναι ότι η Ρωσία έχει διαδραματίσει ηγετικό ρόλο σε αυτό το

⁹⁹Aslan, D.H. (2015). Turkish-Iranian Relations. The Past, Present and Future. *Znuz* 41(3), 58-69, σελ. 62.

¹⁰⁰Ο.π., σελ. 66.

θέμα και έχει εκφράσει ανοιχτά την υποστήριξή της για ένα ομοσπονδιακό σύστημα διακυβέρνησης στη Συρία. Ωστόσο, η Άγκυρα έχει σιωπήσει αισθητά σχετικά με τη συμμετοχή της Ρωσίας στην ήττα των ανταρτών μαχητών στο Χαλέπι που ήταν υποστηρικτές της Τουρκίας. Αντίθετα, το Ιράν παρουσιάζεται ως ένας μεγάλος εχθρός από τις τουρκικές αρχές και η προπαγάνδα εναντίον αυτής της χώρας, με θρησκευτική και ιστορική εμφάνιση, αντικατοπτρίζει σαφώς τις προσπάθειες της Τουρκίας για την τόνωση των δημόσιων συναισθημάτων¹⁰¹.

5.2 Πόλεμος στο Ιράκ

Ένας σημαντικός παράγοντας, ο οποίος συνέβαλε στη συνεργασία Τουρκίας-Ιράν, ήταν η αμερικανική εισβολή στο Ιράκ. Καθώς η Τουρκία απέρριψε την υποστήριξη των Ηνωμένων Πολιτειών σε αυτήν την εισβολή, αρνήθηκε να προσφέρει το έδαφός της για την τοποθέτηση αμερικανικών στρατευμάτων. Ως εκ τούτου, οι αμοιβαίες σχέσεις της χώρας με τις ΗΠΑ επιδεινώθηκαν, γεγονός που με τη σειρά του βελτίωσε την αντίληψη της Τουρκίας από μέρους του Ιράν. Η ψηφοφορία επιβεβαίωσε ότι, περιορίζοντας την επιρροή των ΗΠΑ στην περιοχή, οι νεοεκλεγέντες αρχές ήταν σε θέση να αναδιαμορφώσουν την τουρκική εξωτερική πολιτική. Αυτές οι αλλαγές χαιρετίστηκαν από το Ιράν, το οποίο υποστήριξε επιπλέον τον εκδημοκρατισμό της χώρας, έχοντας την πεποίθηση ότι ο ιρανικός λαός θα ευνοούσε την Τουρκία, στη βάση κοινών θρησκευτικών και πολιτιστικών ριζών. Με το Ιράν να αντιμετωπίζει αμερικανικά στρατεύματα σε δύο από τα σύνορά του, την επιδείνωση των σχέσεων της Τουρκίας με τις ΗΠΑ και την κοινή απειλή για τα τουρκο-ιρανικά σύνορα που δημιουργήθηκε από τη δυνατότητα δημιουργίας ενός ανεξάρτητου κουρδικού κράτους, τα κοινά συμφέροντα επικράτησαν και μια άλλη προσέγγιση στις σχέσεις Τουρκίας-Ιράν έλαβε χώρα. Παρ' όλα αυτά, αυτή ήταν μια βραχύβια μετατόπιση καθώς ο αγώνας για εξουσία και επιρροή στο Ιράκ και στη Μέση Ανατολή σύντομα θα ξεκινούσε εκ νέου¹⁰².

¹⁰¹Yarmohammadian, H., Omidi, A., & Ebrahimi, S. (2017). Turkish - Iranian Relations: Prospects and Uncertainty. *The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, 6(1), 17-33, σελ. 24.

¹⁰²Aslan, D.H. (2015). Turkish-Iranian Relations. The Past, Present and Future. *Znvv* 41(3), 58-69, σελ. 61.

Συνολικά, η αμερικανική εισβολή στο Ιράκ το 2003 αποτέλεσε μια αιχμή για την αξιολόγηση των περιφερειακών πολιτικών της Άγκυρας και της Τεχεράνης, εξαιτίας δύο παραγόντων. Πρώτον, και οι δύο χώρες αντιτάχθηκαν στην αμερικανική εισβολή και κατοχή, καθώς υπήρχε ο φόβος ότι θα μπορούσε να περιορίσει το περιθώριο ελιγμών τους στην ιστορική σφαίρα επιρροής τους. Δεύτερον, ήταν καχύποπτοι ότι η Αμερική θα υποστήριζε τον κουρδικό εθνικισμό στο βόρειο Ιράκ και ήταν επιφυλακτικοί για την ευρύτερη επίδραση της εισβολής στην ισορροπία Σουνιτών-Σιιτών στην περιοχή. Παρά την αρχική αντίθεσή της στην εισβολή, η Άγκυρα ήταν πιο κοντά στην Ουάσινγκτον, επιδιώκοντας τους περιφερειακούς στόχους της Τουρκίας. Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό σε δύο παράγοντες. Πρώτον, η Τουρκία δεν ήθελε κατάρρευση του Ιράκ, κάτι το οποίο θα είχε πιθανές εγχώριες και περιφερειακές επιπτώσεις. Δεύτερον, τα εθνικά συμφέροντα της Τουρκίας θα είχαν υπονομευθεί εάν οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν αποσυρθεί από το Ιράκ χωρίς να έχει δημιουργηθεί μια νέα πολιτική τάξη που θα μπορούσε να εξασφαλίσει μια βιώσιμη συνύπαρξη των Σιιτών, των Σουνιτών και των Κούρδων. Ωστόσο, με την απομάκρυνση του ιρακινού Προέδρου Saddam Hussein, η Ουάσινγκτον οδηγήθηκε σε μια παράδοξη κατάσταση όπου απαιτούσε τη συνεργασία του Ιράν για τη σταθεροποίηση του Ιράκ. Αυτό οφείλεται στους στενούς δεσμούς του Ιράν με την πλειοψηφία των Σιιτών, ενώ παράλληλα, οι φιλο-ιρανοί Σίιτες πολιτοφύλακες στόχευαν όλο και περισσότερο τα αμερικανικά στρατεύματα στο Ιράκ¹⁰³.

5.3 Πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράν

Η Τουρκία νιώθει ότι απειλείται με το πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράν και η απειλή αυτή προκάλεσε πολλές ανησυχίες στη χώρα, καθώς η πιθανότητα ύπαρξης ενός ακόμη περιφερειακού πολέμου - και του κόστους που συνδέεται με τον πόλεμο αυτό - αφενός, και η ενδεχόμενη μετατόπιση της εξουσίας στις αμοιβαίες σχέσεις με το Ιράν αφετέρου δημιούργησε μια σοβαρή απειλή. Καθώς η Τουρκία εξισορρόπησε αυτήν την εύθραυστη κατάσταση, προσπαθώντας να αποφύγει τον πόλεμο, διατηρώντας παράλληλα φιλικές

¹⁰³ Aras, B., & Yorulmazlar, E. (2016). Turkey-Iran Relations: A Long-Term Perspective. Ανακτήθηκε από: https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2016/07/07081708/TurkishEssay_Aras.pdf, σελ. 2.

σχέσεις με το Ιράν, οδηγήθηκε σταδιακά όλο και πιο μακριά από τη Δύση. Αυτή η κατάσταση έφερε στην Τουρκία ορισμένα οφέλη με το Ιράν προωθώντας την εικόνα της Τουρκίας ως κορυφαία περιφερειακή δύναμη, καθιστώντας τη χώρα έναν σημαντικό διάδρομο διαμετακόμισης ενέργειας και παρέχοντας στρατιωτική υποστήριξη στον τουρκικό αγώνα για την επίλυση του καίριου κουρδικού προβλήματος. Αυτή η περίοδος στις εξωτερικές σχέσεις της Τουρκίας είναι γνωστή ως η πολιτική "μηδενικών προβλημάτων με τις γειτονικές χώρες. Στόχος της ήταν να αναδειχθεί η Τουρκία περιφερειακός ηγέτης στη Μέση Ανατολικά και να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο ως μεσολαβητής σε ορισμένες από τις πιο δύσκολες συγκρούσεις της περιοχής¹⁰⁴.

Έτσι, με στόχο την αποφυγή του χάους στο Ιράκ, την ενίσχυση της επιρροής της στην περιοχή και τον κόσμο και την πρόληψη των αυξανόμενων εντάσεων μεταξύ Ιράν και ΗΠΑ, η Τουρκία προήχθη ως διαμεσολαβητής μεταξύ Ιράν και ΗΠΑ τον Μάιο του 2010, όταν οι ΗΠΑ επιδίωκαν να υιοθετήσουν νέο κύκλο κυρώσεων κατά του πυρηνικού προγράμματος του Ιράν. Την εποχή εκείνη, η Τουρκία και η Βραζιλία έπεισαν το Ιράν να υπογράψει μια δήλωση που απαιτεί από το Ιράν να περιορίσει περαιτέρω το πυρηνικό του πρόγραμμα. Παρά το γεγονός ότι η συμφωνία αυτή δεν υλοποιήθηκε εξαιτίας ενεργειών των ΗΠΑ¹⁰⁵, αυτό συνέβαλε στην πλησιέστερη προσέγγιση της Άγκυρας προς την Τεχεράνη¹⁰⁶.

5.4 Ενέργεια - Οικονομία

Δεδομένου ότι η Τουρκία εισάγει την πλειοψηφία της ενέργειας της και οι ενεργειακές της ανάγκες συνεχίζουν να αυξάνονται, η χώρα έχει στραφεί στο πλούσιο σε ενέργεια Ιράν για να αντιμετωπίσει αυτές τις

¹⁰⁴Aslan, D.H. (2015). Turkish-Iranian Relations. The Past, Present and Future. *Znvv* 41(3), 58-69, σελ. 64; Aras, B., &Yorulmazlar, E. (2016). Turkey-Iran Relations: A Long-Term Perspective. Ανακτήθηκε από: https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2016/07/07081708/TurkishEssay_Aras.pdf, σελ. 2.

¹⁰⁵ Οι ΗΠΑ αντιτάθηκαν στη συμφωνία, υποστηρίζοντας πως ιστορικά το Ιράν υπογράφει συμφωνίες από τις οποίες έπειτα αποσύρεται. Έτσι, οι ΗΠΑ εξέφρασαν την άποψη πως το Ιράν, ανεξάρτητα από την υπογραφή της συμφωνίας, δεν θα αποσυρόταν από την πρόθεσή του να συνεχίσει να εξοπλίζεται σε πυρηνικά όπλα.

¹⁰⁶ Sanger, D.E., &Slackman, M. (2010). U.S. Is Skeptical on Iranian Deal for Nuclear Fuel. *The New York Times*. Ανακτήθηκε από: <http://www.nytimes.com/2010/05/18/world/middleeast/18Iran.html>; Yarmohammadian, H., Omid, A., & Ebrahimi, S. (2017). Turkish - Iranian Relations: Prospects and Uncertainty. *The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, 6(1), 17-33, σελ. 20.

αυξανόμενες προκλήσεις. Το Ιράν σήμερα παρέχει σχεδόν το ένα τρίτο του φυσικού αερίου της Τουρκίας, καθιστώντας το δεύτερο μεγαλύτερο προμηθευτή της Τουρκίας μετά τη Ρωσία. Τον Ιούλιο του 1996, ο πρωθυπουργός Necmettin Erbakan του Ισλαμιστικού Κόμματος Refah συνήψε σύμβαση προμήθειας φυσικού αερίου ύψους 23 δισεκατομμυρίων δολαρίων και σχέδιο κατασκευής αγωγού φυσικού αερίου με το Ιράν, καθώς και δέσμευση για αύξηση του διμερούς εμπορίου εμπορευμάτων σε ετήσια αξία 2,6 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Πολλοί πίστευαν ότι η συμφωνία καθοδηγείται από το ιδεολογικό όραμα του Erbakan για ενίσχυση των σχέσεων με τον μουσουλμανικό κόσμο. Μετά από πολλές καθυστερήσεις, ο συγκεκριμένος ιρανικός-τουρκικός αγωγός άρχισε να λειτουργεί το 2001, αν και υπήρξαν αρκετές διακοπές λόγω διαφωνιών ως προς την τιμή και εξαιτίας τεχνικών προβλημάτων. Πράγματι, λόγω της αδύναμης υποδομής και του στρεβλωτικού συστήματος ενεργειακών επιδοτήσεων που έχει ως αποτέλεσμα την ακραία εγχώρια κατανάλωση, το Ιράν έχει αποδειχθεί ότι είναι ένας απρόβλεπτος εταίρος, διακόπτοντας απότομα το αέριο στην Τουρκία σε διάφορες περιπτώσεις κατά τη διάρκεια των πιο κρύων μηνών του έτους. Τον Ιανουάριο του 2008, το Ιράν κατηγόρησε το ψυχρό καιρό και μια διαφωνία σχετικά με τις τιμές με το Τουρκμενιστάν - που οδήγησε σε περικοπή των δικών του προμηθειών - για την αδυναμία παράδοσης αερίου στην Τουρκία για τρεις εβδομάδες. Ορισμένοι αναλυτές πιστεύουν επίσης ότι το Ιράν χρησιμοποίησε την ενέργεια ως πολιτικό εργαλείο για να δείξει την ανησυχία του για την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας. Υπό αυτές τις συνθήκες, η Τουρκία στηρίχθηκε σε πρόσθετες εισαγωγές από τη Ρωσία για να αντισταθμίσει το έλλειμμα, αλλά μετά τη σύγκρουση Γεωργίας-Ρωσίας τον Αύγουστο του 2008 ενδέχεται να υπάρχει μεγαλύτερη επείγουσα ανάγκη για την Τουρκία να διαφοροποιήσει τις πηγές ενέργειας της¹⁰⁷.

Τον Ιούλιο του 2007, η Τουρκία και το Ιράν υπέγραψαν μνημόνιο συμφωνίας για τη δημιουργία νέου αγωγού που θα μεταφέρει 40 δισ. κυβικά μέτρα φυσικού αερίου από το Ιράν στην Τουρκία και στη συνέχεια στην Ευρώπη στο πλαίσιο του σχεδίου αγωγού Nabucco. Το μεγαλύτερο μέρος του

¹⁰⁷ McCurdy, D. (2009). Turkish-Iranian relations: when opposites attract. *Turkish Policy Quarterly*, 7(2), 88-106, σελ. 90.

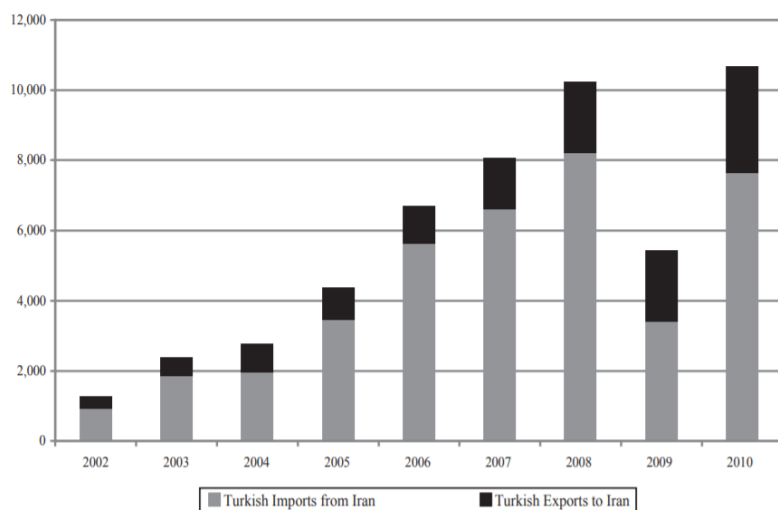
φυσικού αερίου θα προέλθει από το Ιράν, καθώς και από άλλο υπάρχον αγωγό στο Ιράν από το Τουρκμενιστάν. Η συμφωνία ζήτησε επίσης από την τουρκική κρατική εταιρεία πετρελαίου (TPAO) να αναπτύξει τον τομέα φυσικού αερίου South Pars του Ιράν. Όταν ο αγωγός αυτός δεν έλαβε διεθνή χρηματοδότηση, ο TPAO ανακοίνωσε τον Οκτώβριο του 2007 ότι θα χρηματοδοτήσει το έργο των 3,5 δισεκατομμυρίων δολαρίων από τους δικούς του πόρους. Ο αγωγός Nabucco, ο οποίος θα μεταφέρει φυσικό αέριο από την Τουρκία στην Αυστρία και στη συνέχεια στη Δυτική Ευρώπη μέσω της Βουλγαρίας, και της Ουγγαρίας, συζητήθηκε αρχικά το 2002 σε μια προσπάθεια να βρεθεί μια εναλλακτική λύση στο ρωσικό φυσικό αέριο. Παρά τις δυσκολίες εύρεσης αερίου για την παροχή αγωγού, τόσο οι Ηνωμένες Πολιτείες όσο και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αντιτίθενται στη συμμετοχή του Ιράν, σε μια προσπάθεια απομόνωσης του Ιράν στη βάση του πυρηνικού του προγράμματος¹⁰⁸.

Μετά την υπογραφή της συμφωνίας για την ενέργεια, η Τουρκία και το Ιράν εξέφρασαν την επιθυμία να ενισχύσουν την οικονομική τους συνεργασία σε τομείς εκτός της ενέργειας. Εδώ και δύο δεκαετίες υπάρχει μεγάλη εμπορική ανισορροπία μεταξύ των δύο χωρών¹⁰⁹. Από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 η Τουρκία εξήγαγε σημαντικές ποσότητες μεταποιημένων προϊόντων και εξαιρετικά εξειδικευμένες υπηρεσίες, με αντάλλαγμα αυξανόμενο ενεργειακό εφοδιασμό που προέρχεται από το Ιράν. Στα μέσα της δεκαετίας του 2000 ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών Davutoğlu ανέφερε πως, όλοι οι σύμμαχοι της Τουρκίας πρέπει να λάβουν υπόψη τη μοναδική θέση της χώρας. Σημείωσε ότι, ως αναπτυσσόμενη οικονομία και περιβαλλόμενη από ενεργειακούς πόρους, η Τουρκία χρειάζεται την ενέργεια του Ιράν ως φυσική επέκταση των εθνικών συμφερόντων της. Ως εκ τούτου, οι ενεργειακές συμφωνίες της Τουρκίας με το Ιράν δεν μπορούν να εξαρτηθούν από τις σχέσεις της με άλλες χώρες. Οι εμπορικές ανταλλαγές μεταξύ

¹⁰⁸Freifeld, D. (2009). *Turkish Policy Quarterly*, 7(4), 68-79, σελ. 71-72; McCurdy, D. (2009). Turkish-Iranian relations: when opposites attract. *Turkish Policy Quarterly*, 7(2), 88-106, σελ. 90.

¹⁰⁹ McCurdy, D. (2009). Turkish-Iranian relations: when opposites attract. *Turkish Policy Quarterly*, 7(2), 88-106, σελ. 91.

Τουρκίας και Ιράν αυξήθηκαν εντυπωσιακά από 600 εκατομμύρια δολάρια το 1998 σε 10 δισεκατομμύρια δολάρια το 2008¹¹⁰.

Σχήμα 1. Εμπόριο Τουρκίας-Ιράν, 2002-2020 (σε εκ. δολάρια ΗΠΑ)

Πηγή: Aslan, 2015, σελ. 63

Το 2004, η μεγαλύτερη εταιρεία κινητής τηλεφωνίας της Τουρκίας, η Turkcell, υπέγραψε σύμβαση ύψους 3 δισεκατομμυρίων δολαρίων με το Ιράν για να επεκτείνει το δίκτυό της στη χώρα. Η συμφωνία παρεμποδίστηκε στη συνέχεια τον Φεβρουάριο του 2005 από το ιρανικό κοινοβούλιο λόγω των υποτιθέμενων "Σιωνιστών δεσμών" της Turkcell. Το 2007, το διμερές εμπόριο έφτασε τα 8 δισεκατομμύρια δολάρια, εκ των οποίων τα 6,2 δισεκατομμύρια αποτελούσαν οι εισαγωγές ενέργειας από την Τουρκία από το Ιράν. Η κλειστή οικονομία του Ιράν αποτελεί σημαντική πρόκληση για τους Τούρκους εξαγωγείς, συμπεριλαμβανομένων των υψηλών δασμολογικών συντελεστών για τα καταναλωτικά αγαθά, των συχνών μεταβολών των δασμολογικών ποσοστών, τις άδειες, τα υπερτιμημένα καύσιμα κατά τη μεταφορά και τις παρατεταμένες καθυστερήσεις στα τελωνεία. Επιπλέον, υπάρχει απροθυμία από μέρος του Ιράν για ξένες επενδύσεις, διαφθορά, καθώς και έλλειψη διαφάνειας και λογοδοσίας¹¹¹.

Οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών της Τουρκίας προς το Ιράν το πρώτο επτάμηνο του 2008 ανήλθαν σε 1,17 δισεκατομμύρια δολάρια,

¹¹⁰Aslan, D.H. (2015). Turkish-Iranian Relations. The Past, Present and Future. *Znuz* 41(3), 58-69, σελ. 63.

¹¹¹ McCurdy, D. (2009). Turkish-Iranian relations: when opposites attract. *Turkish Policy Quarterly*, 7(2), 88-106, σελ. 91.

παρουσιάζοντας αύξηση 67,1% σε σύγκριση με την αντίστοιχη περίοδο το 2007. Ειδικότερα, το Ιράν γίνεται όλο και πιο σημαντικός εξαγωγικός προορισμός για την τουρκική αυτοκινητοβιομηχανία. Το Ιράν εισήγαγε αυτοκίνητα αξίας 145 εκατομμυρίων δολαρίων τους πρώτους επτά μήνες του 2008, αύξηση 167% σε σχέση με το προηγούμενο έτος. Επιπλέον, υπήρξαν παραδείγματα αυξημένων διμερών επενδύσεων. Ο γίγαντας της αυτοκινητοβιομηχανίας του Ιράν, η εταιρεία Iran Khodro (IKCO), ανακοίνωσε τον Απρίλιο του 2008 ότι θα κατασκευάσει εργοστάσιο στην περιοχή του Μαρμαρά στη βορειοδυτική Τουρκία, όπου θα απασχολούνταν 1.000 Τούρκοι εργαζόμενοι¹¹². Το 2011 ανακοινώθηκε η συνεργασία της Iran Khodro με την Hema Endustri της Τουρκίας για την παραγωγή οχημάτων στην Τουρκία¹¹³.

¹¹²Ο.π., σελ. 92

¹¹³ Invest in Turkey (2011). Turkish, Iranian companies gear up for car production in Turkey. Ανακτήθηκε από: <http://www.invest.gov.tr/EN-US/INFOCENTER/NEWS/Pages/070311-iran-khodro-hema-endustri-car-production-turkey.aspx>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ-ΙΡΑΝ

6.1 Συρία και Αραβική Άνοιξη

Ένα από τα σημαντικότερα σημερινά ζητήματα που διαμορφώνουν την ανταγωνιστική σχέση Τουρκίας-Ιράν είναι τα γεγονότα της Αραβικής Άνοιξης και τον περιφερειακό ανταγωνισμό για την επιρροή που συνδέεται με τα γεγονότα αυτά¹¹⁴. Το φαινόμενο της Αραβικής Άνοιξης προκάλεσε την εμφάνιση ενός τριμερούς συστήματος στη Μέση Ανατολή που αποτελείται από το Ιράν, την Τουρκία και τη Σαουδική Αραβία. Η δεύτερη και η τρίτη πλευρά αυτού του συστήματος (Τουρκία και Σαουδική Αραβία) έχουν γενικά αναπτυχθεί κατά του Ιράν. Το 2011 ο Recep Tayyip Erdoğan επισκέφθηκε τις αραβικές πρωτεύουσες και μίλησε για τη δημοκρατία στην Τουρκία¹¹⁵. Εκείνη την εποχή, οι τουρκικές πολιτικές αρχές και οι πνευματικές ελίτ υπέθεσαν ότι η Μουσουλμανική Αδελφότητα θα έρθει στην εξουσία στην περιοχή και το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP), ως ισλαμικό κίνημα, σκέφτηκε να καθοδηγήσει αυτά τα κινήματα. Ο Erdoğan και ο Davutoğlu το είχαν επανειλημμένα επαναλάβει πολλές φορές. Επιπλέον, ο Mohamed Morsi, ο τότε πρόεδρος της Αιγύπτου, ο Rached Ghannouchi, του οποίου το κόμμα (Ennahda) είχε κερδίσει τις εκλογές στην Τυνησία ως αντι-Assad κίνημα, ο Tariq al-Hashemi από το Ιράκ και ο Khaled Meshaal ως εκπρόσωπος της Χαμάς AKP συμμετείχαν στο συνέδριο του AKP στην Άγκυρα το 2012. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο το AKP προσπάθησε να εισαγάγει τον εαυτό του ως τον παγκόσμιο ηγέτη των Μουσουλμάνων εκείνη την εποχή¹¹⁶.

Τον Φεβρουάριο του 2011, ο ηγέτης του Ιράν Ayatollah Ali Khamenei αναφέρθηκε στις εξεγέρσεις στον αραβικό κόσμο ως «ισλαμικές» και

¹¹⁴Larrabee, S., & Nader, A. (2013). Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East. RAND Corporation. Ανακτήθηκε από:

https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR200/RR258/RAND_RR258.pdf, σελ. 2; Yarmohammadian, H., Omid, A., & Ebrahimi, S. (2017). Turkish - Iranian Relations: Prospects and Uncertainty. *The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, 6(1), 17-33, σελ. 21.

¹¹⁵Peterson, S. (2015). After Setback to Erdoğan, will Turkey's Foreign Policy Change?. Ανακτήθηκε από: <http://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2015/0609/After-setback-toErdoğan-will-Turkey-s-foreign-policy-change-video>

¹¹⁶Yarmohammadian, H., Omid, A., & Ebrahimi, S. (2017). Turkish - Iranian Relations: Prospects and Uncertainty. *The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, 6(1), 17-33, σελ. 21.

σύμφωνα με την ισλαμική επανάσταση στο Ιράν το 1979. Τόνισε ότι οι εχθροί προσπαθούν να ισχυριστούν ότι τα λαϊκά κινήματα στην Αίγυπτο, την Τυνησία και άλλα έθνη είναι μη-ισλαμικά, αλλά εξέφρασε την πεποίθηση πως σίγουρα αυτά τα λαϊκά κινήματα είναι ισλαμικά και πρέπει να εδραιωθούν. Η αναφορά στην ιρανική προέλευση των αραβικών εξεγέρσεων υποστηρίχθηκε από τον ιρανικό πρόεδρο Mahmoud Ahmadinejad. Σε αντίθεση με αυτές τις αξιώσεις, οι ηγέτες των τυνησιακών και αιγυπτιακών ισλαμιστικών κομμάτων τείνουν να υποστηρίζουν επίσημα το τουρκικό μοντέλο και όχι την «θεωρία του ιρανικού τύπου». Για αυτόν τον λόγο υπογραμμίζεται εκ νέου το ιδεολογικό χάσμα μεταξύ Τουρκίας και Ιράν. Αυτή τη φορά, ωστόσο, τα τουρκικά μοντέλα τείνουν να απολαμβάνουν σημαντικά μεγαλύτερη δημοτικότητα που αποτελεί πηγή ανησυχίας για το Ιράν: η Τουρκία αντιπροσωπεύει ένα πρότυπο μουσουλμανικής δημοκρατίας, ένα νόμιμο πολιτικό σύστημα και δημοφιλή παράγοντα στη Μέση Ανατολή και ξεχωρίζει ως πηγή έμπνευσης για τους ανθρώπους¹¹⁷. Ως εκ τούτου, η δημοφιλία της Τουρκίας αυξήθηκε σε αντίθεση με το Ιράν¹¹⁸.

Μία από τις σημαντικότερες αιτίες της διάρρηξης των σχέσεων μεταξύ Τουρκίας και Ιράν υπήρξαν οι διαφορές τους ως προς τη Συρία. Όταν ξέσπασε αρχικά η αναταραχή στη Συρία, ο Erdoğan ενημέρωσε τον Al-Assad για την εισαγωγή μεταρρυθμίσεων που θα μπορούσαν να αποδυναμώσουν τις κοινωνικές εντάσεις. Ο Al-Assad υποσχέθηκε στους Τούρκους απεσταλμένους και τους συνομιλητές να εισαγάγει μεταρρυθμίσεις. Εντούτοις, ενέκρινε κατασταλτικά μέτρα που αποσκοπούσαν στην καταστολή της αναταραχής. Σε απάντηση, η Τουρκία αύξησε την κριτική της στις πολιτικές του Assad και άρχισε να ενισχύει τους δεσμούς με τη συριακή αντιπολίτευση, επιτρέποντάς της να οργανώνει και να διεξάγει συναντήσεις στο τουρκικό έδαφος. Αυτή η στήριξη για τη συριακή αντιπολίτευση πυροδότησε μια έντονη επιδείνωση των σχέσεων με τη Δαμασκό και οδήγησε σε περαιτέρω ενδυνάμωση των σχέσεων με την Τεχεράνη, η οποία στήριξε το καθεστώς

¹¹⁷Aslan, D.H. (2015). Turkish-Iranian Relations. The Past, Present and Future. *Zniv* 41(3), 58-69, σελ. 64.

¹¹⁸Larrabee, S., & Nader, A. (2013). Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East. RAND Corporation. Ανακτήθηκε από: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR200/RR258/RAND_RR258.pdf, σελ. 8.

Assad. Ταυτόχρονα, εξέθεσε τα όρια της πολιτικής της Τουρκίας για τη Μέση Ανατολή. Η Άγκυρα αναγκάστηκε να αναγνωρίσει ότι χρειάζεται περισσότερη αμερικανική υποστήριξη από ό, τι είχε αρχικά υποθέσει. Η εσωτερική δυσaréσκεια για την αντιμετώπιση της συριακής κρίσης από τον Erdoğan επίσης αυξήθηκε. Αυτή η στάση της Τουρκίας αντιμετωπίστηκε με μια ισχυρή αντιπολίτευση από το Ιράν που προειδοποίησε ότι η τουρκική θέση μπορεί να επηρεάσει αρνητικά τις διμερείς τους σχέσεις. Η Συρία είναι το κανάλι του Ιράν στη Χεζμπολάχ και τη Χαμάς. Η κατάρρευση του σιιτικού καθεστώτος στη Συρία θα σήμαινε το τέλος της ικανότητας του Ιράν να ασκήσει επιρροή στον Λίβανο και την Ιορδανία μέσω της Συρίας. Αντίθετα, η Τουρκία τέθηκε στο πλευρό του λαού της Αραβικής Άνοιξης, συμμετείχε στην αποστολή του NATO στη Λιβύη, καταδίκασε τη βαρβαρότητα του συριακού καθεστώτος και υποστήριξε την αντιπολίτευση, φιλοξενώντας τους εξεγερμένους και τον στρατό στην εξορία¹¹⁹.

Η υποστήριξη του Ιράν στη βίαιη καταστολή της συριακής εξέγερσης του καθεστώτος του Al-Assad αντιφάσκει με τη στάση της Ισλαμικής Δημοκρατίας ως δύναμης αντίστασης κατά της καταστολής. Από την άλλη πλευρά, η Τουρκία έχει ευθυγραμμιστεί με τους Σουνίτες αντάρτες, απολαμβάνοντας μεγαλύτερη δημοτικότητα στον Σουνίτικο πληθυσμό του αραβικού κόσμου, αλλά και προσδίδοντας στην τουρκική πολιτική έναν λιγότερο ισορροπημένο χαρακτήρα. Οι αυξανόμενες εντάσεις μεταξύ Τουρκίας και του καθεστώτος Assad δημιούργησαν βαθιά ανησυχία στην Τεχεράνη. Το καθεστώς του Assad είναι ο στενότερος σύμμαχος του Ιράν στη Μέση Ανατολή. Αν και ιδεολογικά και θρησκευτικά διαφορετικές, η Συρία και το Ιράν μοιράζονται πολλά γεωπολιτικά συμφέροντα, αντιτιθέμενοι στο Ιράκ του Saddam Hussein, όπως και στην ισραηλινή και αμερικανική επιρροή και δύναμη στη Μέση Ανατολή. Και οι δύο χώρες είναι προστάτες της Χεζμπολάχ, του ισχυρότερου πολιτικού και στρατιωτικού παίκτη του Λιβάνου. Η Συρία και το Ιράν συμμερίζονται επίσης τις ανησυχίες για τις φιλοδοξίες και τις πολιτικές της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή. Μια μετά-Assad Συρία, ενδεχομένως κυβερνούμενη από την πλειοψηφία των Σουνιτών, θα μπορούσε να υιοθετήσει

¹¹⁹Aslan, D.H. (2015). Turkish-Iranian Relations. The Past, Present and Future. *Znuz* 41(3), 58-69, σελ. 65.

μια ανοιχτά εχθρική στάση απέναντι στο Ιράν και να συμμετάσχει στον κατάλογο των Σουνιτικών αραβικών κρατών που αντιτίθενται στην ιρανική εξουσία στη Μέση Ανατολή. Η πτώση του Assad θα έθετε επίσης σε κίνδυνο τους δεσμούς του Ιράν με τη Χεζμπολάχ. Η Ισλαμική Δημοκρατία στηρίζεται στη Συρία ως αγωγό όπλων και κεφαλαίων για τον σύμμαχό της Shi'a. Η απαγόρευση από την Τουρκία των αποστολών όπλων του Ιράν στη Συρία είναι ιδιαίτερα ανησυχητική για το ιρανικό καθεστώς, επειδή η πτώση του Assad θα μπορούσε να εμποδίσει την προμήθεια όπλων του Ιράν στη Χεζμπολάχ. Τέλος, η ανατροπή του συριακού καθεστώτος θα μπορούσε να οδηγήσει σε αυξημένη εσωτερική αστάθεια στο Ιράν. Εάν το συριακό πολιτικό σύστημα μπορεί να αλλάξει μέσω λαϊκής διαδήλωσης, οι Ιρανοί μπορεί να πιστέψουν ότι οι μαζικές δημόσιες διαδηλώσεις και ακόμη και η ενεργή βία μπορούν να επιτύχουν παρόμοια αποτελέσματα στη δική τους χώρα¹²⁰.

Συνολικά, η σύγκρουση στη Συρία και η αποκλίνουσα πολιτική επιλογή μεταξύ της Τουρκίας και του Ιράν έγινε αντιπαράθεση των δύο αντίπαλων περιφερειακών δυνάμεων. Ενώ η Τουρκία χαρακτήριζε την αυξανόμενη σύγκρουση ως ανθρωπιστικό ζήτημα και την ευκαιρία να ενισχύσει την περιφερειακή της επιρροή, το Ιράν είδε την εξέγερση ενάντια στο καθεστώς του Προέδρου Bashar al-Assad ως κρίσιμη απειλή. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το Ιράν θεωρούσε τη Συρία ως ένα τείχος προστασίας που θα εμπόδιζε την αποδιοργανωτική επίδραση της Αραβικής Άνοιξης από την κατάργηση καθεστώτων φιλικών προς το Ιράν ή από το να φτάσει στα σύνορά της. Η Τουρκία εργάστηκε μέσω πληρεξουσίων, ενώ το Ιράν χρησιμοποίησε δυνάμεις όπως η Χεζμπολάχ και αργότερα ανέπτυξε το δικό της παραστρατιωτικό ενεργητικό για να αποτρέψει την πτώση της Δαμασκού. Το Ιράν δεν δίστασε να χρησιμοποιήσει τη σχεταριστική κάρτα στη σύγκρουση, απασχολώντας τις πολιτοφυλακές των Σιτών στη Συρία και το Ιράκ ενάντια σε αυτό που αποκαλούσε τις δυνάμεις του εξτρεμισμού, που περιελάμβανε όχι μόνο την Al Qaeda και τις παραβιάσεις της - συμπεριλαμβανομένου του

¹²⁰ Larrabee, S., & Nader, A. (2013). Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East. RAND Corporation. Ανακτήθηκε από: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR200/RR258/RAND_RR258.pdf, σελ. 8-9.

Ισλαμικού Κράτους - αλλά και σχεδόν όλες τις Σουνίτες ομάδες ανταρτών που πολεμούν το καθεστώς Assad στη Συρία¹²¹.

6.2 Ιράκ

Ο ανταγωνισμός μεταξύ Τουρκίας και Ιράν έχει ενταθεί στο Ιράκ. Η αποχώρηση των ΗΠΑ από το Ιράκ δημιούργησε ένα κενό εξουσίας και θα μπορούσε τελικά να μετατοπίσει την περιφερειακή ισορροπία εξουσίας, ειδικά εάν το Ιράκ υποστηρίζει τις πολιτικές του Ιράν έναντι της Σαουδικής Αραβίας και του Συμβουλίου Συνεργασίας του Κόλπου. Η εξωτερική πολιτική του Ιράκ είναι πλέον ευθυγραμμισμένη με το Ιράν περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη περιφερειακή χώρα. Ο πρωθυπουργός του Ιράκ Nouri al-Maliki εξέφρασε την υποστήριξη του για το καθεστώς Assad και επέτρεψε στο Ιράν να χρησιμοποιήσει το ιρακινό έδαφος και εναέριο χώρο για να μεταφέρει όπλα στο συριακό καθεστώς. Το Ιράν θεωρεί το Ιράκ ως κρίσιμο για την υλοποίηση των φιλοδοξιών του για την εθνική ασφάλεια. Από την ιρανική πλευρά, είναι ζωτικής σημασίας το Ιράκ να παραμείνει φιλικό που υποστηρίζει τα συμφέροντα της εθνικής ασφάλειας του Ιράν. Θρησκευτικοί παράγοντες επηρεάζουν επίσης την ιρανική πολιτική. Δύο από τις πιο σημαντικές τοποθεσίες των Σιιτών βρίσκονται στις πόλεις Najaf και Karbala στο νότιο Ιράκ. Το θεοκρατικό Σιιτικό καθεστώς του Ιράν θα ήθελε να εξασφαλίσει ότι το Ιράκ δεν απειλεί τον θρησκευτικό κανόνα του Ιράν (velayat-e faghhih που σημαίνει κανόνας του ανώτατου νομοθέτη). Η Τουρκία αποτελεί εμπόδιο στις πολιτικές του φιλοδοξίες του Ιράν στο Ιράκ. Η Άγκυρα έχει έντονο ενδιαφέρον για την εμφάνιση ενός πολιτικά σταθερού, ανεξάρτητου και οικονομικά ευημερούμενου Ιράκ, ευθυγραμμισμένου με τα τουρκικά συμφέροντα. Ωστόσο, η Τουρκία στερείται στενών δεσμών με το Ιράκ σε βασικούς πολιτικούς ηγέτες και κόμματα των Σιιτών, όπως το Ισλαμικό Ανώτατο Συμβούλιο του Ιράκ και το Sadrist. Επίσης, δεν έχει παραστρατιωτική παρουσία όπως το Ιράν. Ωστόσο, η Τουρκία έχει δημιουργήσει ισχυρούς οικονομικούς και πολιτικούς δεσμούς με την Κουρδική Περιφερειακή Κυβέρνηση (KRG) στο βόρειο Ιράκ. Το Ιράν διατηρεί επίσης στενές πολιτικές

¹²¹ Aras, B., & Yorulmazlar, E. (2016). Turkey-Iran Relations: A Long-Term Perspective. Ανακτήθηκε από: https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2016/07/07081708/TurkishEssay_Aras.pdf, σελ. 3.

και οικονομικές σχέσεις με το KRG, αλλά δεν είναι τόσο ισχυρές όσο εκείνες της Τουρκίας, ενώ παράλληλα χαρακτηρίζονται και από περιοδικές εντάσεις. Τέλος, Ιρανοί αξιωματούχοι έχουν κατηγορήσει το KRG ότι διευκολύνει τις επιθέσεις του PJAK στην ιρανική επικράτεια¹²².

Η Τουρκία επέκτεινε την επιρροή της στο Ιράκ μετά την πτώση του Saddam χρησιμοποιώντας το υπάρχον κοινωνικό πλαίσιο και δημιουργώντας πιο στενούς δεσμούς με τους Κούρδους και τους Σουνίτες. Πιο συγκεκριμένα, προτείνοντας την ιδέα της «εθνικής κυβέρνησης χωρίς αποκλεισμούς», ουσιαστικά αντιτάχθηκε στα αποτελέσματα των εκλογών και την αριθμητική υπεροχή υπέρ των Σιιτών με επικεφαλής το Ιράν. Παρ' όλο που το 2008 η Άγκυρα και η πρώτη κυβέρνηση του Nouri al-Maliki συμφώνησαν για τη δημιουργία του «Ανώτατου Συμβουλίου για τη Στρατηγική Συνεργασία», η ανάπτυξη των διμερών εμπορικών σχέσεων και οι πολιτικές συνομιλίες μεταξύ Ιράκ και Τουρκίας και οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών αποτέλεσαν κάτι το ελπιδοφόρο, οι κοινοβουλευτικές εκλογές στο Ιράκ και ο διορισμός του νέου πρωθυπουργού το 2010 έθεσαν ορισμένα προβλήματα. Σε αυτές τις εκλογές, κατά τις οποίες το Ιράν υποστήριξε τον Nouri al-Maliki και η Τουρκία υποστήριξε τον Ayad Allawi, ο Nouri al-Maliki ανέλαβε το αξίωμα για τη δεύτερη θητεία και αυτό δυσαρέστησε την Τουρκία. Επιπλέον, προκάλεσε αλλαγές και εντάσεις στις σχέσεις μεταξύ Ιράν και Τουρκίας, καθώς η συμμετοχή της Τουρκίας στην κρίση της Συρίας το 2011 θεωρήθηκε ως αντίδραση στο Ιράν και αποζημίωση για την αποτυχία της Τουρκίας στις εξελίξεις στο Ιράκ¹²³.

Το ιδεολογικό χάσμα μεταξύ Τουρκίας και Ιράν είναι επίσης εμφανές υπό το πρίσμα των ερωτημάτων σχετικά με το μέλλον του Ιράκ: Η στρατιωτική αποχώρηση των ΗΠΑ από το Ιράκ επαναπροσδιορίζει την πολιτική δυναμική όχι μόνο στο Ιράκ αλλά και στην ευρύτερη Μέση Ανατολή, καθώς αρκετοί παράγοντες προσπαθούν να καλύψουν τον τεράστιο ρόλο που διαδραμάτισε η Αμερική στο Ιράκ κατά την περίοδο της εισβολής. Οι δύο δυνάμεις στην

¹²² Larrabee, S., & Nader, A. (2013). Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East. RAND Corporation. Ανακτήθηκε από: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR200/RR258/RAND_RR258.pdf, σελ. 12.

¹²³ Yarmohammadian, H., Omidi, A., & Ebrahimi, S. (2017). Turkish - Iranian Relations: Prospects and Uncertainty. *The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, 6(1), 17-33, σελ. 20.

περιοχή, το Ιράν και η Τουρκία, έχουν κοινά σύνορα με το Ιράκ και καθίστανται γρήγορα οι πιο σημαντικοί παράγοντες στη χώρα. Η θέση του Ιράν στον τομέα αυτό χαρακτηρίζεται επίσης από υποστήριξη και ελπίδα για τη σιιτική κυριαρχία, καθώς αυτό θα διευρύνει τη σφαίρα επιρροής του Ιράν στη χώρα μετά την αποχώρηση των αμερικανικών στρατευμάτων. Για το λόγο αυτό, το Ιράν τάσσεται υπέρ της δημιουργίας της λεγόμενης «σιιτικής ημισελήνου», ως στρατηγικής ζώνης που θα εκτείνεται από τον Περσικό Κόλπο μέχρι τη Μεσόγειο μέσω του Ιράκ (όπου οι Σίιτες θα κυριαρχούσαν, σύμφωνα με τις ελπίδες του Ιράν, στην πλειοψηφία της χώρας) στη Συρία. Ωστόσο, η στάση της Τουρκίας στον τομέα αυτό υποστηρίζει την εδαφική ακεραιότητα και τον πλουραλισμό στο Ιράκ¹²⁴.

6.3 Κυριαρχία στον μουσουλμανικό χώρο

Η τουρκική επιρροή στον μουσουλμανικό κόσμο εκδηλώθηκε μετά την ανάληψη εξουσίας από το AKP. Μέχρι τον Νοέμβριο του 2002, η Τουρκία είχε μετατοπίσει όλη την ενέργεια και την προσοχή της στη Δύση και έδινε λιγότερη προσοχή στη Μέση Ανατολή. Ως μέλος του NATO, ο σημαντικότερος ρόλος της Τουρκίας ήταν η προστασία των νότιων συνόρων της Δυτικής Ευρώπης από ενδεχόμενες εισβολές της Σοβιετικής Ένωσης παρά η παρεμπόδιση ενός επαναστατικού Ιράν. Ως εκ τούτου, οι ελίτ της Τουρκίας αφιέρωσαν όλη την προσοχή τους στην ενίσχυση των δεσμών τους με τη Δύση (ιδίως στην ένταξη στην ΕΕ), αντί να δημιουργήσουν στενούς δεσμούς με τις χώρες της Μέσης Ανατολής¹²⁵.

Επιπρόσθετα, με τη στροφή προς την ενεργό εμπλοκή στη Μέση Ανατολή, η Τουρκία επέλεξε έναν ρόλο διευκόλυνσης μεταξύ της διεθνούς κοινότητας και του Ιράν. Τον Ιούνιο του 2006, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας Abdullah Gul, κατά την επίσκεψή του στην Τεχεράνη, δήλωσε ότι η

¹²⁴Aslan, D.H. (2015). Turkish-Iranian Relations. The Past, Present and Future. *Znuv* 41(3), 58-69, σελ. 65.

¹²⁵Yarmohammadian, H., Omidi, A., & Ebrahimi, S. (2017). Turkish - Iranian Relations: Prospects and Uncertainty. *The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, 6(1), 17-33, σελ. 17.

Τουρκία θα μπορούσε να διευκολύνει το Ιράν και τη διεθνή κοινότητα. Σε αυτό το πλαίσιο, επισημαίνεται ότι η 'μαλακή δύναμη' της Τουρκίας θα μπορούσε να γίνει ορατή μέσω των προσπαθειών της Τουρκίας να συμβάλει στη διευκόλυνση του διαλόγου μεταξύ του Ιράν και της Δύσης. Ωστόσο, δεν είναι ακόμη σαφές εάν το Ιράν θα αποδεχθεί την Τουρκία ως παράγοντα διευκόλυνσης. Αν και δεν είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι η Τουρκία θα είναι «ένας αποδεκτός» διευκολυντής στις περιφερειακές συγκρούσεις, είναι προφανές ότι είναι ένας από τους βασικούς πυλώνες της σημερινής περιφερειακής εξωτερικής πολιτικής¹²⁶.

Επιπλέον, η αλληλεπίδραση μεταξύ του σεκταριστικού κινήματος τόσο των Σουνιτών όσο και των Σιιτών που εμπλέκονται στον εμφύλιο πόλεμο της Συρίας και κλιμακώνεται με τις ιρανικές-αραβικές και τουρκικές-κουρδικές αντιπαραθέσεις, κλονίζει τα θεμέλια της περιφερειακής τάξης και υπονομεύει την ασφάλεια και τη σταθερότητα. Το Ιράν έχει χρησιμοποιήσει με επιτυχία τον σεχταρισμό ως μέρος της εξωτερικής άμυνάς του στο Λίβανο, ιδιαίτερα στη Συρία, το Λίβανο, το Ιράκ και την Υεμένη. Ωστόσο, το Ιράν περιβάλλεται από χώρες όπου οι Σουνίτες αποτελούν την πλειοψηφία (π.χ. Αζερμπαϊτζάν) και μπορεί μόνο να ελπίζει ότι θα πραγματοποιήσει τους εθνικούς και περιφερειακούς στόχους του, ή τουλάχιστον τη συνύπαρξή του με τις γειτονικές χώρες. Για την Τουρκία, ο επίσημος λόγος της ενάντια στον σεχταρισμό δεν αλλάζει το γεγονός ότι σήμερα θεωρείται ως μία σουνική δύναμη (pro-Sunni power) και, γενικά, έχει αποξενώσει τους Σίιτες στην περιοχή. Αυτό δεν αποτελεί καλό παράδειγμα για τους ευρύτερους στόχους της Τουρκίας για περιφερειακή ολοκλήρωση ούτε για την εσωτερική της δυναμική, δεδομένου του μεγάλου πληθυσμού των Αλαϊτών και Κούρδων, που αισθάνεται ότι απειλείται από το Ισλαμικό Κράτος και την αυξανόμενη τουρκική συνάφεια με στους Σουνίτες¹²⁷.

Τέλος, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και το ζήτημα της ενέργειας. Ένας πολύ σημαντικός πυλώνας της σημερινής περιφερειακής πολιτικής στη Μέση

¹²⁶Karacasulu, N., &Karakir, I.A. (2011). Iran-Turkey Relations in the 2000s: Pragmatic Rapprochement. *Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review*, 11(1), 111-119, σελ. 113.

¹²⁷ Aras, B., &Yorulmazlar, E. (2016). Turkey-Iran Relations: A Long-Term Perspective. Ανακτήθηκε από: https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2016/07/07081708/TurkishEssay_Aras.pdf, σελ. 3.

Ανατολή είναι ο ενεργειακός διάδρομος και ενεργειακός κόμβος στην Ευρασία - δηλαδή μέσω της μεταφοράς πετρελαίου και φυσικού αερίου από την πλούσια σε ενέργεια Κεντρική Ασία και τον Καύκασο σε ενεργειακά απαιτητικά ευρωπαϊκά κράτη μέσω των αγωγών Baku-Tblisi-Ceyhan, Blue Stream (BS), Nabucco και Samsun-Ceyhan (SC). Ωστόσο, η Τουρκία πρέπει να κατασκευάσει την υποδομή της για την αποθήκευση και την επανεξαγωγή αερίου στην Ευρώπη. Η BOTAS, η κρατική εταιρεία φυσικού αερίου στην Τουρκία, δεν μπορεί να πραγματοποιήσει αυτές τις επενδύσεις μόνη της, επειδή το κόστος κατασκευής των αγωγών είναι πολύ υψηλό. Εκτός αυτού, αν και η κυβέρνηση έχει επίγνωση της ανάγκης για μεταρρύθμιση της αγοράς ενέργειας, έχει σημειωθεί μικρή πρόοδος λόγω πολιτικών διαφωνιών. Ως εκ τούτου, και στο πεδίο της ενέργειας υπάρχει μία διαμάχη στην περιοχή της Μέσης Ανατολής¹²⁸.

¹²⁸Karacasulu, N., &Karakir, I.A. (2011). Iran-Turkey Relations in the 2000s: Pragmatic Rapprochement. *Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review*, 11(1), 111-119, σελ. 113.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Τουρκία και το Ιράν μπορούν να χαρακτηριστούν σχετικά συγκρίσιμες όσον αφορά τη γεωγραφική, δημογραφική και κοινωνικοοικονομική τους διάσταση. Ωστόσο, δίπλα στις πολυάριθμες ομοιότητες και επίπεδα, στα οποία μπορούν να εκτιμηθούν ως συγκρίσιμα κράτη, υπάρχουν επίσης πολλές σημαντικές διαφορές και αποκλίσεις μεταξύ αυτών των δύο χωρών. Αυτοί οι παράγοντες, τόσο ομοιότητες όσο και διαφορές, αντιπροσωπεύουν τη φύση των σχέσεων μεταξύ Τουρκίας και Ιράν, οι οποίες μπορούν να περιγραφούν ως χαρακτηριζόμενες από μεγάλη δυναμική, τόσο περιφερειακή όσο και παγκόσμια¹²⁹. Η Ισλαμική Επανάσταση του 1979 στο Ιράν ήταν μια σημαντική καμπή στις σχέσεις Τουρκίας και Ιράν. Μέχρι τότε, το Ιράν ήταν φιλικό με τις ΗΠΑ και το Ισραήλ, το οποίο ήταν σύμφωνο με τη θέση της Τουρκίας κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Μετά την επανάσταση του 1979 στο Ιράν, η Τουρκία φοβόταν την ιδεολογία της χώρας: το Ιράν, ως ισλαμική θεωρία, αντιπροσώπευσε ένα ιδεολογικό αντίθετο της κοσμικής δημοκρατίας της Τουρκίας. Το Ιράν έγινε εχθρικό έναντι των Η.Π.Α. και του Ισραήλ, και έτσι αποτέλεσε περαιτέρω αντίπαλο για την Τουρκία¹³⁰.

Πιο συγκεκριμένα, μετά την Ιρανική Επανάσταση του 1979, το Ιράν προσπάθησε να χρησιμοποιήσει μια ισλαμική προσέγγιση για να ξεπεράσει την παραδοσιακή απομόνωση των Σιιτών στον ευρύτερο μουσουλμανικό κόσμο. Χωρίς οργανικούς δεσμούς με τον Σουνιτικό κόσμο, το αρχικό πολιτιστικό αίτημα του Ιράν για ισλαμική επανάσταση δεν κατάφερε να βρει απήχηση στην ευρύτερη περιοχή. Το Ιράν έμεινε για να επιδιώξει την επανάσταση σε μια χώρα, η οποία ωστόσο έθεσε το έδαφος για περιορισμένη ιρανική ηγεσία σε μεγάλο μέρος του κόσμου των Σιιτών. Ομοίως, η Τουρκία αντέδρασε στην κρίση ταυτότητας που αντιμετώπιζε μετά τον Ψυχρό Πόλεμο με μια πολυδιάστατη προσέγγιση που επικεντρώθηκε στο άνοιγμα και την οικοδόμηση δεσμών με τις παραδοσιακές ζώνες επιρροής από τα Βαλκάνια έως τον Καύκασο. Έτσι, σε γενικές γραμμές, η φιλοδυτική Τουρκία και το αντι-

¹²⁹Aslan, D.H. (2015). Turkish-Iranian Relations. The Past, Present and Future. *Znuz* 41(3), 58-69, σελ. 58.

¹³⁰Ο.π., σελ. 60.

δυτικό Ιράν ανταγωνίστηκαν στην εποχή μετά τον Ψυχρό Πόλεμο όχι μόνο στη Μέση Ανατολή, αλλά και στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία, στον Κόλπο και ακόμη και στις χώρες Αφγανιστάν και Πακιστάν¹³¹.

Το Ιράν και η Τουρκία είναι δύο βασικοί περιφερειακοί παράγοντες που διαδραματίζουν και οι δύο σημαντικό ρόλο σε πολλαπλές γεωγραφικές περιοχές τόσο από άποψη γεωγραφικού βάρους, όσο και από άποψη ταυτότητας. Από γεωγραφική άποψη, αυτές οι δύο χώρες επηρεάζουν ταυτόχρονα τα ζητήματα πολιτικής ασφάλειας σε διάφορους τομείς όπως η «Γόνιμη Ημισέληνος» (Fertile Crescent)¹³². Όσον αφορά την ταυτότητα, συνδέοντας τις αρχές και τις αξίες τους με τα περιφερειακά ζητήματα, ιδίως με την καθοδήγηση των ιδεολογικών κινήματων και των μη κρατικών φορέων, το Ιράν και η Τουρκία προσπαθούν να επηρεάσουν τους στρατηγικούς τομείς. Στην πραγματικότητα, οι δύο αυτοί παράγοντες επιδιώκουν το σημείο στο οποίο συναντώνται τα εθνικά τους συμφέροντα στη διασύνδεση αυτών των δύο πτυχών της περιφερειακής πολιτικής. Συνεπώς, η αστάθεια έχει καταστεί ο κύριος χαρακτήρας των διμερών σχέσεων τους¹³³.

Η κρίση της Συρίας και ο πόλεμος στο Ιράκ αποτέλεσαν τους δύο κύριους παράγοντες που ενεργοποίησαν διαφορετικές επιλογές του Ιράν και της Τουρκίας στις διμερείς τους σχέσεις. Ενώ η Τουρκία αντιμετώπισε την κρίση της Συρίας ως θέμα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και μια ευκαιρία να αυξήσει την επιρροή της στην περιοχή, αυτό ερμηνεύθηκε ως μία «ευκαιριακή» στρατηγική καθώς και ως σοβαρή απειλή για τον εαυτό της και τον στρατηγικό σύμμαχο της Χεζμπολάχ. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το Ιράν θεωρεί τη Συρία ως το μέσο εκείνο που θα αποτρέψει τις καταστροφικές συνέπειες της Αραβικής Άνοιξης και την πτώση των κρατών που είναι φίλοι του Ιράν και επίσης θα κρατήσει μακριά κάθε κίνδυνο από τα επίσημα σύνορά του¹³⁴. Αν και η σημαντικότερη ιδεολογική πρόκληση στις σχέσεις μεταξύ Ιράν

¹³¹ Aras, B., & Yorulmazlar, E. (2016). Turkey-Iran Relations: A Long-Term Perspective. Ανακτήθηκε από: https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2016/07/07081708/TurkishEssay_Aras.pdf, σελ. 1.

¹³² Η εύφορη ημισέληνος αναφέρεται σε μια γεωγραφική περιοχή που αρδεύεται από τον Ιορδάνη, τον Ευφράτη, τον Τίγρη και τον Νείλο.

¹³³ Yarmohammadian, H., Omid, A., & Ebrahimi, S. (2017). Turkish - Iranian Relations: Prospects and Uncertainty. *The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, 6(1), 17-33, σελ. 17.

¹³⁴ Larrabee, F. S., & Nader, A. (2013). Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East. RAND Corporation. Ανακτήθηκε από:

και Τουρκίας ήταν οι προσπάθειες της Άγκυρας να επιβάλει τη δική της πολιτική στρατηγική στη Μέση Ανατολή στον αντίποδα του ιρανικού μοντέλου, το Ιράν δεν εισήλθε στο ζήτημα των περιφερειακών εξελίξεων, ενώ η Τουρκία δεν είχε θέσει τις απαραίτητες βάσεις για ένοπλες ομάδες στη Συρία και το Ιράκ. Αλλά τότε, το ζήτημα έγινε πιο περίπλοκο και οι λεκτικές συγκρούσεις μεταξύ των δύο πλευρών αυξήθηκαν, καθώς και οι δύο χώρες κατηγόρησαν η μία την άλλη ότι διεξήγαγαν ένα σεχταριστικό πόλεμο: από τη μία υπήρξε η «σιιτική ημισέληνος» και από την άλλη ο «νεο-οθωμανικός προσανατολισμός». Ωστόσο, η ανασφάλεια στην Τουρκία σηματοδότησε μια ιστορική πραγματικότητα. Μετά την άνοδο του ISIS (Ισλαμικό κράτος του Ιράκ) στη Μέση Ανατολή, πολλοί διεθνείς παρατηρητές εξέφρασαν την άποψη ότι η Συρία έχει γίνει το «Αφγανιστάν της Τουρκίας» και η Τουρκία έχει διαδραματίσει ρόλο παρόμοιο με εκείνο του Πακιστάν, διευκολύνοντας την κυκλοφορία εξτρεμιστών, με απώτερο στόχο να εισέλθουν στη Συρία και να καταστήσουν αυτή τη χώρα ανασφαλή. Συνεπώς, η Τουρκία είναι τώρα η μόνη χώρα του NATO που μοιράζεται σύνορα με το ISIS, όπως αποδεικνύεται από τις συνεχιζόμενες βομβιστικές επιθέσεις και επιθέσεις αυτοκτονίας στη χώρα αυτή¹³⁵.

Στο πλαίσιο αυτό, το κύριο ερώτημα που τίθεται αφορά τις μελλοντικές τους σχέσεις. Υποστηρίζεται πως, οι σχέσεις αυτές θα επηρεαστούν από τα ιδεολογικά ζητήματα αξίας, την ισορροπία δυνάμεων και τους περιφερειακούς τους ρόλους, των οποίων το πεδίο και οι διαστάσεις καθορίζονται από την αλληλεπίδραση με άλλους περιφερειακούς και διεθνείς φορείς¹³⁶. Επιπρόσθετα, μέχρι το 2009, οι περιφερειακές συγκρούσεις περιορίζονταν στη Συρία, το Ιράκ και τον Λίβανο. Πλέον, η κρίση της Υεμένης είναι ένα από τα θέματα που αποτελούν αντικείμενο συζήτησης μεταξύ του Ιράν και της Τουρκίας, παρά το γεγονός ότι ούτε το Ιράν ούτε η Τουρκία είναι γείτονες της Υεμένης¹³⁷.

http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR200/RR258/RAND_RR258.pdf, σελ. 2.

¹³⁵Yarmohammadian, H., Omid, A., & Ebrahimi, S. (2017). Turkish - Iranian Relations: Prospects and Uncertainty. *The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, 6(1), 17-33, σελ. 23.

¹³⁶Ο.π., σελ. 17.

¹³⁷Ο.π., σελ. 19.

Εκτός των παραπάνω, ο συνδυασμός της γεωστρατηγικής αντιπαλότητας με τον σεχταρισμό και την εθνοτική αλληλεγγύη, με την οποία οι αραβικές δυνάμεις αποσκοπούν στην εκδίωξη των μη Αράβων - της Τουρκίας και του Ιράν - για την περιφερειακή ηγεσία, δημιουργεί ένα ασταθές περιφερειακό πλαίσιο που δεν ευνοεί τις προσπάθειες σταθεροποίησης. Ακόμη χειρότερα, η Άγκυρα και η Τεχεράνη δεν φαίνεται να ενδιαφέρονται να βρουν ένα μεσαίο έδαφος ή να σταματήσουν τον τρέχοντα κύκλο των συγκρούσεων, που αποτελεί το απαραίτητο πρώτο βήμα για τη σταθεροποίηση της περιοχής και τη διαμόρφωση μιας νέας, βιώσιμης περιφερειακής τάξης σύμφωνα με τα εθνικά τους συμφέροντα¹³⁸.

Επιπλέον, υποστηρίζεται πως, η προσέγγιση της Τουρκίας και του Ιράν ιδίως την περίοδο 2002-2012 βασίστηκε σε ένα σύνολο βραχυπρόθεσμων οικονομικών συμφερόντων και συμφερόντων ασφαλείας, και όχι σε μια ισχυρή ευθυγράμμιση μακροπρόθεσμων στόχων. Στο πλαίσιο αυτό, υπάρχουν δύο λόγοι για τους οποίους οι σχέσεις συνεργασίας μεταξύ Τουρκίας και Ιράν εκτιμάται ότι δεν θα ακολουθήσουν τον δρόμο της συνεργασίας. Πρώτον, παρ' όλο που οι αυξανόμενοι οικονομικοί δεσμοί μεταξύ Τουρκίας και Ιράν διευκόλυναν την πολιτική συνεργασία μεταξύ των δύο χωρών, κάτω από τον αυξανόμενο όγκο του εμπορίου, βρίσκεται μια εξαιρετικά ασύμμετρη κατανομή των σχετικών κερδών, κυρίως λόγω της υπεροχής της ενέργειας από μέρους του Ιράν. Αυτή η μη ισορροπημένη οικονομική ανταλλαγή είναι πιο πιθανό μακροπρόθεσμα να προάγει τις συγκρούσεις και όχι τη συνεργασία. Δεύτερον, το ζήτημα της ασφαλείας της τουρκικής-ιρανικής προσέγγισης βρίσκεται επίσης σε ασταθές έδαφος. Η αρχική στρατηγική λογική πίσω από την εταιρική σχέση ασφάλειας με το Ιράν, δηλαδή ότι τα αναμενόμενα οφέλη από τη συνεργασία με το Ιράν για την αντιμετώπιση των αυτονομιστικών κινήσεων στην περιοχή θα αντισταθμίσουν τις πιθανές απειλές που μπορεί να θέσει το Ιράν ενάντια στην ασφάλεια της Τουρκίας, δεν ισχύει πλέον. Το Ιράν φαίνεται απρόθυμο να ενεργήσει σε αρμονία με την Τουρκία εναντίον του ΡΚΚ. Επιπλέον, η Αραβική Άνοιξη και το διαρκές ενδιαφέρον του Ιράν για την απόκτηση πυρηνικών όπλων οδηγούν σε σύγκρουση συμφερόντων

¹³⁸Aras, B., & Yorulmazlar, E. (2016). Turkey-Iran Relations: A Long-Term Perspective. Ανακτήθηκε από: https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2016/07/07081708/TurkishEssay_Aras.pdf, σελ. 3.

ασφαλείας μεταξύ Τουρκίας και Ιράν. Τέλος, η τουρκική πολιτική της Τουρκίας σχετικά με το καθεστώς Assad στη Συρία ενισχύει περαιτέρω τις εντάσεις μεταξύ Τουρκίας και Ιράν¹³⁹.

Ωστόσο, επισημαίνεται πως η τροποποίηση των παραδειγμάτων εξωτερικής πολιτικής στην Τουρκία και το Ιράν οδήγησε στον εξορθολογισμό των διμερών σχέσεων που προετοίμασαν το δρόμο για τη βελτίωση των οικονομικών και πολιτικών δεσμών μεταξύ των δύο κρατών. Εκτός από τον εξορθολογισμό, ένα υποστηρικτικό περιφερειακό πλαίσιο τους βοήθησε να διευρύνουν τις σχέσεις τους. Ωστόσο, οι διαρθρωτικές διαφορές εμποδίζουν την επαναπροσανατολισμό του Τουρκίας-Ιράν να μετατραπεί σε στρατηγική εταιρική σχέση. Επιπλέον, η αναδιάρθρωση του περιφερειακού πλαισίου και η άνοδος του φάσματος μιας αλληλοσυγκρουόμενης σχέσης, η οποία είναι ακόμα ζωντανή, απειλούν το μέλλον των σχέσεων Τουρκίας-Ιράν¹⁴⁰. Συνολικά, διαπιστώνεται πως υπάρχει ένας εγγενής διαρθρωτικός ανταγωνισμός μεταξύ Τουρκίας και Ιράν. Οι πολιτιστικοί, γεωγραφικοί, πολιτικοί, ιδεολογικοί και οικονομικοί-ενεργειακοί παράγοντες είναι οι σταθερές που έχουν διαμορφώσει τη σχέση μεταξύ αυτών των δύο χωρών. Το Ιράν και η Τουρκία συναγωνίστηκαν για την ηγεσία του μουσουλμανικού κόσμου από τις αρχές της νεώτερης εποχής και εξακολουθούν να συνεχίζουν ακόμη και σήμερα, αν και σε περιφερειακό επίπεδο¹⁴¹. Ωστόσο, παρά τις προαναφερθείσες δυσκολίες, υπάρχουν σημαντικοί λόγοι τόσο για την Άγκυρα όσο και για την Τεχεράνη να διερευνήσουν ευκαιρίες συνεργασίας. Οι λόγοι αυτοί βασίζονται σε τρεις κύριες προκλήσεις, όπως αναφέρονται παρακάτω¹⁴².

Πρώτον, η τάση απόσχισης των Κούρδων προσφέρει στη Συρία και το Ιράκ μία ευκαιρία συνεργασίας, ενώ αποτελεί μία πιο απομακρυσμένη απειλή στην Τουρκία και το Ιράν. Η περιφερειακή κυβέρνηση του Κουρδιστάν στο Ιράκ απολαμβάνει ισχυρή υποστήριξη από τις ΗΠΑ και συνεχίζει να

¹³⁹Demiryol, T. (2013). The Limits to Cooperation Between Rivals: Turkish-Iranian Relations Since 2002. *Ortadoğu Etütleri*, 4(2), 111-144, σελ. 111, 132-134.

¹⁴⁰Sinkaya, B. (2012). Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospects and Limits. *Insight Turkey*, 14(2), 137-156, σελ. 137.

¹⁴¹Özcan, N.A., & Özdamar, Ö. (2010). Uneasy Neighbors: Turkish-Iranian Relations Since the 1979 Islamic Revolution. *Middle East Policy*, XVII(3), 101-117, σελ. 114.

¹⁴²Aras, B., & Yorulmazlar, E. (2016). Turkey-Iran Relations: A Long-Term Perspective. Ανακτήθηκε από: https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2016/07/07081708/TurkishEssay_Aras.pdf, σελ. 3-4.

υποστηρίζει την ιδέα της ανεξαρτησίας. Οι Κούρδοι μαχητές της Συρίας οικοδομούν μία *de facto* αυτονομία και απολαμβάνουν στρατιωτική υποστήριξη τόσο από τις Ηνωμένες Πολιτείες όσο και από τη Ρωσία, αν και αυτό πιθανόν να σταματήσει μόλις νικήσει το Ισλαμικό Κράτος. Στην Τουρκία, το ΡΚΚ επανέλαβε την εκστρατεία του ενάντια στο τουρκικό κράτος. Το Ιράν παρακολουθεί στενά αυτές τις εξελίξεις, εξαιτίας της δικής του κουρδικής μειονότητας, γνωρίζοντας ότι το ΡΚΚ επιδιώκει να ανατρέψει την υπάρχουσα κρατική τάξη τόσο στην Τουρκία όσο και στο Ιράν. Πράγματι, η συνεχιζόμενη απειλή για την εθνική ενότητα του Ιράν αποδεικνύεται και πάλι από τις πρόσφατες συγκρούσεις στο βορειοδυτικό Ιράν.

Δεύτερον, οι ρωσικές προσπάθειες πλήρωσης του κενού που δημιούργησε η αποχώρηση των Αμερικανών μέσω του στρατιωτικού ακτιβισμού στη Συρία και σε μικρότερο βαθμό στο Ιράκ αποτελούν μεσοπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη απειλή τόσο για τους περιφερειακούς στόχους της Τουρκίας, όσο και του Ιράν. Η Ρωσία έχει εργαστεί στο παρελθόν για να αντιμετωπίσει τις τουρκικές και ιρανικές προσπάθειες για την οικοδόμηση επιρροής στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία και η Μόσχα αποτελεί έναν παράγοντα αποσταθεροποίησης στη Συρία και το Ιράκ, δύο περιοχές που αποτελούν τις παραδοσιακές σφαίρες επιρροής για την Τουρκία και το Ιράν. Επιπλέον, η πρόσφατη έξαρση της σύγκρουσης μεταξύ Αζερμπαϊτζάν και Αρμενίας διακινδυνεύει να ανατρέψει τα τουρκικά περιφερειακά σχέδια, συμπεριλαμβανομένων των αγωγών ενέργειας, καθώς και τις εσωτερικές ισορροπίες του Ιράν με τη μεγάλη του Αζερική μειονότητα. Έτσι, πέρα από τις βραχυπρόθεσμες ανησυχίες για το μέλλον της Δαμασκού, το Ιράν είναι πιθανό να βρεθεί σε παρόμοια θέση με την Τουρκία, με τα περιφερειακά συμφέροντά του να υποβαθμίζονται από τη Ρωσία και τελικά να αναγκάζεται να αντιμετωπίσει την ανάμειξη της Μόσχας.

Τρίτον, ο εξτρεμισμός είναι μια κοινή απειλή που απαιτεί κοινή απόκριση και συνεργασία των δύο χωρών. Το Ιράν είναι διατεθειμένο να χρησιμοποιήσει το Ισλαμικό Κράτος για να νομιμοποιήσει τις περιφερειακές διεκδικήσεις του, υποδεικνύοντας την αραβική προώθηση της θρησκευτικής ορθοδοξίας ως ένδειξη της σχέσης του Σουνισμού με την τρομοκρατία. Η Τουρκία, αντιθέτως, αντιμετωπίζει ένα πολύπλευρο δίλημμα δεδομένου ότι

αισθάνεται την ανάγκη να αντιμετωπίσει το Ισλαμικό Κράτος ως απειλή για την ασφάλεια, αλλά έχει ευρύτερες ανησυχίες για τη μετάβαση σε μια μετα-ισλαμική κρατική τάξη που θα μπορούσε να μεγιστοποιήσει την ιρανική επιρροή, να φέρει κουρδική αυτονομία ή ανεξαρτησία στα νότια σύνορά της και να άρει τις ισορροπίες των Σουνιτών-Σιτών στο Ιράκ και τη Συρία προς όφελος του Ιράν.

Συνολικά, υποστηρίζεται πως σήμερα, η γεωπολιτική κατάσταση στη Μέση Ανατολή παρέχει πολλές ευκαιρίες στην Τουρκία και το Ιράν να συνεργαστούν. Η συνεργασία έρχεται κυρίως υπό μορφή ενεργειακών ρυθμίσεων, όπου η Τουρκία εξετάζει τους άφθονους πόρους πετρελαίου και φυσικού αερίου του Ιράν για την κάλυψη των αυξανόμενων ενεργειακών αναγκών της. Η κατάσταση στο Βόρειο Ιράκ παρέχει επίσης ένα σημείο σύγκλισης με τις δύο χώρες που καταπολεμούν τις κουρδικές αυτονομιστικές ομάδες που εδρεύουν σε αυτή την αυτόνομη περιοχή. Ωστόσο, καθώς οι σχέσεις του Ιράν με τη Δύση γίνονται όλο και πιο εχθρικές σε σχέση με το πυρηνικό του πρόγραμμα και την υποστήριξη των τρομοκρατικών ομάδων στην περιοχή, η Τουρκία βρίσκεται σε δύσκολη θέση. Η Άγκυρα προτιμά να ακολουθεί μια ρεαλιστική πολιτική και να τονίζει τις θετικές πτυχές της σχέσης της με το Ιράν, αλλά δεν θέλει αυτό να γίνει εις βάρος του δυτικού προσανατολισμού της¹⁴³.

Στη βάση των παραπάνω, επομένως, μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που εμπλέκονται στη δημιουργία σχέσεων μεταξύ Τουρκίας και Ιράν, όπως είναι η πολιτική της Ρωσίας, αλλά και της Αμερικής, οι απαιτήσεις από μέρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και η ανάδυση νέων θεμάτων στο χώρο της Μέσης Ανατολής, όπως είναι το ζήτημα της Υεμένης. Ως εκ τούτου, μία μελλοντική έρευνα θα ήταν χρήσιμο να διερευνήσει συνολικά τους παράγοντες που διαμορφώνουν τη σχέση μεταξύ αυτών των δύο χωρών, εκτός του Δόγματος Davutoğlu που έχει οδηγήσει σε έναν νέο μετασχηματισμό της εξωτερικής πολιτικής από μέρους της Τουρκίας. Άλλωστε, η Μέση Ανατολή αποτελεί έναν χώρο που συνεχώς μεταβάλλεται, εξαιτίας μίας ποικιλίας παραγόντων, όπως

¹⁴³ McCurdy, D. (2009). Turkish-Iranian relations: when opposites attract. *Turkish Policy Quarterly*, 7(2), 88-106, σελ. 89.

οι θρησκευτικές σέκτες, η τάση αυτονόμησης των Κούρδων, η εμπλοκή της Αμερικής, και συνολικά τα γεωπολιτικά και ενεργειακά συμφέροντα διαφόρων παικτών που κατά καιρούς εναλλάσσονται.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Aras, B., & Yorulmazlar, E. (2016). Turkey-Iran Relations: A Long-Term Perspective. Ανακτήθηκε από: https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2016/07/07081708/TurkishEssay_Aras.pdf
- Aslan, D.H. (2015). Turkish-Iranian Relations. The Past, Present and Future. *Znuy* 41(3), 58-69.
- Baba, G. (2017). The Waves of Turkey's Proactive Foreign Policy Hitting South-Asian Coasts: Turkey-Bangladesh Relations. *Yönetim Bilimleri Dergisi/Journal of Administrative Sciences*, 15(30), 573-584.
- Bacchi, E. (2017). The strategic guidelines of Turkey's foreign policy according to Ahmet Davutoğlu. Turkey's Opening to Africa policy: the case of Ethiopia. Ανακτήθηκε από: <https://ovipot.hypotheses.org/14852>
- Başer, E.T. (2015). Shift-of-axis in Turkish Foreign Policy: Turkish National Role Conceptions Before and During AKP Rule. *Turkish Studies*, 16(3), 291-309.
- Blanchard, C.M. (2006). Islam: Sunnis and Shiites. <https://pdfs.semanticscholar.org/413d/9c6e0989bc5c9ab643b2246c3ef6731e91fc.pdf>.
- Bunyavejchewin, P. (2012). Theories of International Politics after the Incident of 9/11: The Richness and Weakness of Realist Tradition in the Twentieth-First Century. *Kasetsart Journal*, 33, 161-169.
- Burdette, A.M., Elder, G.H., Benson, J., Wang, v., & Hill, T. (2009). Serving God and Country? Religious Involvement and Military Service among Young Adult Men. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 48(4), 794-804.

- Büyükgebiz, M. (2016). How the Enemy Has Changed: Islamophobia And Post 9/11 Syndrome In John Le Carre's Novel; A Most Wanted Man. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 228-235.
- Buzan, B. (1993). From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School. *International Organization*, 47(3), 327-352.
- Demiryol, T. (2013). The Limits to Cooperation Between Rivals: Turkish-Iranian Relations Since 2002. *Ortadoğu Etütleri*, 4(2), 111-144, σελ. 111.
- Del Sarto R.A., Malmvig, H., & Lecha, E.S. (2019). Interregnum: The Regional Order In The Middle East And North Africa After 2011. MENARA Final Reports, 1, https://www.iai.it/sites/default/files/menara_fr_1.pdf
- Donnelly, J. (2000). *Realism and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Doud, B.T. (2016). The Sunni Shia Split: Perplexing and Deadly International Intercultural Conflict. *Global Security Studies*, 7(2), 14-29.
- Freifeld, D. (2009). *Turkish Policy Quaterly*, 7(4), 68-79, σελ. 71-72; McCurdy, D. (2009). Turkish-Iranian relations: when opposites attract. *Turkish Policy Quaterly*, 7(2), 88-106.
- Grigoriadis, I.N. (2010). *The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy*. Athens: ELIAMEP.
- Handy, N. (2011). Turkey's Shifting Relations with its Middle East Neighbors during the Davutoğlu Era: History, Power and Policy. *Bilgi*, 61-85.
- Hatsuse, R. (2010). International System. Στο: Sekiguchi, M. (Ed.), *Government and Politics* (σελ. 269-282). Oxford: Eolss Publishers.
- Haynes, J. (2005). Religion and international relations after '9/11'. *Democratization*, 12(3), 398-413.

- Herbut, M., & Kunert-Milcarz, R. (2017). The Explanatory Power of Structural Realism in the 21st Century: the Eastern Partnership, Russian Expansionism and the War in Ukraine. *Polish Political Science Yearbook*, 46(2), 190-204.
- Hinnebusch, R. (2003). *The international politics of the Middle East*. Oxford: Manchester University Press.
- Invest in Turkey (2011). Turkish, Iranian companies gear up for car production in Turkey. Ανακτήθηκε από: <http://www.invest.gov.tr/EN-US/INFOCENTER/NEWS/Pages/070311-iran-khodro-hema-endustri-car-production-turkey.aspx>
- Jepson, V. (2012). The Differences Between Classical Realism and Neo Realism. Ανακτήθηκε από: <https://www.e-ir.info/2012/01/24/the-differences-between-classical-realism-and-neo-realism/>
- Kaplan, J. (2016). Waves of political terrorism. Ανακτήθηκε από: <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-24>
- Kara, M. (2011). „Axis Shift“ in Turkish Foreign Policy during AKP Administration: New Fundamental Foreign Policy Principles and Challenges. Master Thesis, Eastern Mediterranean University.
- Kara, M., & Sözen, A. (2016). Change and Continuity in Turkish Foreign Policy: Evaluating Pre-AKP and AKP Periods' National Role Conceptions. *Uluslararası İlişkiler*, 13(52), 47-66.
- Karacasulu, N., & Karakir, I.A. (2011). Iran-Turkey Relations in the 2000s: Pragmatic Rapprochement. *Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review*, 11(1), 111-119.
- Keohane, R.O. (1986). Realism, Neorealism and the Study of World Politics. Στο: Keohane, R.O. (Ed.), *Neorealism and its critics* (σελ. 1-26). New York: Columbia University Press.

- Keohane, R.O. (1986). Theory of world politics: Structural Realism and Beyond. Στο: Keohane, R.O. (Ed.), *Neorealism and its critics* (σελ. 158-203). New York: Columbia University Press.
- Keohane, R.O., & Waltz, K.N. (2000). The Neoralist and His Critic. *International Security*, 25(3), 204-205.
- Khalili, E. (2016). Sects in Islam: Sunnis and Shias. *International Academic Journal of Humanities*, 3(4), 41-47.
- Lampert, D.E., Falkowski, L.S., & Mansbach, R.W. (1978). Is There an International System?. *International Studies Quarterly*, 22(1), 143-166.
- Larrabee, S., & Nader, A. (2013). Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East. RAND Corporation. Ανακτήθηκε από: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR200/RR258/RAND_RR258.pdf.
- Lynch, M., & Jamal, A. (2019). Introduction: Shifting Global Politics and the Middle East. Στο: *Shifting Global Politics and the Middle East* (σελ. 3-6). POMEPS Studies, 34, https://pomeps.org/wp-content/uploads/2019/03/POMEPS_Studies_34_Web.pdf
- McCurdy, D. (2009). Turkish-Iranian relations: when opposites attract. *Turkish Policy Quarterly*, 7(2), 88-106.
- Mearsheimer, J.J. (2006). Structural Realism. Ανακτήθηκε από: <https://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/StructuralRealism.pdf>.
- Minar, S.J. (2018). Revisiting the Evolution of International System: Reflections on the Role of Religion. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science*, 23(7), 62-70.
- Otte, M. (2018). The Quest for a Regional Order in the Middle East. <http://www.egmontinstitute.be/content/uploads/2018/02/SPB94.pdf?type=pdf>

- Özkan, G. (2008). Unipolar, Bipolar Or Multipolar International System? The Defense Industry Factor. *Açık Dergi Sistemleri*, 10, 104-123.
- Özcan, N.A., & Özdamar, Ö. (2010). Uneasy Neighbors: Turkish-Iranian Relations Since the 1979 Islamic Revolution. *Middle East Policy*, XVII(3), 101-117.
- Peterson, S. (2015). After Setback to Erdoğan, will Turkey's Foreign Policy Change?. Ανακτήθηκε από: <http://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2015/0609/After-setback-toErdogan-will-Turkey-s-foreign-policy-change-video>
- Sanger, D.E., & Slackman, M. (2010). U.S. Is Skeptical on Iranian Deal for Nuclear Fuel. *The New York Times*. Ανακτήθηκε από: <http://www.nytimes.com/2010/05/18/world/middleeast/18iran.html>
- Schmidt, B. C. (2005). Competing Realist Conceptions of Power. *Millennium*, 33(3), 523–549.
- Sever, A. (2018). Globalism, Regionalism and the Middle East. Στο: Stivachtis, Y.A. (Ed.), *Conflict and Diplomacy in the Middle East. External Actors and Regional Rivalries* (σελ. 16-31). Bristol: E-International Relations Publishing.
- Sinkaya, B. (2012). Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospects and Limits. *Insight Turkey*, 14(2), 137-156.
- Snyder, G.H. (2002). Mearsheimer's World— Offensive Realism and the Struggle for Security. A Review Essay. *International Security*, 27(1), 149-173.
- Telatar, G. (2014). Barack Obama, the War on Terrorism and the US Hegemony. *Turkish Journal Of International Relations*, 13(4), 41-58.
- Waltz, K.N. (2000). Structural Realism after the Cold War. *International Security*, 25(1), 5-41.

Φουκκαρής, Λ. (2010). *Η σύγχρονη τουρκική εθνική στρατηγική και εξωτερική πολιτική (Παρούσα κατάσταση-Εκτιμήσεις)*. Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου.

Xu, Y. (2012). Religion and International Relations in the Age of Globalization. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 6(4), 19-50.

Yarmohammadian, H., Omid, A., & Ebrahimi, S. (2017). Turkish - Iranian Relations: Prospects and Uncertainty. *The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, 6(1), 17-33.